

APPENDICES THESIS

transcripts interviews and focus group discussion

Suzanne Nathalie Oskam
Technical University of Delft
MSc Architecture and the Built Environment

TABLE OF CONTENTS

Interview phase 1

Appendix A - Alliance Manager Next Generation Residential Areas, Municipality of Rotterdam	p. 03
Appendix B - Program Manager Circularity, Municipality of Rotterdam	p. 08
Appendix C - Consultant Circular & Climate adaptive, Municipality of Rotterdam	p. 14
Appendix D - Resident coach (advisor home maintenance and sustainability), Municipality of Rotterdam	p. 17
Appendix E - Senior Advisor Energy and Circular Development, Municipality of Amsterdam	p. 23
Appendix F - Doctoral Researcher Housing Management, TU Delft	p. 31
Appendix G - Consultant and lecturer Sustainable Renovation, BouwhulpGroep	p. 38
Appendix H - Scientist Integrator Sustainable and Circular Construction Concepts, TNO	p. 46
Appendix I - Project Leader Sustainability, Circular Society and Upscaling, Platform31	p. 51
Appendix J - Circular Construction Specialist, C-Creators	p. 57

Interview phase 2

Appendix K - Secretary, VERAS	p. 61
Appendix L - Director and member of the circular construction economy transition team, BRBS	p. 66
Appendix M - Director and member of the circular construction economy transition team, NVTB	p. 70
Appendix N - Team leader Technology Netherlands Advice, Technology NL	p. 77
Appendix O - Founder and Architect, Architect Maken	p. 81
Appendix P - Circular demolition specialist, A van Liempd	p. 87
Appendix Q - Consultant, Copper8	p. 92
Appendix R - Director Transformation, Renovation & Maintenance, Van Omme en de Groot	p. 96
Appendix S - Deputy Director of Greenworks, Raab Karcher	p. 101
Appendix T - Consultant, Stichting !WOON	p. 105
Appendix U - Construction Specialist at the Knowledge Center, VEH	p. 109
Appendix V - Entrepreneur and private homeowner, Het Groene Bureau	p. 113

Focus group discussion

Appendix W – Transcript focus group discussion	p. 118
--	--------

S: Zou u zichzelf en uw functie kort kunnen introduceren?

X: *Mijn naam is [REDACTED] en werk bij de Gemeente Rotterdam. De afgelopen jaren heb ik bij afdeling Duurzaam gewerkt met een opgave specifiek op het helpen stimuleren van de verduurzaming en de versnelling van de bestaande woningvoorraad en vooral onderzocht welke methodes er zijn om tot die versnelling te komen samen met samenwerkingspartners.*

S: Wat verstaat u onder circulaire (bouw) economie?

X: *Bij circulair bouwen maakt circulariteit, vanaf de studie en ontwerpfase, integraal deel uit van de bouwopgave. Naar mijn idee krijg je circulair er alleen maar in op het moment als je vanaf het begin af aan circulair denkt. Halverwege een proces circulair worden, gaat hem niet worden, het moet vanaf het begin worden meegenomen.*

S: Vindt u de aandacht aan circulariteit binnen de gemeente voldoende of vindt u dat dit thema meer aandacht moet krijgen binnen de gemeente?

X: *Als je de gemeente in zijn geheel neemt, is circulariteit een ver van mijn bed show. Maar natuurlijk zijn we wel met afdelingen als vastgoed bezig met circulariteit, alleen er spelen ook andere belangen als bouwtempo en allerlei andere aspecten, waardoor circulariteit nu misschien nog niet optimaal wordt meegenomen in de nieuwe bouwplannen.*

S: Werkt u als gemeente samen met andere partijen aan de circulaire ambities? En bent u als gemeente ook afhankelijk van andere partijen omtrent de circulaire ambities?

X: *Circulaire materialen moeten er zijn. Als ze niet op de markt zijn, kunnen wij als overheid niks doen, dat is simpel. Wat we wel misschien meer zouden moeten doen, dat is dat wij in onze rol als vastgoedontwikkelaar of als beheerder de markt meer zouden moeten uitdagen om tot circulaire innovatieve oplossingen te komen. Die macht hebben we wel. Dus die zouden we ook moeten gebruiken. Maar dan moeten we ook zorgen dat dat gewoon in nationale regelgeving terecht komt, want als we dat alleen als Rotterdam doen, schikken we ook weer projectontwikkelaars af. Die zeggen dan 'ja het is allemaal wel leuk, maar jullie maken het veel te ingewikkeld voor ons'. Bovendien moet het ook allemaal betaalbaar zijn en zolang wij ook sturen op laagste prijs, dan verhoudt zich dat wat moeilijk met de circulaire ambities.*

S: Hoe ervaart u deze samenwerking(en) op het gebied van vertrouwelijke informatie, informatie-uitwisseling, open/transparante communicatie etc.? En ziet u mogelijkheden om deze samenwerking(en) te verbeteren/optimaliseren?

X: *Er kan altijd van alles aan verbeterd worden, omdat het natuurlijk nog vrij nieuw is. Wat we wel kunnen doen is het agenderen. Voor het belang van het circulair ontwerpen, bouwen, renoveren en slopen zouden we als gemeente bijvoorbeeld in aantal themasessies of kenniskringen, voor zowel markt als overheid, kunnen ontwikkelen, zoals als de Leerkringen (georganiseerd door onder andere de VPNG). De markt is er natuurlijk ook mee bezig, die snapt wel welke kant het uit moet, alleen die hebben hun day-to-day business en om zomaar even je hele bedrijfsmodel om te gooien, dat is nogal wat. Je zou eigenlijk een soort van innovatielabs moeten hebben en faciliteren als gemeente of als provincie. Als overheid zou je de rol moeten hebben om op verschillende schaalniveaus te experimenteren: hoe gaat dat nou?*

S: Ziet u mogelijkheden voor ketensamenwerking in circulaire renovatie van (particuliere) woningen?

X: *Dat vind ik meer een rijks aangelegenheid. Als dat vanuit het rijk mee gefaciliteerd wordt, kunnen we bijvoorbeeld pilots o.i.d. in Rotterdam ontwikkelen.*

S: Dat zou dan de gemeente wel bijvoorbeeld kunnen stimuleren of faciliteren?

X: *Ja, dat zou natuurlijk wel kunnen. Alleen voor particuliere is dat best wel een heel ingewikkeld segment. Het leent zich meer voor woningcorporatiebezit en dat je daar met hen deals voor maakt. Dat werk beter.*

S: Ja, de woningcorporaties zijn natuurlijk ook de frontrunners met betrekking tot circulair bouwen/renoveren. Die kunnen nu wellicht het goede voorbeeld geven.

X: *Ja, precies met bijvoorbeeld de Renovatieversneller en dergelijken.*

S: Is er binnen de gemeente een open en vertrouwelijke sfeer waar het delen van kennis en ervaringen wordt gefaciliteerd en/of gestimuleerd? Zo ja, hoe wordt dit gedaan?

X: *Dat is wel een goeie. Wat wij hebben in Rotterdam, dat is een zogenaamd innovatienetwerk. Dat is netwerk van 2.500 professionals, op verschillende terreinen, en die kunnen we rondom verschillende thema's bij elkaar brengen. Dit zit allemaal nog wel in een ontwikkelfase, maar het is wel de bedoeling dat de gemeente, met haar partners, een zo open mogelijk innovatie platform gaat ontwikkelen. Ontwikkelen doen we samen, anders lukt het niet. Het idee dat wij als overheid verstand hebben van het bedrijfsleven dat is gewoon onzin. Naja, onzin is misschien te scherp geformuleerd, maar wij als gemeente of overheid zijn daar niet de aanjager in.*

S: Heeft u zelf en als gemeente iets geleerd van samenwerkingen met andere partijen, zoals het delen van kennis en ervaringen? Zo ja, wat? En op welke manier?

X: *Wat je vooral leert, dat geldt ook voor projecten als Triple-A en Save the Homes, is dat het uitermate taaie processen zijn. Zeker als het gaat over de particuliere woningvoorraad, dat is echt een hele moeilijke doelgroep, echt een hele moeilijke. Daarom is zo'n benadering die we met Save the Homes hebben, de woningtypologie als uitgangspunt nemen, wel een manier om tot schaalbare oplossingen te komen, ook vanuit de markt. Maar als je het huisje voor huisje moet gaan doen, dan gaat het nooit wat worden.*

S: Zou u nog een korte toelichting kunnen geven over uw functie binnen het project Save the Homes?

X: *Ik was aangehaakt bij Triple-A en Save the Homes was een voortzetting daarvan. Maar inmiddels heb ik een andere functie, dus ik ben nu niet meer betrokken bij Save the Homes. Maar ik onderschrijf het gedachtegoed wel: het doel om naar markt gedragen schaalbare oplossingen te komen. Dat is de enige manier. Daar moet je dus nog jarenlang onderzoek naar doen en ook de medewerking van de markt hebben om te kijken op welke manieren je tot schaalbare oplossingen kunt komen.*

S: Heeft u een wijze les voor collega's of andere partijen binnen de circulaire bouw en renovatie sector die bijdraagt aan de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Ja, vooral samenwerken. Creëer een open innovatie netwerk, dat is nodig. En betrek bij die innovaties ook de TU, TNO en andere onderzoeksinstituten.*

S: Zeker nu in deze tijd denk ik ook aan online netwerken die kunnen bijdragen, zoals de online Webinars en leerkringen over circulaire bouw economie. Maar na COVID-19 ook weer fysiek netwerken, zoals initiatieven als de Woonwijzerwinkel voor bewoners zelf. De particuliere woningeigenaren kunnen uiteindelijk natuurlijk ook worden gezien als de aanbieders van materialen. Die kunnen de cirkel sluiten.

X: *Absoluut. Iedereen kan vanuit zijn eigen positie in de keten het belang van de ontwikkeling naar een volledige ketencirculariteit benadrukken. En in de Woonwijzerwinkel heb je ook wel circulaire aanbieders van bouwmaterialen, die willen dat ook wel. Iedere ketenpartner moet zijn eigen drive hebben om circulair te willen worden. In eerste instantie zit daar natuurlijk een behoorlijk stuk idealisme in, gevoed door het feit van dit is de manier om de wereld te verduurzamen.*

Normaal gesproken zie je in een levenscyclus, op deze manier de marketingverdeling [teken grafiek diffusie theorie, Rogers]. Je moet bij zo'n innovatie het echt van de Early Adaptors hebben, die per se alles duurzaam/circulair willen hebben, om de marktontwikkeling op gang te brengen en om later schaalessprongen te gaan realiseren. Maar dan heb je nog iets; the valley of death. Is dit wel de standaard normaalverdeling? Of is er gewoon geen vervolg? Is dit een natuurlijk verloop? Dat is wel een interessante, want dat weten wij nu ook nog niet. We zijn nu nog helemaal in de frontstage bij de Innovators. Dus daarom is het ook erg moeilijk om te voorspellen: hoe gaat dat nou lopen? Want ondertussen innoveert de markt, materialen, technologie etc. Deze theorie is de kern van het verhaal.

S: Hoe dragen volgens u gezamenlijke visies bij aan het verwezenlijken van circulaire bouw en renovatie? Denk hierbij aan: motivatie, inspiratie, richtinggevend?

X: *Het Nationale Klimaatakkoord, daar wordt denk ik wel naar gekeken als 'het geweten van Nederland' als het gaat om het klimaat. Wat ik heel hoopgevend vind, is dat het Klimaatakkoord ook een klimaat jongerenbeweging heeft en die hebben ook zelf een behoorlijke stem. Dit zijn vertegenwoordigers uit allerlei sectoren, multinationals, bankwereld etc. met een groen hart. Die denken ook goed na over de toekomst, want het is hun generatie die het mee gaat maken en vooral mee moet vormgeven. Daar worden de goede discussies gevoerd, als het gaat over wat zijn nou de werkelijke drivers achter de ontwikkelingen die je moet hebben? En daar hoort ook gewoon een goed*

verhaal bij, wat niet alleen vertrekt vanuit materiaalkeuzes, maar ook over hoe nou werkelijk het groene belastingsysteem in elkaar zit. Hoe groen is je belastingsysteem? Als we het hebben over wat gaat nou werken, dan heb je ook dat soort systeem interventies nodig. Want op het moment dat we nog steeds fossiel zitten te stimuleren en circulair bij wijze van spreken niet, dan wordt het een heel ingewikkeld verhaal. Dus je moet in je belastingsysteem, ook de milieubelasting van je grondstoffen op een of andere manier tot uitdrukking brengen. De eerlijke prijs waar het altijd over gaat, die moeten op de een of de andere manier terugkomen. Dat zijn de echte drivers, want dan raakt het de reële economie. Op het moment dat er ineens belasting geheven gaat worden over iets, dan gaan mensen nadenken over alternatieven. Maar als je echt een ontwikkeling in gang wilt zetten, die circulariteit stimuleert, moet dat door de hele keten en door de hele fiscaliteit heen.

We moeten ook niet denken dat we al klaar zijn voor die grote ontwikkelingen, want dat zijn we natuurlijk ook nog niet. Dus we zitten in een transitie waarin we van een oud systeem naar een nieuw systeem moeten. Maar het oude kan je niet te snel afschaffen en het nieuwe moet gestimuleerd worden, maar dan moet dat wel consequent gebeuren vanuit een langetermijnperspectief. Nou, dat lange termijnperspectief van 20-30 en 20-50 is wat dat betreft heel helder. Eerst moeten we zorgen dat er goede normen worden gesteld voor je visie. En een goede norm is 2050 CO₂ = 0. Geen discussie, dat is het. Dus dat is dan het uitgangspunt en daar worden normen aangehangen. En daarop worden de stimuleringsmaatregelen gebaseerd.

Je moet de prikkels op de juiste manier leggen. Zolang we het nog zielig gaan vinden dat we de subsidies in stand moeten houden, dan zijn we niet consequent bezig. Dat wil niet zeggen dat we subsidies af moeten schaffen, maar je moet wel de stimulans zo leggen dat je de innovatie aanjaagt die je wil hebben. En dan kan je gedurende een bepaalde tijd als je het hebt over onrendabele top, kan je daar wel een stukje stimulans op geven. Maar uiteindelijk moet het gewoon een markt gedragen model zijn op basis van de juiste prikkels en integrale kostprijs met de milieubelasting op materiaalgebruik etc.

De **particulieren** zijn de eindgebruikers. Dus daarom is het goed om dat hele ketenproces in de smiezen te hebben, want als eindgebruiker ben je over het algemeen sowieso minder geïnteresseerd in het hele proces vooraf. Maar je mag dan wel de vruchten plukken van dat proces. Als je dan iets koopt, dan weet je dat dat gewoon gegarandeerd circulair is, bij wijze van spreken, omdat dat in de keten zo georganiseerd is. Dat ligt bij de markt en bij de prikkels die je als overheid geeft. Je fiscale prikkels en je bronbelasting en noem maar op.

Misschien moeten we de particulier juist wel ontzorgen op dat gebied, door dat je in de voorfasen eerder in de keten, organiseert dat het goed gaat. Dat je die verantwoordelijkheid niet neerlegt bij die huiseigenaar, maar dat die verantwoordelijkheid in de keten is belegd. Een goed voorbeeld uit het verleden: de koelkast met de freon gassen. Op een gegeven moment was het duidelijk dat die gassen schadelijk waren voor het milieu en vervolgens zegt de overheid, vanaf nu geen freon gassen meer. Nou dan heeft de consument niets meer te kiezen, dan is de standaard geen freon meer, het is niet meer op de markt, het is verboden.

S: Denkt u dat we daar uiteindelijk ook naar toe gaan binnen het circulair bouwen/recoveren?

X: Ja, dat denk ik wel, vanuit de ontzorging. De ketens moeten gaan ontzorgen. In 2050 kan het niet anders meer dat er alleen nog circulair wordt aangeboden. Ander komen we ook niet aan het CO₂ verhaal. En nu is het verdien model op de traditionele dingen, voor het bedrijfsleven nog veel te interessant. En het wordt nog gevraagd. De overstap naar een alternatief is nog erg ingewikkeld. Is er al wel een goed alternatief?

Een bijkomend probleem is de vergrijzing. Kijk, het verdienmodel op je verduurzamingsmaatregelen, levert het meest op wanneer je veel elektriciteit verbruikt. Dus dat betekent grote gezinnen. Zo'n 40% woont nu op zichzelf en is alleenstaand en dan verdien je die maatregelen op je verbruik niet terug. Dat is het punt. De grootste besparing voor mensen op hun energierekening is wanneer de kinderen uit huis gaan. En daarna blijven er te weinig over om de maatregelen terug gefinancierd te krijgen. Dat speelt allemaal wel mee. Daarom is de groep tussen 25 en 55, waarin het verbruik hoog is, ook interessant, alleen hebben zij meestal wat anders hun hoofd zoals hun carrière en kinderen. Ze zijn overal mee bezig, maar niet met het verduurzamen van hun huis. Dus op het moment dat ze eigenlijk het meeste profijt hebben, hebben ze er ook het minste ruimte voor in hun hoofd, om daar eens echt serieus werk van te gaan maken.

S: Aan welke circulaire strategie(n) werken jullie als gemeente? Bijvoorbeeld verlenging van de levensduur van materialen, gebruik maken van gerecycled materiaal?

X: Daar weet ik zelf te weinig van, sorry.

S: Hoe zou u de rol van de gemeente omschrijven binnen de transitie naar een circulaire economie? Bijvoorbeeld een stimulerende of faciliterende rol?

X: *Ja, stimulerend, faciliterend, maar ook adresserend naar de rijksoverheid waar wij ook gewoon in de praktijk als gemeenten tegen aan lopen wat op een hoger schaal niveau, dus op het niveau van het rijk, zou moeten worden opgepakt. We doen dit natuurlijk allemaal om de totaal afgesproken doeleinden te bereiken, maar het moet wel op een goede manier worden gefaciliteerd vanuit het rijk. Als er vanuit de rijksoverheid en vanuit de politiek allemaal dubbele boodschappen worden afgegeven over de doelstellingen, dan gaat dat gewoon niet helpen als gemeente. Die burgers gaan dan natuurlijk ook zeggen van 'ja maar van het rijk hoeft het niet en waarom moet ik het van de gemeente wel?'. Dus dat moet één alignment zijn in de boodschap.*

S: U had het zojuist over obstakels waar de gemeente in de praktijk tegen aan loopt. Wat voor obstakels vooral?

X: *Dat de markt gewoon nog niet zo ver is. Dat is het grootste obstakel. Wij als overheid willen wel, maar de markt moet er zijn. De markt moet zo ver zijn dat het ook echt een haalbare kaart wordt en een business case is. Dat is nog onvoldoende het geval.*

S: Heeft u zelf al enig idee hoe dat verbeterd zou kunnen worden?

X: *We zitten nu midden in de transitie en het gaat zeker nog 10-15 jaar duren voordat we echt schaalbare oplossingen hebben. Schaalbare oplossingen met een business case die deugt, dat is nodig. En het deugen van die business case hangt ook af van het fiscaal systeem. De juiste prikkels aan het bedrijfsleven op de juiste methodes.*

S: Dus in eerste instantie een top-down approach vanuit het rijk en daar moet de markt op reageren.

X: *Ja en dat dan in een open innovatie omgeving. Dat we zo snel mogelijk en zo veel mogelijk van elkaar leren.*

S: We hebben het nu vooral over Nederland, maar kijken de gemeenten ook naar onze buurlanden, hoe zij deze opgave aanjagen?

X: *Triple-A was een internationaal project, met Belgen, Fransen en Engelsen. Ook zitten we in allerlei internationale netwerken waarin de klimaatopgaves besproken worden. Maar wat je ziet is dat het vergelijken tussen landen, daar waar het gaat over prikkels, belastingsystemen, wet- en regelgeving etc., dat is nog te weinig geharmoniseerd om daar iets van te zeggen. Of ten minste, om oplossingen uit bijvoorbeeld Duitsland, hier heilig te verklaren, dat gaat gewoon nog niet. Dat is nog veel te vroeg.*

Je ziet wel dat op het hoogste niveau bijvoorbeeld de duidelijke Green Deal wel helpt. Niet een beetje klimaat neutraal in 2050, maar echt nul als uitgangspunt. Daar begint het dan wel mee. Dus als je het over alignment hebt, dan heb je het ook over internationaal alignment op EU-niveau. En dat zie je wel gebeuren. En je ziet ook wel, dat wanneer dan die aanscherpingen plaatsvinden en dat de boodschap dan echt serieus wordt, dat mensen dan wel gaan bewegen. Dus op het moment dat Europa zegt 'we gaan van 49% naar 55%' in 2030'. Dat is dan wel even een flinke stap, want die 49% hebben we ook nog steeds niet en we lopen nog steeds behoorlijk achter. Dus op het moment dat je vanuit een achterstand je ambities nog eens naar boven bijstelt, dan geef je wel aan dat het een hele serieuze ontwikkeling is. Dus dat houdt wel in dat er dan verschillende bedrijven zijn, met antennes, die zeggen; hoe kan ik dit naar business transformeren? Want hoe dan ook, je hebt business nodig. Maar die business ontstaat, door middel van het kader dat wordt afgegeven.

S: Welke activiteiten zou de gemeente volgens u moeten ondernemen om deze transitie te versnellen en om particuliere woningeigenaren te stimuleren tot circulair renoveren? Bijvoorbeeld de woningeigenaren meer informeren of stimuleren?

X: *Initiatieven als de Woonwijzerwinkel zie ik positief in. Alleen moeten we het wel zien binnen die levensloop ontwikkeling [innovatie diffusie grafiek]. Uiteindelijk moet het door de markt opgepakt kunnen worden in een schaalbaar model. Nu is het nog heel veel top-down. Maar hoe maken we nou de ontwikkeling van een Top-down approach naar een Bottom-up approach? Want dan krijg je vraagsturing en dat is de goedkoopste manier om de markt te ontwikkelen. Dan gaat de huiseigenaar erom vragen. Nu is het 'gij zult' en we moeten naar 'ik wil'. En dat kan wel helpen met veel goede voorbeeldprojecten. Er zijn in Nederland nog heel veel wijken met particulier woningbezit waar nauwelijks iets duurzaam aan gedaan is, als in zonnepanelen, spouwmuurisolatie etc. Als er nou wat meer voorbeeldprojecten komen en die worden goed en mooi uitgevoerd, dan worden mensen enthousiast en zien die energierekening dalen. Dan krijg je de ontwikkeling op gang. Alleen dat dan nog geen circulaire oplossingen. Dat is het meest lastige. Duurzaam is al veel meer op gang, maar vanaf de oorsprong circulair... that's quite something different.*

En ik hoop dat men circulair niet alleen aanvielt vanuit de woning, maar dat circulariteit genomen wordt in het totale gedrag. De bouw is natuurlijk een heel belangrijk onderdeel, maar andere dingen zijn net zo belangrijk. En dat is iets waar ik vorig jaar mee bezig was gegaan. Ik had studenten van de Erasmus Universiteit gevraagd; hoe stimuleer je nou bewoners van Prinsenland Lageland (twee wijken in Prins Alexander, ook voorbeeldwijken van het project Triple-A), hoe stimuleer je die nou in zijn algemeenheid tot het maken van meer duurzame keuzes in hun leven? Dat was wel heel leuk. Daar is dus een studentengroep mee aan de gang gegaan en die hebben vorige maand hun ontwerp daarvoor ingeleverd. Dat was een heel leuk proces, dat doen zij in het kader van hun studie Bestuurskunde, waarbij de ontwerpkant steeds belangrijker wordt. Dus dan gingen ze met 'design thinking' enzo aan de slag. En wat daar belangrijk in was; hoe zorg je er nou voor dat datgene wat er ontworpen wordt ook van de bewoners zelf is en dus niet alleen vanuit de gemeente of universiteit, maar de waarde voor henzelf als bewoners. In eerste instantie dachten ze aan het maken van een platform waar bewoners, maar ook lokale ondernemers, op gingen zitten. Dus toen hebben we in de loop van het proces gekeken naar hoe kunnen we dat dan meer verankeren bij de bewoners zelf. Het rapport van hen zal ik je toesturen. Dat kan misschien ook wel een handvat bieden voor dit onderzoek.

S: Kent u een renovatieproject van een particuliere woning die circulaire ingrepen heeft ondervonden?

X: *Ik denk dat je daar wel met die Woonwijzerwinkel achter kunt komen. En we hebben in Rotterdam wel een duurzaam nieuwbouwwijkje gerealiseerd in particulier opdrachtgeverschap, daar zou je ook nog wel even kunnen kijken. We hebben nu ook drijvende waterwoningen, ontwikkeld door Pieter Figdor, alleen weet ik niet of dat circulair is. Maar ik kan me voorstellen dat die ook wel circulair hebben meegenomen in het ontwerp.*

S: Nou, hartelijk bedankt. Dit was de laatste vraag van het interview. Dank voor uw deelname. Heeft u zelf nog vragen of op- of aanmerkingen?

X: *Voor de particulier denk ik dat het echt nog heel lastig gaat worden. Bijvoorbeeld door de schaalomvang van grote vastgoedprojecten kan er van alles omheen worden georganiseerd. Particulieren is echt de lastigste groep. De enige manier in deze fase, is het leren van elkaar, ervaringen op doen. Maar iemand moet de prijs betalen... dat is wel nog een ding. Dus daarom helpen onderzoeken, zoals jij nu ook doet, mee aan de organisatie van de bewustwording bij ons.*

S: Nou, heel erg bedankt.

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie binnen de gemeente kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en ik woon in hartje Rotterdam. Ik ben 1 april gestart bij de gemeente Rotterdam, dus nog redelijk nieuw in dienst, in de functie van strategisch adviseur voor het programma Rotterdam circulair. Eigenlijk is de programma manager die het programma ooit heeft opgezet weggegaan vorig jaar. Zij zet nu een programma op voor biodiversiteit en voor haar rol zochten ze 'het schaap met de 5 poten'. Ze dachten daar kunnen we heel lang naar zoeken of we nemen 2 schapen aan en dat is [REDACTED] geworden. Zij is ook meer de programma coördinator geworden, dus meer het aansturen van de blauwer kant van het programma management en ik ben meer de strategisch inhoudelijke kant van het programma management. Eigenlijk overkoepelend over het gehele programma gaan we de juiste kant op en doen we de juiste dingen om echt naar die transitie te werken. Dat is een beetje in het kort mijn rol.*

S: Is dat dan op alle schaalniveaus of heeft u een specifiek schaalniveau waarop u werkt?

X: *Wat bedoel je met schaalniveau?*

S: Ben je betrokken bij de particuliere woningvoorraad of echt de grotere projecten?

X: *Nou, ik ben geen sowieso projectmanager en ook geen projectadviseur, maar ik ben programma adviseur, dus ik geef inhoudelijk sturing aan het programma Rotterdam Circulair. Dat is een heel breed programma, dus we hebben vier sleutelsectoren waarin de bouw er een van is. Het is een sector waar ik veel mee doe ook gezien mijn achtergrond. Ik heb hiervoor bij Woonstad gezeten, een woningcorporatie, dus ik neem daar inhoudelijk best wel wat achtergrond in mee en dat was ook best nodig binnen het programma, dus daar heb ik ook echt nog wat inzet op gepleegd. Maar we werken ook aan consumentengoederen, groene stromen, dus het programma is breder dan bouw alleen.*

En als we dan inzoomen op de bouw, ja dan moet je het zo zien, wat mijn rol daarin is, is dat ik verbinding wil blijven houden met het uiteindelijke doel. Als je kijkt naar transitie, überhaupt hoe we werken aan dingen in organisaties, dat kan op een lage strategische tactische en operationele manier. Projecten zijn in die zin operationeel, dat is een uiteindelijk uitvloeisel concreet resultaat wat je in de stad wilt bereiken. Strategisch is heel erg waarom doen we het en welke doelen willen we halen. En het tactische gedeelte is wat meer; hoe borg je het eigenlijk is de processen van de organisatie zodat het makkelijker in projecten meegenomen wordt. En in het oorspronkelijke programma document van Rotterdam Circulair, dat heet 'Van zoi naar mooi', dat was een eerste programma en daar zat wel een hele algemene strategie in en daar stonden allerlei ideeën in voor projecten. Ik zeg altijd, het had een kop en heel veel handen en voeten maar het miste eigenlijk de romp. En dat is wat ik nu aan het doen ben, dus veel meer inzetten op de verbinding van hoog oven doelen en de projecten, dus was zit daartussen in? Dus welke processen in de organisatie en manier van denken, manier van werken, capaciteit die we hebben, de kennis die er is, aan welke knoppen kunnen wij als organisatie draaien en waar moeten we op gaan sturen zodat circulaire bouwen steeds meer een normale gang van werken is?

En voor de bouw is dat dus voor ons als gemeente, zowel de openbare ruimte als de gebouwde omgeving en bij de omgeving heb je daar weer de trickle down van nieuwbouw en bestaande bouw en daar zijn natuurlijk ook weer verschil tussen utiliteitsbouw zoals wij zelf als gemeente ook eigen kantoren hebben en we hebben maatschappelijk vastgoed is er ook woningbouw in de stad waarin wij als gemeente nooit eigenaar opdrachtgever zijn van woningen, maar natuurlijk wel randvoorwaarden opstellen over de bouw van die woningen en met name als we daar een gronduitgifte doen. Ik ben dan dus een minder directe adviseur voor die tenders, maar ik werk wel veel met hen samen om na te denken over hoe verbind je nou de dingen die je concreet uitgraaft op projectniveau aan de doelen die we op programma niveau willen halen?

S: Het veel meer concreter maken van de ambities van Rotterdam?

X: *Ja, dus steeds die doorvertaling en andersom ook. Ik heb toevallig net aan [REDACTED] de vraag gesteld: Zou het niet interessant zijn om binnenkort een evaluatie te doen van de tenders die we de laatste tijd circulair hebben gedaan en dit evalueren? Dat is mijn rol als programmamanager; om na te denken over de projecten die nu goed lopen en*

of we dat groter kunnen maken? Kan ik dat verbinden aan een iets groter deel van de organisatie, zodat het niet bij dit project blijft maar ook gaat lopen bij projecten van iemand die iets minder achtergrond op dit thema heeft.

S: *O, ja dat is wel interessant, want uit meerdere interviews kwam al naar voren dat er best wel een eilandjescultuur heerst binnen de gemeente. Er is meer samenwerking en kennisdeling nodig kwam naar voren.*

X: *Ja en de grap is en de uitdaging bij dit soort dingen is wij dit is een beetje de burgerconsument thesis. Ik weet niet of je die kent, maar het is wel heel toepasselijk voor vandaag. De burgerconsument thesis heeft er mee te maken dat wij als burger bepaalde idealen hebben, daar stemmen we dus bijvoorbeeld voor of daar kunnen we goed over praten; van 'nou ik sta hier en hier voor' maar vervolgens zijn we ook consument en staan we in een winkel en word je soms ook verleid met je portemonnee of met je impulsen om keuzes te maken die conflicteren met je idealen dat is de burgerconsument thesis eigenlijk is.*

Dit werkt hetzelfde met kennis delen. Kijk aan de voorkant zeggen we allemaal wel dat we dat heel graag willen alleen op het moment dat het in je agenda staat en het is druk en er zijn allemaal dingen die heel belangrijk zijn dan vinden we het heel moeilijk om daar prioriteit aan te geven omdat het vaak te vrijblijvend is, mensen niet zien wat de meerwaarde is op de korte termijn, ze zien het vaak wel op de lange termijn maar vaak denken we toch op de korte termijn omdat deze week heel druk was; je kind is ziek, je hebt vannacht heel slecht geslapen, je moet zo naar de sportles, er kwam nog een motie tussendoor, ik ga even door dit is de werkelijkheid die drinkt dan op in je agenda. Je moet dan keuzes maken en dit zijn eigenlijk dan de eerste dingen, als daar geen duidelijk resultaat in zit, een duidelijk gevoel geeft van het levert me echt iets op of er moet duidelijk een heel teamgevoel erbij zijn, dan maak je een combinatie tussen kennisontwikkeling en ook een beetje de 'wifactor'; we zijn met elkaar iets aan het doen en een beetje verbinding als mensen want dat vinden we dan ook nog wel leuk en helemaal in deze tijden dat er weinig verbinding is tussen collega's. Dat is een van mijn eerste reactie op kennisdeling; heel precair het is altijd heel moeilijk te organiseren, we hebben namelijk wel ook een werkgroep gehad op circulair bouwen en eigenlijk zijn we daar een beetje mee gestopt tussen aanhalingstekens omdat het gewoon moeilijk was om mensen betrokken te houden om steeds thema's op zich genoeg maar ik weet niet... het kabbelde gewoon een beetje daarin en soms is het dan fijn om een concretere aanleiding naar elkaar te hebben van waar willen we nou echt met elkaar op leren dan? En soms is het dus heel fijn als dat samenkomt in een heel concreet project want dan is er een aanleiding om het ergens goed te doen of nu met we zitten nu in een college periode we zijn over de helft er komt nu een nieuw college aan we zijn nu die nieuwe gesprekken aan het voeren van hey hoe zouden de programma's van een nieuwe collegeperiode eruit moeten zien dat zijn eigenlijk mooie aanleidingen voor ons en ons programmaniveau om nu met de afdeling duurzaamheid of energietransitie met het programma van het Rotterdams weerwoord over klimaatadaptatie om meer te praten over integratie, omdat we dan tot een heel duidelijk product kunnen komen. Dan hebben we het niet alleen over kennisontwikkeling, maar dan heeft dat kennisontwikkeling een doel in wat we willen opleveren. Datzelfde zie je nu rondom de centrale bibliotheek, dat verhaal ken je misschien wel, daar is best wel wat misgegaan. ■ is daar natuurlijk bezig, met het materialenpaspoort, het lukt nu toch niet echt goed om dat in het project te krijgen om de ambities hoog te houden vanuit de breedte, vanuit duurzaamheid. Ik ga nu samen met de programmamanager van Weerwoord toch wat harder aan de bel trekken. Ik ben bezig een afspraak in te plannen met de ambtelijke opdrachtgever en dan gaan Weerwoord en Circulair samen met de opdrachtgever aan tafel. Wij zien kansen voor dit project, maar we hebben een nee teruggekregen vanuit projectmanager; wat vind jij daar eigenlijk van? Dus er worden ook wel pogingen gedaan om wel integraal te doen en samen te doen maar dan wordt het wat makkelijker soms om als het om een concreet iets gaat.

S: *Het voorbeeld kwam voorbij van de duurzaamheidwinkel en toen zaten we een beetje te sparren over van naja als er bijvoorbeeld meer integratie zou plaatsvinden, kunnen we dan ook de particulier overhalen tot het circulair renoveren van de woning? Toen had hij (Jerry) het ook over integratie tussen verschillende takken van de gemeente zoals circulair en die dan in die duurzaamheidswinkel bijvoorbeeld te combineren. Dat soort initiatieven zouden denk ik misschien wel helpen om de particulieren te bereiken in de stad. Hoe denkt u daar over?*

X: *Ja dat lijkt met hartstikke mooi. Ik weet wel er is een duurzaamheidwinkel in (plaatsnaam) waar de combinatie volgens mij ook wel gemaakt wordt. We hebben een aparte wijk-aanpak in ons programma, dus dat gaat heel erg over de dialoog die we hebben met bewoners over deze thema's hebben en ik weet wel dat daar ook afstemming is met Rotterdams Weerwoord, want zij hebben ook zo'n aanpak, namelijk 'de wijk in' en kijken hoe je met bewoners samen kan gaan vergroenen, dus daar is wel afstemming geweest om dingen ook samen op te pakken. Met energietransitie weet ik dat niet precies, maar dat zal ook wel zijn, dus het gebeurt dan wel, maar ik ben het er wel mee eens dat het soms moeilijk is om elkaar daarin te vinden en dat heeft er ook nog wel mee te maken dat we elkaars opgave ook gewoon nog niet heel goed kennen. Ik merk wel dat we bij circulariteit best wel last hebben gehad ... nou sterker nog, dat was een van de redenen waarom ik ingestapt ben in dit programma, dat ik er ook*

een beetje kritisch op was. Rotterdam Circulair is oorspronkelijk ontstaan uit de afdeling Schone stad binnen de gemeente Rotterdam en dat is de dienst die verantwoordelijk is voor de afvalverwerking en daar is circulair dus best wel geframed; vaak vanuit dat afval-denken. Daar is op zich niks mis mee, maar dat is wel een kant van de manier om te kijken naar circulariteit en als je het dan hebt over de circulaire bouw, dan denken dus heel veel aan alles wat er vrijkomt bij het slopen en dat we dat moeten hergebruiken terwijl de grootste impact van de bouw is alle materialen die we gebruiken voor alles wat we hier bouwen renoveren transformeren etc. En over de onwijze milieu impact van die materialen en dat we die materialen ook nog eens niet tot hun meest technisch potentieel inzetten maar al vaak voor die technische levensduur alweer weghalen en dat laagwaardig verwerken dus daar zit de grootste impact in voor de bouw en dat weten heel veel mensen niet eens. Ze hebben er aantal plaatjes van en als ze die dan zien dan ga je ook ineens namelijk praten in termen van CO2 reductie en dan worden ineens de mensen van de energietransitie wakker en dan laat ik ze zien van; ja voor nieuwbouw is ongeveer 1/3 van de CO2 impact komt door die energietransitie warmte en elektriciteit vragingen van woningen maar 2/3 van de CO2 impact zit in de keten dat zijn scoop 3 emissies, die zijn niet hier maar die zijn ergens in de keten maar 2/3 daarvan komt door die materialen die we daarvan gebruiken voor de woningen. Als je dat dan laat zien dan denken ze ineens oh oké dat is inderdaad dan toch best wel relevant, we moeten dan toch even nadenken over welke materialen we daarvan gebruiken en hoelang die materialen meegaan dus dan heb je ineens een ander gesprek dus is het is ook echt nog wel wat kennisachterstand daarover

S: Bewustwording en informatieverstrekking. In hoeverre ben je zelf in samenwerking met marktpartijen?

X: Ja nu wel een stuk minder dan dat ik bij Woonstad had. Daar had ik wel meer op projectniveau. Ik heb nu wel wat meer kennismakingsgesprekken met marktpartijen. Ik wordt daar wel veel voor benaderd en ik word veel gevraagd voor presentaties, dat vind ik heel leuk om te doen en op die manier de markt te ontmoeten maar wat ik wel vaak doe of probeer te doen is dat kennismaking en vervolgesprekken niet met mij alleen zijn maar altijd met iemand uit de lijn Een wat ik daarmee wil zeggen is dat ik werk voor het programma Rotterdam Circulair, ik ben soort van al om en mijn werk is niet bouwen maar mijn werk is circulair dus het helpt mij als ik dan met een collega ben zoals ■■■ maar ook ... er zijn collega's vanuit gebiedsontwikkeling of vanuit planologie of stedenbouw die het veel meer in hun normale werk circulariteit moeten toepassen dus als methode van hoe zij dingen doen. En dan is het voor mij steeds heel nuttig om er meteen iemand bij te vragen die het ook kan toepassen in z'n werk.

S: Ervaart u binnen die samenwerking of binnen die gesprekken waar u dan bij zit directe of indirecte knelpunten met betrekking tot samenwerking van publieke of private partijen?

X: Nou ik weet niet of ik het een knelpunt moet noemen... het begint met het uitgangspunt dat ik weet dat ik in een vak zit dat energie transitie heet en als je bezig bent met iets dat met verandering te maken heeft dan kom je altijd gedoe tegen, dus je weet een ding zeker en dat is dat het niet altijd vanzelf gaat, want dat is je vak en dat is... oké sterker nog; soms is het juist een heel goed signaal als ergens iets knettert want dat betekent dat je de juiste punten raakt want het systeem wordt dan een beetje onder de loep genomen en gaan mensen zuchten. Dat vind ik zelf een heel erg prettige manier om hiernaar te kijken, omdat je dan iets minder teleurgesteld bent op het moment dat je ziet dat het niet zo snel gaat als je soms hoopt dat het gaat of dat het niet allemaal vanzelf gaat maar dat kan ook niet vanzelf gaan, want we proberen iets te veranderen. Dus wat ik wel eens zie in die samenwerking is dat er niet altijd begrip is voor elkaar. Dat zit niet eens in de bouw publiek-privaat maar is in de opdrachtgever dat het hier heel hiërarchisch is dat er vaak een gebrek aan vertrouwen is dat we heel erg gewend zijn technisch te specificeren in plaats van letterlijk de les voor te schrijven; ik ga jou wel vertellen hoe je het moet doen in plaats van een functionele innovatieve uitgave te doen en het vertrouwen te hebben dat de markt met de beste oplossing zal komen. Dat zijn allemaal meer de zachtere kanten van de manier waarop we samenwerking doen. En niet altijd innovatie bevorderend zijn; dat zie je in de praktijk echt nog wel terugkomen er is heel vaak een houding van wantrouwen naar elkaar.

S: Merkt u dat ook als opdrachtgever als gemeente?

X: Ja, ik zit daar zelf nu iets minder duidelijk op, maar ik heb dat bij Woonstad wel heel sterk ervaren.

S: Toen u bij woonstad zat ook samengewerkt met de gemeente?

X: Ja ook wel een beetje ja ondanks pogingen om, ik was daar verantwoordelijk voor het opzetten van het circulair en klimaatadaptatie de strategieën uitvoeringsprogramma en bij klimaatadaptatie hadden ze dus een heel actief fijn netwerk tussen de gemeente en allerlei partijen in de stad die met klimaatadaptatie bezig zijn. Bij Rotterdams Weerwoord hadden ze een programma en daar zat dan water sensitive achter en daar was heel veel ruimte en gelijkwaardigheid en zelfs daar soms in de dialogen kwam soms dan even de oude houding van 'wij zijn de gemeente en wij gaan jullie wel vertellen van hoe jullie het moeten doen' toch weleens weer naar boven. Daar

moest ik altijd wel een beetje om lachen van 'jongens wij zijn hier toch juist doorheen aan het gaan'. Maar die houding zit bij de gemeente ook nog soms best wel 'wij weten wel hoe het moet, wij gaan het jullie vertellen dat vind ik nu ook met de woningcorporaties.

■ *en ik hebben een strategisch overleg met de woningcorporaties over circulair bouwen ook heel erg vanuit die gedachte van hoe prettig ik het heb ervaren op het gebied van klimaatadaptatie om op die manier met de gemeente in gesprek te zijn. Dus toen ik deze rol kreeg dacht ik; dat ga ik ook doen voor circulair, want dat vind ik echt superbelangrijk om elkaar daarin mee te helpen en eigenlijk hebben we dezelfde ambitie, alleen een ander voertuig die we moeten bedienen. Dus we moeten elkaar leren kennen van hoe werkt jouw voertuig en hoe werkt de mijne en hoe kunnen we ervoor zorgen dat samen onze voertuigen deze reis het beste kunnen maken? Ik weet niet of je er al van gehoord hebt maar er zijn elk jaar afspraken met de woningcorporaties gemaakt en daar is dan iemand verantwoordelijk voor binnen de gemeente Rotterdam en dat gaat dan weer heel traditioneel namelijk; daar is al een document gemaakt met prestatieafspraken zoals de gemeente die heeft geformuleerd en of we dat dan eventjes kunnen gebruiken in de onderhandelingen naar de woningcorporaties en toen zei ik echt; we spreken ze elke 4-5 weken, kunnen we dit niet gewoon in dialoog doen alsjeblieft? Ja dat kan wel, maar deze week moet ik antwoord van je hebben... oké we spreken elkaar over 3 weken, mag het dan? Nee, dat is te laat ... Ik vind dat soort processen echt heel bizar hoe dat in een gemeente kan... maar daarom ben ik ook zelf nog nieuwbloed in gemeenteland maar dat vind ik echt zonde want dan ga je meteen weer uit van een positie van ik wil iets van jou, terwijl de ander ook echt wel iets wil maar zich dan voor het blok gezet voelt, omdat je al een bod doet. Je moet eerst een gesprek aangaan voordat je gaat roepen wat je van me moet, zo ga ik ook niet om met mensen dus ik snap ook niet waarom je op die manier met collega's of partners om zou willen gaan. Ik denk dat we dat soms een beetje vergeten, dat we gaan werken alsof we een systeem zijn maar uiteindelijk blijven we allemaal mensen, dus zullen we ook een beetje menselijk moeten blijven werken. Het zal vast ook heel vaak goed gaan hoor, maar dit voel ik vaak als onderligger. Ik ben er zelf in elk geval erg gevoelig voor, ik hou daar niet zo van.*

S: Nee het is dus eigenlijk gewoon de markt en de overheid die elkaar gewoon nodig hebben om deze transitie te verwezenlijken, dat is het allerbelangrijkste en daarom is ook die keten inclusief gemeente inclusief en andere grote overheden van groot belang als een soort Launching Customer, zo zou je een gemeente deels zou kunnen omschrijven voor de markt.

X: *Ja en ook iets meer vanuit transparantie en vertrouwen dus niet te veel afkaderen en aftimmeren; klein beetje vertrouwen in het proces dat je hebt met anderen om een ontwikkeltraject te maken is het beste en levert ontzettend veel op.*

S: En zeker denk ik bij zo'n innovatie. Zie je mogelijkheden om deze samenwerking tussen overheid en markt te optimaliseren? Je had het net over meer vertrouwen in elkaar hebben en meer transparant naar elkaar zijn. Zijn er nog meer dingen waarvan je denkt dat zou echt nog wel verbeterd kunnen worden?

X: *Ja ik vind het sowieso een hele belangrijke dat je de projectambitie, de inhoud van je projectambitie en vooral de hoogte van je ambitie macht met het proces, want wat we vaak doen is ambities stapelen, dus we willen heel veel maar we vergeten een ding; het proces van zo'n project aan te passen zowel in ons eigen proces als extern, zowel bij de opdrachtgever als bij de opdrachtnemer. Daarom zeg ik het is eigenlijk een soort van designvraagstuk, een ontwerp-vraagstuk; als je een andere vraag stelt dan normaal en je verwacht een ander antwoord dan normaal dan kan je jezelf niet in hetzelfde vaatje, dan moet je andere wegen gaan bewandelen en dat is de stap die we heel vaak niet nemen. Dus we hebben een standaard proces en standaardprocedures hoe we dingen doen, maar we willen wel een ander resultaat. Daar zie je vaak dat het mis gaat. Dus dan overvragen we de markt, worden dingen duurder omdat dat het risico spel is 'je vraagt me iets gek dus ik weet niet hoe ik moet antwoorden dus dan gooi ik de prijs omhoog'. Of ze zeggen dat ze het gaan doen maar uiteindelijk wordt de ambitie niet gehaald of er zijn allerlei varianten daarin. Wat ik daarin heb gezien is hoe onwijs het kan helpen om daar gewoon transparante keuzes in te maken dus ofwel; we moeten met dit project best wel bij het reguliere proces blijven, wat betekent dat we een bepaald budget hebben, we hebben een bepaalde looptijd en misschien is er al een voorselectie gedaan van welke marktpartijen ik kan vragen. Dan moet je misschien je ambitie bijstellen en heel transparant over zijn 'we nemen die circulariteit wel mee, maar we gaan het afpellen'. Ik gebruikte daar heel vaak het 6S model voor; een schil in het 6s model en daar gaan we op innoveren. Oké bij een nieuwbouwproject; waar zit de grootste pijn in de constructie, we gaan zorgen dat we met ander beton gaan werken dan normaal voor een lagere footprint. Gewoon één ding moeten we halen. Circulariteit kan natuurlijk ook nog op 1000 andere manieren ingericht worden, maar gaan we niet doen. 'We gaan alleen dit kiezen' en dat heeft mij heel erg geholpen om verschillende van dat soort projecten te kiezen. Dus afhankelijk van de opgave, na te denken waar zit de grootste impact en laten we een of twee dingen kiezen en het daarbij houden maar er wel voor zorgen dat dat de dingen zijn die niet van tafel vallen*

want als we dan te veel willen en alle kansen willen dan is er het risico dat het uiteindelijk helemaal als een kaartenhuis in elkaar valt. Dus dat noemde ik schaalbare projecten.

En dan heb je aan de andere kant meer de impact projecten waarin je wel voor die maximale innovatie gaat en dat zijn projecten waarin je echt je proces gaat aanpassen zowel intern maar dus ook je aanbesteding en dat hebben we bij Woonstad gedaan aan de hand van een (integrale) aanpak. Dus dan ga je eigenlijk uit van het idee de manier waarop ik normaal de vraag stelde aan de markt dus hiërarchisch; vaak beginnend bij een ontwerper totdat je een voorlopig ontwerp hebt. Daar moet de markt met de goede prijs voor komen. Dat is echt, als je innovatief wilt denken ga je uit van het idee dat je die verschillende disciplines vanaf het begin nodig hebt, want het ontwerp praat met het idee van materiaalkeuzes en de betaalbaarheid als je een plafondbudget hebt en hoe hou je het betaalbaar met elkaar? Dat is wel handig, dat dan ontwerp de toeleveranciers wat is er haalbaar wat is financieel haalbaar wat is normering haalbaar, hoe praat het allemaal samen in die disciplines heb je er vanaf het begin 1 nodig dus daar hebben meteen vanaf het begin vanuit het idee van zo'n gevlogen en alle disciplines die je nodig hebt vanaf moment 1 gelijkwaardig aan tafel. En dat vind ik een heel mooi instrument om op een innovatieve manier aan elkaar vragen te stellen en tot andere antwoorden te komen en daar heb je voorbeelden van in de markt onder andere. Ik vind nog altijd het allermooiste voorbeeld Alliander, die hebben toen in Duiven een hoofdkantoor neergezet op een productielocatie, dus er stonden al 4 blokjes en daarvan dachten ze die gaan we eerst slopen, daar gaan we nieuwe neerzetten. Toen dachten ze; nee dat kan niet, we zijn zo met circulair bezig ook ons hoofdkantoor moet dat worden. Dus ze hebben die 4 productielocaties soort van overpakt met een schil, maar die moest wel omdat ze niet wisten hoelang ze hier een hoofdkantoor wilden, die moest demontabel zijn zodat we dan ook weer hier weg kunnen. Hij moet voldoende daglicht hebben, energie en andere randvoorwaarden waaraan die mooie innovatie moet voldoen en alle aannemers zeiden 'jullie zijn gek, dit kan niet' en uiteindelijk degene die daar een prachtig ontwerp heeft gemaakt voor de geval van het dak was een achtbaanbouwer, want die zei dit kan ik wel, ik kan hier met materialen het een en ander in elkaar zetten en over 10 jaar kan ik het weer ophalen want deze materialen kan ik gewoon weer goed uit elkaar halen en weer opnieuw gebruiken en het is een prachtig ontwerp geworden. Juist omdat ze een gekke vraag hebben gesteld, een open vraag en de ruimte gaven zodat meerdere partijen konden indienen, toen ontstond ineens zón hele gekke samenwerking. Maar waar je een prachtig eindresultaat mee hebt gemaakt daar, was je nooit gekomen als je was begonnen met een concept en een ontwerp van een architect dit vind ik hele mooie voorbeelden.

S: Ziet u mogelijkheden voor gemeenten in het algemeen of voor gemeente Rotterdam om die ketensamenwerking tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij ofwel circulaire bouw ofwel innovatie te stimuleren of op te schalen? Of moeten we dat aan de markt overlaten?

X: Ik denk het ergens wel. Dat zijn de eerste voorzichtige stappen, maar iets dat wel onderliggend is aan dat idee dat we met die woningcorporaties in gesprek zijn namelijk steeds het nadenken van hoe kunnen we die stappen op deze innovatie zetten? Er wordt veel gepraat over bouw hubs rondom circulair bouwen en ik word er soms een beetje kriegelig van, omdat dan de term gebruikt wordt zonder dat ze precies weten waar het over gaat. Maar als je hem iets smaller maakt... bij Woonstad kwam ik erachter dat een bouw hub heel interessant kan zijn voor de woningbouw. Op het moment dat je dat doet voor materialen die je kan inzetten voor het dagelijks onderhoud. Er gebeurt natuurlijk veel mutatieonderhoud, dus mensen die verhuizen en gewoon dagelijkse storingen laten we zeggen dat dat 10 producten zijn die daar vaak voor gebruikt worden (binnendeuren toiletpotten fonteintjes wasmachinekranen deurdrangers etc.), er zijn een aantal van dat soort producten die vaak bij dat soort vastgoed vervangen moeten worden, omdat ze kapot zijn. Stel dat je een sloop hebt en dit zijn producten die je ook wel van product op productniveau kan hergebruiken dus je er eruit kan halen voordat het gesloopt wordt, dat je het naar een bepaalde plek brengt waar ze gelabeld worden zodat ze getrackt en traced kunnen worden zodat ze in hun systeem staan zodat iemand ze kan bestellen en waar ze schoongemaakt worden en dan eigenlijk bestelbaar zijn door alle huisaanemers hier in Rotterdam. Dat zou een hele mooie samenwerking kunnen zijn met de woningcorporaties die veel van dat onderhoud uitvoeren, dat is eigenlijk een beetje een verkenning gebruik makend van zo'n cirkel trek om na te gaan van hoe kunnen we nou de 4 grote woningcorporaties en een aantal marktpartijen en misschien sociale werkplaatsen bij elkaar krijgen en tot zo'n concept komen en wat hebben ze dan van de gemeente nodig? Moeten wij dan grond beschikbaar stellen? Maar we willen wel dat de markt het zelf exploiteert want je wilt daar ook niet in de rol over gaan nemen. Het is gewoon de marktvraag, maar op dit soort dingen zie ik de rol van de gemeente als regisseur om de vragen en oplossingen van die marktpartijen bij elkaar te brengen, om het te stimuleren. Dus de voelsprietten hebben van wat gebeurt er al in de markt, waar liggen de wensen? En daar vervolgens iets concreets op organiseren.

S: Dus eigenlijk ook meer een faciliterende rol vanuit de gemeente voor de markt en uiteindelijk ontstaat er waarschijnlijk een win-win situatie voor zowel de gemeente als de marktpartijen die ermee aan de slag gaan?

X: *Faciliterend klinkt wel een beetje laid back van; wachten tot ik de vraag krijg. Maar dat denk ik niet helemaal. Het mag soms best wel assertiever zijn, dus daarin is regisseurs rol toch een betere dan faciliteren.*

S: Wat voor acties denk je dat wij als gemeente Rotterdam nog kunnen ondernemen, als we specifiek naar de particuliere bewoners gaan kijken, om die te stimuleren met betrekking tot het circulair renoveren van woningen?

X: *Goeie vraag... ik denk dat ik een ander antwoord ga geven dan dat je van heel veel mensen hoort. Ik ben iets meer een systeemdenker. Wat ik misschien eerder zou doen is een campagne opzetten voor en met de groothandelaren en met retailers die dit soort materialen verkopen, dus met een Gamma en een Praxis en Technische Universiteit. De bouwmarkten, klein en groot, dus ook de groothandels waar klein MKB in de bouw ook hun inkopen doen, eens met hen een gesprek voeren. Is er namelijk wel voldoende aanbod? En weten we wel genoeg van het aanbod? Je kan wel heel erg duwen op 'beste bewoners, maak je nu wel de beste keuze?'. Maar kunnen zij ook wel kiezen voor de juiste keuzes? Dus hoe lang moet je studeren op het feit; welke bouwmaterialen goed/slecht/medium zijn en voor welke toepassing? Voor welke transitie? De ene is goed voor de energietransitie, maar niet voor de grondstoffen etc. Dus het is super complex, ik weet het zelf ook niet. Dit is wat ik voor mijn werk doe, maar ik zou het zelf ook niet goed weten. Daar moet je een studie van maken; kunnen degene die dit eigenlijk als markt rol hebben, dan ook niet wat beter invullen? Dus dat zou ik super boeiend vinden, als het gaat om een regisseurs rol, denk ik dat de gemeente daarin soms mee kan doen en bereiken om ondernemers daarin op een goede manier in te zetten als onderdeel van zo'n campagne. Dus je kan het wel in elkaar vlechten, je kan wel met elkaar bepalen over ... weet je, het is misschien leuk om een actie met ze op te zetten waarmee zij dan eigenlijk de B to C zijn, dus als je naar een Gamma gaat in Rotterdam, dat zij allemaal meedoen aan een actie waarbij je en iets verteld over wat een circulair isolatiemateriaal is en daar krijg je dan korting op ofzo. Ik zeg niet dat die korting de gemeente moet betalen. Maar meer, hoe onderzoek je nou binnen de gemeenschappelijke agenda's van zo'n ondernemer, richting de bewoner, om gezamenlijk een boodschap te maken die voor die verandering zorgt en dat dat het iets makkelijker maakt voor de eindgebruiker/consument, om die keuze te maken. Want ik vind dat er onevenredig veel nadruk wordt gelegd op de eindgebruiker die maar moet veranderen, terwijl het systeem nog niet heel erg meebuigt.*

S: Mee eens. Ook de consument moet inderdaad niet straks voor dure alternatieven of iets gaan staan.

X: *Nee, terwijl ook sommige materialen en spullen ook onevenredig goedkoop zijn. We kunnen nog steeds naar de Primark en voor twee euro een T-shirt kopen. Dit gaat ook weer een beetje over die burgerconsument thesis, er zijn systeemfouten waardoor het ons heel moeilijk wordt gemaakt om in die idealen te blijven kiezen, omdat je ook gewoon voor de dilemma's op korte termijn staat dat je geen geld hebt of moet kiezen. We moeten ons echt dwingen om wat vaker uit te zoomen en niet te veel van de verandering te verachten van de ander. Dus beginnen bij jezelf en proberen het systeem te overzien.*

S: Nou, ik vond het een heel interessant gesprek, ook zeker nu een de meer strategische kant te horen. Heb ik nog een laatste vraag; Ken je nog iemand binnen Woonstad?

X: *Zie mail.*

S: Nou, wil ik je heel hartelijk bedanken voor de input en wellicht tot ooit een keertje live!

X: *Ja, hopelijk, succes!*

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie binnen de gemeente kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en ik ben binnen de gemeente actief binnen de afdeling Duurzaamheid. Ik ben ooit binnengekomen met een Europees project, daar was ik gebiedsregisseur energiebesparing en ik zie dat zelf als een vrij ruime rol. Een gebiedsregisseur is altijd een beetje... na ja het woord zegt het al; je regisseert, je dicteert niet. Ik heb ook wel specifieke kwaliteiten en daar ben ik ook wel destijds op geselecteerd, dat ik heel veel van de techniek weet; hoe je dus een huis kan ombouwen tot een duurzaam huis. En ik ben ook iemand die kan zorgen dat bewoners met elkaar worden verbonden, dat iedereen in beweging komt en dat mensen met elkaar kennismaken, waardoor ze ook kennis met elkaar gaan delen. Niet dat alleen de gemeente altijd alles zegt, maar ook vooral van elkaar leren. En ik ben van oorsprong zelfstandig ondernemer en dat zet ik natuurlijk niet zo in bij de Gemeente, doordat ik daar allerlei interventies (acties/events) organiseer zodat er beweging komt bij de bewoners. Mijn hoofdrol is eigenlijk: hoe breng je bewoners in beweging? En hoe ga je ze leren samenwerken, zodat ze ook tot positieve resultaten komen op wijkniveau?*

S: Hebben die acties/events dan vooral betrekking op duurzame maatregelen?

X: *Ja. Ik kom zelf uit de bouw- en advieswereld en daar worden heel veel dingen niet duurzaam gedaan. Het vastgoed en de bouw is een van de niet duurzaamste segmenten binnen de maatschappij en daar wil ik eigenlijk niks meer mee te maken hebben. Om het even heel zwart-wit te schetsen, kan natuurlijk nooit. Ik heb wel toen ik ooit werd ontslagen in de vorige crisis, toen heb ik wel gezegd van ik ga het vanaf nu gewoon allemaal anders doen. Dus alles wat ik nu doe heeft altijd wel een link met duurzaamheid. En duurzaamheid is voor mij ook niet alleen maar duurzaam bouwen, duurzaam zit hem in heel veel meer facetten. Hoe je gaat samenwerken op wijkniveau bijvoorbeeld. Duurzame relaties bouwen. Er zit gewoon heel veel diffusie in de maatschappij, dat zie je ook al bij VvE's, dat mensen gewoon niet met elkaar samen willen werken, omdat ze zich er niet eens van bewust zijn dat ze in een vereniging wonen. En een vereniging kenmerkt zich juist doordat je eigenlijk rondom een onderwerp met elkaar bent verbonden. Volgens mij hebben wij heel veel te leren in de maatschappij; duurzame relaties zijn net zo belangrijk als duurzaam bouwen en een duurzame economie.*

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. In hoeverre bent u zelf bekend met een circulaire bouweconomie?

X: *Best wel ver alleen het is nog heel lastig in de huidige context. Dat kan je alleen maar bereiken als je in kleine stappen werkt. Ik ben zelf promotor van het Materialenpaspoort/Grondstoffenakkoord. Ik ben daar een soort duo van geweest. Heel veel businessmodellen zijn geschoold op stukgaan. Op vervanging. Dat is de mentaliteit ook van nu. We gaan gewoon uit van dat als dingen kapot zijn, vervangen moeten worden. Dat zie je in alle lagen van de samenleving. Het heeft ook niks met het intelligentieniveau te maken, als mensen niet goed weten wat ze moeten doen of waarom het anders kan en waarom het misschien dan zelfs beter is, dan gaan ze het ook niet doen. Verduurzaming in zijn algemeenheid heeft heel veel leerbehoefte bij bewoners. Niet alleen bewustwording, maar ook echt leren dat het op een andere manier kan. We gaan er van uit dat altijd alles in overschot aanwezig is, maar dat is niet meer het geval. Als we ons zo blijven gedragen, dat we daar maar vanuit blijven gaan, dat werkt niet. De hele industrie is daar ook nog op gebouwd; met fashion etc. Zo lang dat in stand blijft, gaan we het nooit op een andere manier doen.*

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Ik ben meer van 'practice what you preach' (doen wat je zelf verkondigt). Wij als gemeente zijn de boodschapper en doen dat gewoon nog niet goed. Ze blijven maar praten en rapporten maken, zo keihard, zo zeg ik het gewoon. Ik maak nooit rapporten. Het moet gewoon een kort en bondig verhaal zijn; zo zit het.*

S: In andere interviews kwam naar voren dat het bij de gemeente eigenlijk niet heel veel verder gaat dan circulaire bouw ambities. Er zijn geen concrete plannen aan verbonden.

X: *Kosten gaan altijd voor de troepen uit, dus je moet altijd eerst investeren voor dat je iets terugkrijgt. We moeten hierbij dus ook heel erg leren dat sommige dingen... kijk, sowieso verdienen we niks terug; wat verdienen we*

uiteindelijk terug? Geld of een mooie stad? We willen allemaal in een prettige leefomgeving wonen, we willen allemaal in een mooie buurt wonen waar geen vuil op straat is etc. Dus het maakt ook uit waar je als gemeente op stuurt. En de gemeente kan in mijn beleving alleen maar faciliteren, maar we moeten wel het goede voorbeeld geven. Dus we hadden onze gebouwen ook allang op orde moeten hebben. Als daar geen geld voor vrij wordt gemaakt en we zetten daar niemand van vastgoed ook echt op in, dan gaat het nooit serieus worden. Als we het zelf niet serieus nemen, kunnen we het bewoners niet kwalijk nemen dat zij het ook niet serieus nemen.

S: Denk u ook dat er misschien intern wat meer samenwerking nodig is om ambities te gaan behalen?

X: *Sowieso. Als er ergens een gefragmenteerde samenwerking is, dan is het binnen de gemeente. Alles gaat langs elkaar. Mensen worden op projecten gezet en vervolgens op project resultaat afgerekend. Dat werkt gewoon niet.*

S: Heeft u zelf ideeën over hoe deze interne samenwerking verbeterd kan worden?

X: *Dat zijn we nu met de Duurzaamheidswinkel aan het proberen. Die winkel is een uithangbordje voor de gemeente voor duurzaamheid. Daar zijn we met samenwerkingsdeals bezig. Ik weet nog dat we daar net begonnen en toen was er een vrouw van communicatie 'ja je moet met die scholen dit en dat'. Toen dacht ik; maar dat betekent niet direct dat die scholen dat ook willen met ons. Dat kost gewoon tijd. Het is niet dat je een blik scholen of een blik bewoners opentrekt. Als je dan gaat zeggen; gaan jullie maar samenwerken. Ja, dat werkt dus niet, dat kost gewoon tijd. Wij hebben dan met de scholen mazzel gehad, daar zat een organisatie tussen die voor ons het voorwerk doen, waardoor eigenlijk de samenwerking veel soepeler gaat. Maar dat werkt natuurlijk niet altijd zo. En met bewoners natuurlijk helemaal niet altijd.*

De grootste opdracht in dit hele verhaal rondom klimaat, in welke vorm dan ook; alle transitie opgaves, dat we eigenlijk al die agenda's op elkaar willen leggen, op elkaar willen schuiven dat ze ook kloppen. Dat is natuurlijk een enorme ingewikkelde opgave. Als het binnen de gemeente al niet goed lukt, hoe kan je dan verwachten dat het bij bewoners lukt? Ambtenaren binnen de gemeente zijn natuurlijk ook maar gewoon mensen, dus die reageren ook gewoon zo. En circulair gaat verder dan alleen je glas naar de glasbak brengen. Dat is een beetje te kort door de bocht als bewoners dat blijven denken. Het gaat ook over het koopgedrag, over hoe je verbouwt etc.

S: Bent u van mening dat circulaire ketensamenwerking tussen publieke en private actoren nodig is om opschaling van circulaire renovatie van koopwoningen te realiseren?

X: *Dat is sowieso nodig ja, je moet het in de hele keten zien anders gaat het niet lukken. Je ziet nu enorm veel ontwerpers en dat zijn eigenlijk de personen die zo'n hele keten kunnen vormgeven. Je moet eigenlijk de hele keten herontwerpen en soms zelfs een hele nieuwe keten bouwen. Soms is het beter om van niks te beginnen, dat dat je met bestaande partijen gaat samenwerken. Helemaal van scratch en dan langzaam doorbouwen. Op een gegeven moment komen dan wel partijen naar jou toe en dan kan je kijken wil ik daar mee samen werken ja of nee.*

S: Bent u van mening dat de gemeente hierbij een betekenisvolle rol kan spelen, bij het initiëren van circulaire ketensamenwerking voor het opschalen van circulaire renovatie van koopwoningen?

X: *Ja ik denk dat de gemeente daar wel een belangrijke rol in heeft. De gemeente is geen ondernemer en ook geen bedrijf, de gemeente is een afvaardiging van de gemeenschap en die zorgt ervoor dat het huishouden van de gemeente als community zeg maar op orde blijft en dat het ook een prettige, fijne en gezonde stad blijft. En met gezonde stad bedoel ik niet alleen een goede luchtkwaliteit, maar ook financieel. Dus eigenlijk de moeder van de stad. Het is een gemeenschap en daarin leven we en dan moet er iemand zijn die voor die gemeenschap zorgt, maar niet dat die alles doet. Mensen zijn ook zelf verantwoordelijk. Ik geloof dus heel erg dat de gemeente vooral een aanzwengelende en faciliterende rol heeft en vooral niet gaan zeggen dat iets moet. Daar ben ik echt niet van. Meer het prikkelen en uitdagen van bewoners en zorgen dat de keten ergens gaat veranderen. Want als dat niet gaat veranderen, dan gaat het niet werken.*

S: U had het net al even over de Duurzaamheidswinkel. Jerry was ook erg positief over dit initiatief. Ziet u zelf mogelijkheden om bijvoorbeeld ook circulaire concept oplossingen in zo'n winkel aan te bieden? Dat het iets meer gaat leven onder de bewoners?

X: *Ja, ik denk dat dat niet anders kan. Wij zijn integraaldenkers; wij denken in de breedte en niet in de diepte.*

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen? Bijvoorbeeld door de markt meer te informeren of stimuleren.

X: *Ik vind het altijd een beetje lastig want ik geloof niet zo in die marktwerking. Ik geloof daar helemaal niet zo in. De gemeente gaat heel erg uit van de marktwerking, maar ik geloof alleen maar wanneer er meer vraag ontstaat,*

dat bewoners bewust worden van dat ze het anders willen, dus meer vraag, dan pas gaat de markt werken. Dus een soort kip-ei verhaal. Iedereen richt zich altijd op de pionieren en de volgers, maar in de winkel richten wij juist op de mensen die uit zichzelf in beweging willen komen. Doordat we gaan duwen vanaf de achterkant als het ware, gaan de berg steeds sneller groeien.

S: Het stimuleren van de vraag bij bewoners?

X: *Ja, stimuleren bij de vraag. Maar ook daarnaast; dat mensen betekenis kunnen gaan geven aan wat duurzaamheid is. Veel mensen hebben niet goed door dat ze er eigenlijk al mee bezig zijn. Als ze het woord verduurzaming ter sprake komt, dan denken veel al direct 'oh dat kost veel geld'. Iedereen heeft zo zijn eigen reactie daarin. Het gaat vooral om dat je een positieve ervaring hebt daarin. Dat het voordeel bij jou komt. Dat het juist ook kan geven, in plaats van dat het heel veel extra moeite kost.*

S: Dus ook wel informerend richting bewoners?

X: *Ja, en laten zien dat het gewoon kan met de mensen die de juiste ervaring hebben. Gewoon laten zien dat het kan. De grootste overtuigingskracht komt van de mensen die ervaringen hebben opgedaan en dat die het verhaal gaan vertellen en niet dat gemeenten steeds het verhaal blijven vertellen.*

S: Momenteel zien we nog dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling naar een bottom-up approach. Dan komt de vraag vanuit de woning eigenaren zelf. Hoe denkt u hierover? Bent u het hier mee eens? Hoe zou de balans moeten zijn?

X: *Ik geloof alleen dat het vanaf onderaf kan komen. Als het vanaf boven goed gefaciliteerd is, dan duwt het zich vanzelf voort. Als je vanaf onderaf gaat duwen, wat we dus eigenlijk met die winkel doen, en je zorgt dat de vraag toeneemt en dat de bewoners ook echt gaan kiezen van 'zo wil ik het niet meer', dan komt het pas op gang.*

S: Hoe ervaart u als gemeente over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen en andere overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Wat ik zelf vind, is dat gemeenten heel makkelijk en te snel externe partijen inhuren, terwijl ze vaak de kennis zelf in huis hebben. De expertise die we in huis hebben, wordt toch al betaald, dus waarom gebruiken we die niet. Die moeten we dan ook inzetten. Je kan wel op een gegeven moment iemand extern nodig hebben. Maar je moet wel eerst weten waarom dan. Gelijk iemand inzetten om het inzetten; om iets voor jou op te lossen, vind ik niet zo. Ik ben altijd ook wel erg bezig met procesvertraging. Omdat ik eerst gewoon wil weten dat het goed wordt ingezet en dat het geld goed wordt uitgegeven. Dus de samenwerkingen die we hebben ervaar ik vrij simpel. Zeker als de vraag niet goed wordt gesteld, dan wordt de vraag ook heel ruim ingemeten en wordt er gedacht; de gemeente gaat toch wel betalen. Ik ben daar vrij kritisch op. De gemeente wordt vaak als melkkoe gezien.*

S: Heeft u zelf binnen de gemeente OF als gemeente iets geleerd van samenwerkingen met externe markt partijen of overheden met betrekking tot circulaire bouw en renovatie van particuliere woningen? Zo ja, wat? En op welke manier? Een essentieel punt die u zou willen meegeven aan uw collega's?

X: *Probeer niet te projectmatig te werken. Probeer een beetje buiten de lijntjes te kleuren.*

S: En ook in de zin van; als er initiatieven uit de markt komen, dan zou de gemeente de markt ook iets meer vrijheid mogen geven? Meer flexibel omgaan met bijvoorbeeld vergunningen verlenen? Iets meer experimenteren mogelijk maken?

X: *Ja, dat zou ik wel doen. Dan hebben we natuurlijk ook Blue City in Rotterdam. Maar ligt natuurlijk ook aan de grootte van het project.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Nou mooi, succes! Ben benieuwd!*

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie binnen de Gemeente Rotterdam kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en werk sinds 2003 bij de gemeente, bij de afdeling Bouw en Woningtoezicht en in eerste instantie als woninginspecteur en later als adviseur. En binnen de functie adviseur heb ik een rol als Eigen Huis Coach. En zo'n coach bezoekt bewoners of geeft telefonisch advies op het gebied van duurzame woningverbetering. De basiskwaliteit van de woning staat voor op, alleen doordat er van alles gebeurt, is het wel zo slim om dat ook duurzaam te doen. En bij duurzaam ligt dan wel de focus op het beperken van energie, het opwekken van energie en vooral kijkend naar de natuurlijke momenten; ga je je dak vervangen? Doe het dan gelijk slim met isolatie, een groen dak of zonnepanelen. Ik ben ook de initiatiefnemer van de eerste Duurzaamheidswinkel in Rotterdam. En dit is eigenlijk een vervolg geweest van een pop-up energiestore die er was en waar er ook al meerdere van zijn geweest, [REDACTED] heeft daar vast ook al meer over verteld. En ik vond het concept van zo'n pop-up store niet duurzaam, want je bent er tijdelijk en op het moment dat als mensen wat later aanhaken, de early en late majority, dan is de store er niet meer, dan ben je weg, terwijl je dan juist de grootste groep kan bereiken. Dus ik heb toen gezegd dat er een winkel moet komen die er voor een langere tijd blijft. Daarnaast vond ik ook dat energiebesparing er voor meerdere doeleinden zijn om juist ook kruisbestuiving te ontwikkelen. Dus ik heb het altijd met de gedachte bedacht van oké, misschien is energiebesparing wel de rode draad/het hoofdthema, maar laten we eens kijken of we dat ook breder kunnen trekken en juist ook bijvoorbeeld circulair en klimaatadaptatie, aardgasvrij ook een plek te geven in de winkel. Dat is niet makkelijk binnen de gemeente, want ze zijn heel erg op eilandjes bezig en integraal samenwerken is iets van de laatste jaren wat nog niet echt goed van de grond komt, maar het begint te komen.*

S: Eerder in een interview kwam ook naar voren van 'zorg eerst dat het intern goed geregeld is' en toen werd ook die integratie genoemd tussen de verschillende beleidsdomeinen.

X: *Zeker, ik werk natuurlijk voornamelijk voor bouw en woningtoezicht, maar ik doe ook wel wat dingen die onder duurzaamheid vallen en veel onder het team van energiebesparing. En wat ik miste, is echt een visie. Dat heb ik toen ook zagezegd tegen de manager, er gebeurt van alles, maar er is niet over nagedacht. En dat is misschien heel lullig om te zeggen, maar dan merk ik bijvoorbeeld uit de behoefte van de bewoners dat zij echt geïnformeerd en gefaciliteerd willen worden. En de opdracht voor de communicatieadviseurs is dan informeer. En als ik dan zeg van ja, ze hebben wat meer nodig dan dat, leuke filmpjes met instructies etc., dan is het van nee, maar wij zijn de gemeente, dat moet de markt maar doen. Als er geen visie is van hoe ga je op basis van de behoefte van bewoners, de doelstellingen bereiken, dan kom je er niet. En daarnaast heb je dan energiebesparing, maar bij bouw en woningtoezicht mis ik dat eigenlijk ook wel op het gebied van; hoe ga je de bestaande woningvoorraad verduurzamen? Dat heeft heel veel raakvlakken met duurzaam. Als je niet een gezamenlijke visie hebt en daar afspraken over maakt binnen de gemeente, dan krijg je eilandjeswerk en dan is er onvoldoende samenwerking.*

S: Dus wat er mist is meer een gezamenlijke binnen de gemeente?

X: *Ja, op zich gaat woningonderhoud en energiebesparing gaat wel heel goed samen. En ook met [REDACTED] heb ik het er toen over gehad, van als je het dan toch doet, doe het dan circulair. En dat is misschien dan weer een stap te ver. Mijn idee daarbij is, probeer het wel in communicatie te benoemen, als suggestie, om mensen erover na te laten denken, want ik denk als je het al gelijk heel erg over de top gaat trekken en gaat sturen naar circulariteit, dan gaan bewoners zeggen dat dat nog te veel geld kost en ook de marktpartijen zijn daar nog niet klaar voor. Dus dat wordt een lastig verhaal, maar in eerste instantie moet dat dus in de communicatie en in projecten terugkomen. In het begin moeten we het vooral zien als mooi meegenomen.*

S: Bent u zelf ook betrokken bij de circulaire bouw ambities binnen de Gemeente? Zo ja, bij welke activiteiten m.b.t. circulariteit in de bouw en renovatie sector bent u betrokken?

X: *Redelijk. Toevallig hebben wij vanuit de duurzaamheidswinkel, als start-up, ervaring opgedaan. Toen hebben we ook gezegd dat we bereid zijn voor commitment met verschillende thema's, waaronder circulair. Maar omdat het concept Duurzaamheidswinkel niet echt gemeentelijk is, is dat nooit echt van de grond gekomen. Dus qua inrichting is het deel energiebesparing goed vertegenwoordigd, maar als je dan kijkt naar het hoekje circulair, daar hebben we zelf wat dingen moeten bedenken, maar echt commitment was er nog niet voldoende. We hebben nu onder de noemen 'wij willen samenwerkdeals', hebben we al een paar keer overleg gehad met de afdeling circulair, en dat*

is denk ik meer vanuit Schone Stad, en daar wijnen we meer in gesprek over hoe kunnen we nou circulariteit heel laagdrempelig aan de bewoners brengen? En dan gaat het over voedselverspilling, afvalscheiding, hergebruik, repair-café achtige dingen. Dus echt op het begin niveau. Op zich ben ik dus wel redelijk op de hoogte van wat circulariteit is en ik ben ook wel op de hoogte over hoe lastig dat is uit te leggen aan bewoners. Maar als je het gewoon simpel houdt, dan snappen ze het wel.

S: Ziet u wellicht mogelijkheden in het integreren van circulariteit in de bouw- en duurzaamheidsconcepten, bijvoorbeeld die u in de winkel aanbiedt? Waarbij dan eigenlijk dan de bedoeling is dat de consument niet meer snel verschillen gaat zien of er nu wel of niet circulariteit in zit?

X: *Zeker. Een tijd geleden zag ik een bericht van iemand over steenwol; 'steenwol is het nieuwe asbest'. En dan hoor je ook wel eens dat bijvoorbeeld vlasisolatie (hergebruikt isolatie product), en daar zitten dan bijvoorbeeld ook nog wel wat voordelen aan ten opzichte van bijvoorbeeld steenwol of glaswol. En als dan inderdaad de verhouding in kosten niet heel erg verschilt, dan helpt dat wel. Maar ook vooral de voordelen noemen op basis van gezondheid, dat mensen daar heel erg vatbaar voor zijn. Je moet aan de bewoner goed kunnen uitleggen dat het een niet schadelijk en natuurlijk product is. En dat je dan een link legt naar gezondheid, daar zijn mensen heel gevoelig voor. Gezondheid is echt een beetje een ondergeschoven kindje, maar heel veel mensen zijn juist daar meer vatbaar voor dan als je het over CO2 en alles hebt, daar moet je niet over beginnen. Voor 80% gaat het dus over de manier van communiceren als gemeente richting de bewoners. Aan de andere kant is er natuurlijk ook een hele groep die wel de achterliggende gedachten belangrijk vindt, van we zijn te veel aan het consumeren en laten we eens wat meer hergebruiken. Dus er is zeker ook wel een groep die daarvoor open staat. Maar dat is de kleinste groep; de ambassadeurs. Dus het moet een beetje en/en zijn.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *Ik denk dat er zeker meer aandacht voor kan zijn, want het zijn toch de installateurs die werken met doorontwikkelde producten, vaak chemisch en nieuw, daar kan echt nog wel wat in gebeuren. Een tijd geleden sprak ik een jonge partij die woningen wilde gaan verhuren met daarbij een circulaire gedachte. Zo van we plaatsen een keuken en na zoveel jaar wordt die keuken door hetzelfde bedrijf weer opgehaald om de materialen weer her te gebruiken, dus die dachten echt in concepten. Leaseconstructies maar dus ook gewoon componenten in woningen en dergelijke. Die kunnen dan bij de gemeente gewoon nergens terecht. Want die willen dan dat de gemeente daar een soort faciliterende rol inspeelt en ondersteunt, niet zo zeer financieel, maar vooral door kennisdeling. Dus die partijen willen iets, hebben een bepaalde visie, het zijn echt niet alleen maar huisjesmelkers in Rotterdam, maar die willen dan dat de gemeente een soort kennis deel bron wordt. Ik heb daar vroeger wel al eens voor gepleit, vanuit de regelgeving, omdat heel veel verhuurders zich niet aan de regels houden, om juist een platform te maken waar kennis wordt gedeeld en waar misschien de gemeente af en toe eens iets verteld, maar ook de partijen die als ambassadeur bezig zijn, waar dan de bewoners of marktpartijen ook dingen kunnen delen en vertellen. Als er een koploper is, zoals zo'n bedrijf die duurzame/circulaire keukens plaatst en jaren later weer ophaalt, dan denk ik van laat die iets vertellen, bijvoorbeeld de achterliggende gedachten of dat het misschien helemaal niet veel duurder is etc. Dus dat is mijn pleidooi om echt een platform op te richten waarbij de gemeente de initiërende en faciliterende rol in heeft. En vooral ook de stad en de omgeving laat vertellen om iedereen te inspireren.*

S: Nu heeft u het over een platform, wat goed klinkt. Maar ik moet ook meteen denken aan uw Duurzaamheidswinkel, zouden we dat misschien kunnen combineren? Een soort van fysiek kennispunt?

X: *Vanuit de gemeente is er ook de Woonwijzerwinkel, maar die is eigenlijk al te commercieel geworden. Dat is iets wat door gemeentes is gefinancierd, een soort regionale start-up. Dus het werd opgezet en op een gegeven moment moest dat een soort stand-alone worden. De gemeente betaalt daar nog steeds aan mee, alleen het wringt een beetje. Als wij als gemeente elke keer naar zo'n partij gaan verwijzen en die partij heft ook gewoon een businesscase, dat wordt op een gegeven moment een beetje lastig. Op zich, daar komen wel een beetje de koplopers. Het zit op de Heijplaat. Wij bij de Duurzaamheidswinkel moeten het heel erg hebben van mensen die bij toeval langslopen tijdens het winkelen. Dus wij proberen de mensen op een bepaalde manier te verleiden voor iets waar ze misschien nog helemaal niet over na hadden gedacht. Als ik dat even naar mezelf mag koppelen, ik ben iemand die het niet per se vanuit duurzaamheidsidealisme doet, maar eigenlijk puur vanuit comfort, gezondheid en een lage rekening. Ik houd niet van verspilling. Vooral uit de visie van energiebesparing ben ik altijd bezig geweest. En eigenlijk sinds ik de winkel heb opgericht samen met collega's, ben ik ook meer geïnteresseerd geraakt in andere onderwerpen. Als je kijkt naar energiezuinig wonen zit ik in stap 5 (op een schaal van 1-5), maar bij circulair zit ik misschien pas in stap 2. En ik denk dat we dat als gemeente ook moeten beseffen, dat iemand die iets met*

energiebesparing doet, niet per se circulair geïnteresseerd is. We moeten het ook wel kunnen scheiden, maar ook inzien dat kruisbestuiving dat dat wel gaat werken. Maar ik denk zeker dat daar in de winkel wel meer aandacht aan besteed zou kunnen worden. En ik denk wel dat dat wel werkt, mits het niet financieel te veel verschilt met wat we nu in de markt wordt verkocht en ergens in onderscheidend is. Na ja, het is onderscheidend in de zin van weinig CO2 belasting op de aarde en dergelijke, maar daar hebben minder mensen een boodschap aan. Maar de gezondheid en andere voordelen als comfort en betere vochtregulering in de woning, dat die elementen er wel voor kunnen zorgen dat mensen overtuigd gaan zijn. Het zijn juist de fysieke plekken, op een plek waar je eigenlijk per toeval even langsloopt en door iets wordt getriggerd, dat zijn denk ik wel de beste concepten die kunnen werken.

S: Merkt u ook aan de consumenten dat ze dan 'toevallig' langkomen of zijn er toch ook wel gerichte klanten?

X: *In principe beiden. We hebben toevallig een onderzoek laten doen naar de bekendheid van de winkel. Dus we hebben in IJsselmonde zelf 3000 brieven uitgestuurd, misschien niet zo duurzaam, maar ja soms moet je wel als het uiteindelijk meer oplevert. En er zijn 300 bewoners die de moeite hebben gedaan om te reageren en dan zie je dat bijvoorbeeld 60% wel van de winkel heeft gehoord en 40% nog niet. Dat geeft al iets aan dat je iets in de communicatie moet doen. Maar van de mensen die de winkel kennen, kent 50% hem van het 'toevallig langslopen' in het winkelcentrum. Het is duidelijk dat mensen in hun dagelijkse bezigheid de meest kansrijke manier is om mensen te bereiken. Wat ik bijvoorbeeld merk is dat de gemeente altijd heel erg communiceert op... wij hebben Duurzaam010, met alle socials en berichten die worden gepost... en wat ik dan altijd zeg; je hebt altijd te maken met de usual suspects. Mensen komen daar terecht als ze iets willen weten over subsidies etc. Maar we moeten juist de non-usual suspects juist gaan bereiken. Wij gaan volgende week beginnen met een opdracht aan 'Like je wijk', dat is een online bewonersplatform en die hebben bijvoorbeeld in IJsselmonde, en verschillende andere gebieden, onder andere facebookpagina's en die hebben bij elkaar geloof ik iets van 17.000 volgers. Wij hopen dus juist, door niet alleen de gemeentelijke afzender te zijn, berichten te posten over de winkel en energiebesparing etc. Zoals je toevallig langs de winkel loopt, scroll je toevallig langs berichten. 'Is je energierekening ook zo gestegen sinds je thuiswerkt? Kom dan eens langs bij de Duurzaamheidswinkel, want zij kunnen je tips en tricks geven'. Daarmee proberen we dus een beetje die non-usual suspects te vinden. En wat ik eigenlijk het liefst zou willen is duurzaamheid een smoeuwwerk geven en wat ik daarmee bedoel is van... we hebben destijds ook bewust gekozen om de winkel de Duurzaamheidswinkel te noemen, omdat we eigenlijk altijd een beetje weglopen voor de term duurzaamheid, omdat het toch snel wordt geassocieerd met CO2 en duur etc. Wat ik eigenlijk zou willen is een soort van minicampagne, van joh je bent eigenlijk al duurzaam bezig. 'Achmed uit Beverwaard die z'n glas in de glasbak gooit', daar maken we even een leuke foto van, zetten we op de facebook, zetten we een linkje bij met iets van; ben je nou benieuwd wat er met dit glas gebeurt? Kijk dan naar dit filmpje op deze pagina. Met de term van 'Je bent duurzamer dan je denkt'. En met als doel dus eigenlijk dat mensen minder aversie tegen duurzaamheid krijgen en meer gaan inzien wat duurzaamheid nou inhoudt. Mensen hebben namelijk ook vaak vooroordelen 'joh dat glas wordt toch weer gewoon verbrand'. Zulke filmpjes is denk ik echt een manier om mensen weer het positieve te laten inzien dat duurzaamheid eigenlijk bij bijna iedereen al in het bloed zit.*

Houd het simpel en dichtbij. Circulair bouwen en verbouwen is voor veel mensen echt nog wel een bridge too far. Begin eerst met de bewustwording, wat is hergebruik en circulariteit nu eigenlijk? Het zal wat jaren duren, maar dan gaan ze dat langzaam wel begrijpen. Als er in de tussentijd inderdaad bedrijven en koplopers al dingen voorkauwen, dan gaat het wel goedkomen. Dus ook bij circulair, eerst heel klein beginnen, dat mensen het gaan begrijpen en gaan denken van 'oh ja, ik scheid mijn afval al, dus ik ben ook al circulair bezig'. Als dat kwartje eenmaal gevallen is en je hen meer tips en tricks geeft van 'wat kan er nog meer?' (want bij de meeste blijft het bij papier en glas) dat je dat op die manier een beetje kan uitbreiden, denk ook bijvoorbeeld aan een klein in de wijk beginnen door een repair cafeetje opzetten. Het wordt nog vaak van de negatieve kant bekeken, zoals bijvoorbeeld een kledingbank. Wordt vaak gezien voor de mensen met een kleine beurs, maar je kan het ook zien als een tweede kans voor kleding, want de kledingindustrie is heel vervuilend.

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties. Hoe ervaart u als gemeente over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen en kennisinstituten met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Wat ik vaak zie, en dan even vanuit de energiebesparing gedacht, dat er pakketten in wijken worden aangeboden. Dat is al zo vaak geprobeerd met bouwpartijen en dan zeg ik van joh, we weten toch dat de manier waarop we dat doen niet aanslaat. Vanuit het niets zeggen ze... daar zien we een wijkje en daar zijn we al met aardgasvrij bezig, dus laten we daar ook energiebesparingspakketten aanbieden. Dan zit ik erbij en dan zeg ik joh hebben de bewoners dat gevraagd dan en aangegeven dat ze daar behoefte aan hebben? De woning van destijds*

was niet goed geïsoleerd, maar in 60 jaar is er heel wat gebeurd, maar niet iedereen heeft hetzelfde gedaan. Dus je kan wel pakketten aanbieden, maar die sluiten niet altijd aan op wat de woning nodig heeft en daarnaast hebben bewoners allerlei wensen. Dus je kan wel zeggen, ik bied dit pakket aan, maar dan zijn er andere wensen vanuit de bewoners. Dus dan kan je beter eerst in gesprek met hen gaan. Dus vanuit energiebesparing wil men vooral snel winst maken, terwijl uit circulaire gedachte daar helemaal niet aan gedaan wordt. Dus daar zie je ook de integraliteit niet in terug, terwijl als je van tevoren met elkaar gaat bedenken wat we nou willen; we willen energie besparen, we willen dat faciliteren. Mijn ervaring is dat bewoners gewoon het liefst individueel aan de slag willen gaan, dan dat collectieve gedoe. Dat is ook uit de enquête gebleken, dat mensen gewoon zelf aan de slag willen (in eengezinswoningen, niet in VvE's). Maar ik denk wel als je het dus bundelt en kijkt van oké we willen dus energiebesparingspakketten aanbieden en we gaan eerst een vooronderzoek doen om te kijken van wat we dan allemaal zouden kunnen aanbieden wat aansluit op de behoeften, en dan kunnen we dus ook gaan kijken voor bijvoorbeeld purschuim, of er ook een ander materiaal te vinden is. Dus kijkend naar de situatie, anders ga je vooroordelen krijgen. Als je dat dan doet, kijk dan ook naar de mogelijkheden om dat circulair te doen.

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen zelf en ook binnen de Gemeenten?

X: *Binnen de gemeente zelf niet. Ik hoor er eigenlijk weinig over. Ik weet dan bijvoorbeeld dat ■■■ er mee bezig is en misschien ontbreekt het me ook wel aan tijd, maar ik hoor er verder weinig over. Kan deels te maken hebben met dat ik me daar dan voor moet aanmelden of over moet doorvragen. Maar deels denk ik ook met betrekking tot het organiseren. Onlangs hebben wij als pilot vanuit de Duurzaamheidswinkel een mini college gegeven om kennis te delen en met als uiteindelijk doel de bewoners in Rotterdam weer verder kunnen informeren. Dit ging dan over welke subsidies en leningen er zijn om duurzaamheid gefinancierd te krijgen. Maar zo'n minicollege zou ook kunnen gaan over circulair verbouwen bijvoorbeeld. Ik denk dat dat the way to go is; intern meer kennisdeling. Vervolgens ga je elkaar denk ik ook makkelijker ontmoeten. Je gaat natuurlijk de bewoners beter informeren, maar je gaat ook in de projecten meer rekening houden met collega's van oh we kunnen hem/haar nog wel even vragen, want die weet hier veel van.*

S: Ik sprak ook iemand van Platform31 en die gaf aan dat zij ook proberen te sturen richting gemeente dat er eigenlijk een soort domein overschrijdend gedrag moet gaan ontstaan met misschien in de toekomst zelfs een horizontale budgettering.

X: *Ja, daar loopt inderdaad ook nog een discussie over. Destijds, toen de winkel werd opgericht, was er eigenlijk nog geen afdeling duurzaamheid, dus toen was er het programma versnelling010 en energiebesparing. En omdat dat de rode draad was, hebben we gezegd van zij betalen zeg maar. Bouw- en woningtoezicht hebben hier ook een belangrijke rol in, dus die hebben toen gezegd van betalen met veel inzet. Dus veel van mijn collega's staan zelf in de winkel om de mensen te informeren. Alleen nu is er dus hier en daar discussie en moet er bezuinigd gaan worden en zeggen ze van ja de winkel is toch wel een dure plek in het winkelcentrum, moeten we niet in een stadswinkel gaan zitten. Maar ja, dan verlies je wel de high traffic location. Dus als dat een issue blijft moeten we gaan kijken van kunnen we niet de koppen bij elkaar steken, dus misschien ook vanuit circulair wat meebetalen, klimaatadaptatie, aardgasvrij, bouw en woningtoezicht, dat we het op ander manieren gaan financieren. Het is zonde, want we zijn nu een start-up geweest, we hebben heel veel ervaring opgedaan en willen nu eigenlijk gaan doorpakken met professionaliseren. Dus dat is inderdaad doelgroepgericht communiceren, je winkelinrichting beter afstemmen op je doelgroep, je communicatie verbeteren, en ook het monitoren en evalueren is heel belangrijk. Wij hebben nu bijvoorbeeld ook een inschrijfformulier met de vraag welke onderwerpen vind je interessant? Dan zie je ook dat best wel veel mensen hergebruik, afval scheiden, composteren interessant vinden. Dat weet je als gemeente dan ook alleen door het de mensen echt te vragen door middel van zo'n inschrijfformulier. Vervolgens kan je dan gaan kijken of je daar een keer een event of iets dergelijks voor kan organiseren.*

S: U had het over de koppen bij elkaar steken en wellicht allemaal een steentje bij gaan dragen, dat is denk ik wel de manier om tot de gewenste opschaling te komen.

X: *In de winkel zijn we in het klein begonnen, we hebben commitment gevraagd en vervolgens is het niet goed gebord. En ik denk deels ook dat dat te maken heeft met dat sommige partijen geen financiële bijdrage hebben hoeven doen, waardoor er ook misschien een minder gevoel van noodzaak is of iets dergelijks. Ik geloof er heilig in als iedereen mee zou betalen dat ze ook wel resultaten willen zien en daar ook wat meer moeite voor willen doen. Wat ik ook in de praktijk zie... je hebt hier bijvoorbeeld een project Rijksoord Plus. Dat is ooit gestart uit de gedachte van we moeten daar een riool vervangingsopgave gaan doen en misschien is dat wel slim om te doen in combinatie met stadswarmte en als je dan toch bezig bent in de openbare ruimte, laten we dan ook gelijk andere dingen duurzaam oppakken. En toen ben ik vanuit bouw- en woningtoezicht ook gelijk aangehaakt en gezegd van ja, als*

je dan toch met de buitenruimte bezig bent en dat gaat opknappen, dat is voor veel mensen wel fijn, want dat kruist het perspectief dat de wijk beter wordt en dat is ook weer een reden om te gaan investeren in de woning. Dat is mijn ervaring ook. Wij hebben ooit een project gedaan in Lombardijen. Toen zijn we heel enthousiast naar iedereen brieven gaan sturen met een uitnodiging voor een avond over duurzaam verbeteren van de woning en mensen kwamen daar eigenlijk massaal op af, maar om hun spui te gallen. Want zij dacht van eindelijk is er iemand van de gemeente die naar ons verhaal wil luisteren, want er zijn heel veel problemen in deze wijk; grondwater problemen, afval, te hard rijden etc. Daar hebben we toen eigenlijk geleerd; doe een goed vooronderzoek en ga integraal werken. Wat je nu ziet, een soort van onder de noemer 'we werken integraal aan de wijk', er is geen regie over al die verschillende opdrachtgevers, dus we doen maar wat. Je ziet heel veel verschillende communicatielijnen en campagnes en dat loopt niet gestroomlijnd en dat is gewoon heel jammer. Uiteindelijk zie je ook dat bijvoorbeeld aardgasvrij, een belangrijk onderdeel binnen de gemeente, geen zin hebben om te wachten. Die willen hun planning niet afstemmen met anderen, die gaan gewoon door. Dat werkt niet en dat is jammer. Ik denk dat je juist als je een goed vooronderzoek doet, wat dus vaak niet wordt gedaan, om te kijken wat er in de wijk speelt; wat gaat er goed, wat kan er beter en op welke manier kunnen we de mensen blij maken en op welke manier kunnen zij zelf een bijdrage leveren op woning-, straat- of wijkniveau? Als je daar vooraf meer informatie ophaalt, kan je ook veel beter inspelen op de mensen en behoefte. Dat wordt nu gewoon te weinig of te laat gedaan. En dan ga je merken dat mensen wellicht aversie krijgen tegen je aanpak.

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: *Als voorbeeld van de Woonwijzerwinkel en dan even met betrekking op energiebesparing. Mij werd altijd verteld dat de gemeente dat energieloket, de Woonwijzerwinkel, opgezet. Dus naar mijn idee waren zij daar gratis om mensen advies te geven en om te helpen met het zoeken naar geschikte bedrijven. Later hoorde ik dat op het moment dat bedrijven aan de slag gingen, dat die bedrijven een bepaalde vergoeding moesten betalen aan die Woonwijzerwinkel, commissie zeg maar. Maar toen dacht ik, dat is niet in lijn met hoe de gemeente hoort te werken. Wij moeten ook open en transparant zijn, eigenlijk mogen wij niet eens bedrijfsnamen noemen. En daarom was juist die Woonwijzerwinkel de oplossing, om die daarvoor in te zetten. Maar als zij dus niet open en transparant zijn over hun verdienmodel richting bewoners... ik merkte bijvoorbeeld ook dat altijd één bepaald bedrijf in IJsselmonde was die die offertes uitbracht, terwijl ik in de veronderstelling was van hé ze krijgen gewoon meerdere offertes waar ze uit kunnen kiezen. Dat ging al meer richting belangenverstrengeling en misschien wel dat die partij meer betaalde. Ik kan dat niet aantonen, ik weet niet of het wel of niet zo is, maar dat voelt niet goed. Dat voelt niet vertrouwd. Ik wil juist naar mijn bewoners eerlijk advies kunnen geven en dat ze niet achteraf gaan zeggen van hé ik krijg maar één offerte, hoe zit dat met dat verdienmodel, is dat nou wel echt onafhankelijk? Ze pretenderen 100% onafhankelijk te zijn. Als je mij vraagt hoe het beter zou kunnen, ik zou meer als rol van de gemeente een soort inkoopactie willen organiseren voor lokale partijen alla Eigen Huis, die bijvoorbeeld acties voor zonnepanelen doen, die gaan dan gewoon eigen uitvraag doen en aan de hand van bepaalde criteria, wordt er geselecteerd. Ik denk dat bewoners daar veel meer open voor zullen staan dan onduidelijke partijen. Wij kunnen eigen dit soort partijen ook niet meer gaan promoten. Want het is eigenlijk ook een soort van competitievervalsing.*

S: In hoeverre helpen jullie de bewoners dan vanuit de Duurzaamheidswinkel ook bij het proces, bij de geschikte partijen zoeken etc. als jullie onafhankelijk blijven?

X: *Voorheen verwees ik dan dus door naar de Woonwijzerwinkel, totdat ik hoorde dat dat niet helemaal zuivere koek was. Toevallig ben ik nu ook input aan het geven voor de website om tips en tricks te geven met betrekking op waar moeten de bewoners op letten als zij een aannemer zoeken? Mijn standaard advies is altijd; zoek meerdere bedrijven, soms maak ik een lijst van bedrijven waarmee bewoners in de omgeving goede ervaringen hebben en waar ik zelf dan ook goede ervaring mee heb, maar ik zeg er altijd bij van joh zoek ook in je eigen kennissenkring en in die tips en tricks staan dan ook van hé zijn ze aangesloten bij een branchevereniging? Gebruiken ze gecertificeerde materialen? Nog niet circulair, maar dat kan natuurlijk komen. En laat goed specificeren wat ze precies gaan doen en niet zo'n globale offerte van isoleer een muur en dat is. Laat echt specificeren wat voor producten ze gebruiken, wat gaan ze precies doen; welke handelingen? Dus op die manier geef ik advies. En dan zeg ik erbij; als je offertes hebt, stuur ze naar mij door en dan kan ik je verder op weg helpen. Dus ik denk dat we in die zin als gemeente meer een faciliterende rol hebben; waar moet ik op letten als ik een bedrijf zoek? En daarnaast denk ik ook wel dat we zo'n inkoopactie zelf kunnen organiseren, in plaats van dat dan weer via derden met een verdienmodel gebeurt.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Wij werken niet direct samen met marktpartijen, dus wij doen echt de toetsing vanuit de bewoner. Wij hebben niet heel veel contact met bedrijven. Wel soms als we een offerte krijgen van een bewoner en we willen daar meer informatie over hebben, maar niet in de zin van dat we heel veel contact hebben met marktpartijen. Dan zouden we met alle installatiebedrijven moeten samenwerken, omdat we dat dan niet maar met een kunnen doen.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *Ja, naast de inkoopacties heb ik altijd wel gehoopt dat we een soort website zouden maken, zoals Werkspot. Dat is een site waar je dan je klus op kan zetten. Dus als jij bijvoorbeeld een dakopbouw wilt, dan kan jij als particulier je klus op Werkspot zetten en dan gaan bedrijven daar een bod op doen. Dan zie je daarbij allemaal reviews van bewoners die al eerder met bepaalde bedrijven klussen hebben gedaan. En ik geloof heel erg in zo'n concept. Dat wij als gemeente zijnde zo'n website faciliteren zonder winstoogmerk en dat bewoners en (lokale) marktpartijen elkaar daar kunnen vinden. Je kan bijvoorbeeld wel zeggen; ze gaan eerst naar de duurzaamheidswinkel voor advies en dat je vervolgens je klus op die website zet. En dat je daar dan bijvoorbeeld wat vinkjes bij kan zetten; wat vind ik belangrijk? Circulair? En dan rollen er wat bedrijven uit die daar gespecialiseerd in zijn en ook al reviews van bewoners; goede service, niet te duur etc. (aantal sterren?). Ik denk dat als we dat zouden doen, heel goed bezig zijn. En misschien zijn er geen lokale partijen die een meer specifieke klus voor een bewoner kan doen, maar dat je dan zou kunnen aanvinken; een partij binnen een straal van zoveel kilometer of iets dergelijks.*

S: Op welke manier denkt u dat de gemeente een rol in kan nemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de (circulaire) ontwikkeling op gang te brengen en de opschaling van circulaire renovatie op te schalen?

X: *De gemeente zou één of meerdere platforms kunnen oprichten en hierin een faciliterende rol kunnen hebben. De gemeente zou dan met aannemers/installateurs én verhuurders (particulier en corporatie) in gesprek kunnen gaan. In eerste instantie met ambassadeurs en bedrijven die circulaire ambities hebben. Deze bedrijven moeten nu vaak veel uitzoeken en dat kost veel tijd en is een barrière. De kans is dan groot dat zij afhaken of niet alle kansen benutten. Daarnaast is het ook een kwestie van lange adem en het sneeuwbaaleffect. Door regelmatig voorbeelden te laten zien (inspireren) dan worden het vanzelf de norm. Belangrijk is dan dat de gemeente het niet in de strot duwt van de Rotterdammers. En natuurlijk belangrijk om een goed voorbeeld te geven. De gemeente heeft veel vastgoed bezit. En dan niet alleen circulair renoveren (het doen) maar het ook communiceren (laten zien).*

S: Denk u dat een circulair samenwerkingsmodel zou helpen bij de ontwikkeling en realisatie van pilotprojecten?

X: *Dit is zelf noodzakelijk. Zowel intern (binnen de gemeente) als erbuiten (bedrijven, verhuurders, bewoners, etc. Binnen de gemeente wordt nu onvoldoende integraal samengewerkt. Er moet een regisseur komen die meerdere ambities/projecten bij elkaar brengt. Daar is wel een visie voor nodig.*

S: Welke activiteiten zou de gemeente volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen/meer onder de aandacht te brengen?

X: *Zie mijn eerste en tweede antwoord.*

S: Nu hoorde ik van verschillende gemeenten dat ze soms wel eens aanlopen tegen belemmerende wet- en regelgeving om de juiste voorwaarden voor de transitie naar een circulaire bouw- en renovatie economie te realiseren. Heeft u ook al belemmeringen ervaren met betrekking op de particuliere woningbouw?

X: *Zelf denk ik dat de grootste belemmering op dit moment is dat er een integrale visie ontbreekt. Afdelingen zoals Duurzaam (energiebesparing, aardgasvrij, e.d.), Bouw- en Woningtoezicht (woningonderhoud) en Circulair zouden in ieder geval om de tafel moeten zitten om te bekijken hoe de verschillende doelen gezamenlijk kunnen worden behaald. Uiteraard zal regelgeving erbij helpen maar het begint ook met ambitie en motivatie hebben.*

S: Zou u zichzelf en uw functie binnen de Gemeente Amsterdam kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en ben senioradviseur energietransitie en circulaire ontwikkeling. Ik doe twee dingen en ik werk alleen in het stadsdeel zuidoost. Ik heb wel een bijzondere functie, ik ben dus adviseur. Ik kijk volgens de coalitie of we de projecten gewoon kunnen doen. We hebben een team van ongeveer 200 man en bouwen ongeveer 50.000 woningen in dit stadsdeel. Dat is enorm veel. Op korte termijn 12.000 woningen. We gaan ook 10.000 woningen renoveren, waar jij nu naar vraagt. Dat noemen wij deperator-fit. En daar begeleid ik dan drie projecten bovenlangs voor: smart grid elektra, smart grid warmte en deep retrofit. Die laatste is vanuit de Europese Unie. Vanuit Climate Kick zijn we bezig om deep retrofit businessmodellen te kunnen renoveren. En die gebeuren ook zoveel als mogelijk circulair. Dat is denk ik voor jouw project van belang en voor de rest bouwen we gewoon veel en zorg ik dat die volgens de ambities van de Gemeente Amsterdam, die heel hoog zijn, praktisch ook mogelijk is.*

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. Hoe ziet u zelf of als gemeente een circulaire bouweconomie voor zich?

X: *In Amsterdam hebben we een vastgesteld beleid '2020-2025 Circulaire Economie' en daar is de Donuteconomie van Kate Raworth is daar aangedaan en ook de definities van de R trappen die je ziet, staan in dat rapport. Dus die zijn voor ons allemaal gedefinieerd. Dus wij hebben het in Amsterdam wat makkelijker. Ook in het programma is gedefinieerd wat we doen en waar het om gaat. Dus het gaat om food, bouw etc. etc. Dat vind je daarin terug. Dus voor ons is het op deze manier duidelijk wat wij voornamelijk doen. Dus we werken volgens de Donuteconomie die gekoppeld is aan de SDG-doelstellingen.*

S: U had het zojuist al over de ambities van de gemeente, die liggen hoog in Amsterdam. Hoe bent u zelf betrokken bij de circulaire bouw ambities van de gemeente? Bij welke activiteiten m.b.t. circulariteit in de bouw en renovatie sector bent u betrokken?

X: *Bij de projecten hebben we altijd bepaalde afsprakenbrieven met de bouw en in deze brieven nemen we bijvoorbeeld materialen paspoorten op en maken we vergaande afspraken over circulariteit. Dat doen we ook in de tenders. Maar in de meeste gevallen in Zuidoost zijn dat eigen ontwikkelingen, maar daar kunnen we wel omdat de gronduitgifte erfpacht zijn kunnen we daarin aanvullende afspraken maken. En materialenpaspoorten worden bijna standaard opgenomen en ook aanvullende afspraken over circulair ontwikkelen, zoals demontabel bouwen. Dus op die manier sturen we daarop en hebben we ook overleg met de markt en je merkt in de dialoog als je daarover praat, dat er best wel veel wordt opgepakt en door wordt gevoerd door de markt zelf. En ook voor de eigen panden van de gemeente zetten we materialenpaspoorten in.*

We hebben een binnen het MRA verband afgesproken dat we in 2025 20% van de nieuwbouw met hout gaan bouwen. En dat is al afgesproken, dus daar zijn we naar toe aan het werken. We zijn daarin nu ook veel onderzoek aan het doen van hoe werkt dat en kan dat boven de 60m en noem maar op. Dus we zijn nu aan het toewerken naar 2025 om ook vooral met houtbouw te gaan werken. We zien vooral met houtbouw, naast dat we heel veel werkgelegenheid kunnen toevoegen, ook dat er meer prefab kunnen gaan werken. Dus dat zijn we nu aan het voorbereiden.

S: Is dat dan vooral gericht op nieuwbouw?

X: *Nee, ook in de deep retrofit hebben we nu de eerste demowoning gebouwd met houten gevels in een bestaand betoncasco. Dus daar zijn we ook met houtbouw en isolatie bezig. Daar doen we alles in de gevel, ook de installaties. En dat stoppen we in een speciale financiering, zodat die bewoners uiteindelijk over 30 jaar bijna niet extra betalen. Het is dus niet alleen gericht op bestaande bouw.*

We zien hou bouwers bouwen, dat het niet zoveel meer verschild, dat zijn we ook met de TU Delft aan het onderzoeken, of je die gevels in de nieuwbouw met een casco of in de bestaande bouw in een casco. Die bouwmethodes lijken heel veel op elkaar dus dat ligt dan ook heel dicht bij elkaar.

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, markt partijen en kennisinstituten. Om tot schaalbare oplossingen te komen moet het tenslotte uiteindelijk een markt gedragen model worden. Hoe ervaart u als Gemeente over het algemeen de samenwerkingen met markt partijen en kennisinstituten met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Ik scheid hierin een paar stromen. Je hebt de bouwers/ontwikkelaars die grootschalig bouwen. We hebben bijvoorbeeld 800 woningen torenflats, wat heel vaak voorkomt in ons gebied. Dus vooral verdichte hoogbouw, denk aan de Zuid-As. Daar zie je dat het vooral geld-gedreven is. We hebben ook heel veel ontwikkelaars die vooral voor op zichzelf ontwikkelen op de langere termijn of iets moois willen bouwen. En die doen heel veel houtbouw. Dus ik heb nu rijtjes houtbouw met BPD. Ik heb appartementencomplexen met houtbouw en ik krijg nog meet houtbouwcomplexen. Die mensen willen daar langer mee omgaan en hebben een lange termijnvisie en verhuren het vaak ook zelf. Die andere ontwikkelaars verkopen dat weer na 3-5 jaar. En die bouwers die meer willen en zelf in de portefeuille houden, die doen heel veel met houtbouw en zijn er heel veel mee bezig en dat gaat goed. En bij die andere groep zetten we zo veel mogelijk in het contract neer wat we kunnen bereiken. En dan houdt het ook wel op. Alleen als we een tender doen, dan is het meer ambitieus.*

Daarnaast hebben we natuurlijk de bestaande bouw waar we het net over hadden. Daar zijn we nu bezig om eind jaren '70/'80 woningen met een goed betoncasco, een houten gevel te geven waar alles in zit. En dat willen we dus ook koppelen aan lokale productie. En later heeft de MRA zelfs een visie om zelf de bomen te gaan kweken. Maar zo ver zijn we nog lang niet. We moeten nu eerst zorgen dat we in 2025 meer met houtbouw gaan werken. Dus dat is de visie die erin zit. En daar zijn we samen met de TU Delft onder andere mee bezig. We hebben in Zuidoost ook een speciaal kennis lab samen met AMS, TU Delft en andere sociale universiteiten van Amsterdam en Utrecht en noem maar op. En in dat lab wordt nu ook onderzoek daarnaar gedaan. Dus het toewerken naar 2025.

We hebben dus tenders en die gaan goed. We merken wel dat als je boven de 60/70 meter gaat, dat er wel tenders zijn op hout, maar dat er nog maar één bouwsysteem is die dat ook daadwerkelijk kan. Dus eigenlijk wordt heel vaak uiteindelijk iets anders gekozen. En daarom hebben we ook onderzoeken gedaan welke systemen er nog meer zijn die wel werken; hoe kunnen we dat veranderen?

Dus drie stromen:

- *Bestaande bouw zijn we zelf aan het ontwikkelen met een businessmodel zodat het ook betaalbaar is voor de mensen. Die mensen boeit het vaak niet of het nu een houten gevel is, als het maar goed en comfortabel is. En daar doen we ook onderzoek naar.*
- *De tenders gaan goed. Zet zoveel mogelijk in de contracten.*
- *De ontwikkelaars met een lange termijnvisie, die zelf willen en zelf verhuren en verkopen gaan ook goed.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen, inclusief de Gemeente?

X: *Nou, eigenlijk niet. Wat we doen is zelf die kennis ontwikkelen en dat ter beschikking stellen aan de markt. Dus we hebben een ander soort model. Wij doen onderzoek met ontwikkelaars die dat zelf ook graag willen en die kennis stellen we via de kennisinstelling ter beschikking en als mensen dan willen gaan bouwen met hout, zeggen wij als gemeente 'hier gebruik deze kennis, we hebben het al bedacht'. Dat scheelt ze dan weer geld. Dus wij doen zelf onderzoek en dat delen we. En als we dan een nieuw project hebben, proberen we dat in samenwerking te doen met AMS en dan delen we die kennis ook weer. Dus we nemen hier een actieve rol in.*

De overheid zegt altijd dat de markt het moet doen. En daar ben ik het niet mee eens. Maar de markt gaat het niet doen als het risico te hoog is. Dus in het begin moet je als overheid zelf de rol innemen tot het risico zo laag is dat je zeker weet dat het goed gaat. En dat is voor ons 2025 als we 20% willen tenderen. Dus tot die tijd moet je de markt helpen pilots te ontwikkelen, subsidies erbij te vragen en dan zowel de lead laten nemen, maar wel zorgen dat je samen subsidies vraagt en kennis ontwikkeld. Dus de meeste zullen zeggen 'de markt moet het doen', maar de markt gaat niks doen als het veel geld kost. Degene die dat zeggen hebben een verkeerde insinuatie hoe de markt werkt. Ik heb zelf ook in de markt gewerkt. Risico nemen ze niet. Als het risico en de faalkosten nog te hoog zijn, en dat is bij circulair bouwen, dan gaat de markt dat risico niet nemen.

S: Interessant dat u dit aankaart. Want inderdaad meerdere mensen van de overheid zeggen dat het vanuit de markt moet komen.

X: Bij deze mag je mij quoten: 'Zolang het risico te hoog is, gaat de markt het niet uit zichzelf doen als ze daar niet een marktconforme vergoeding voor krijgen.' Dat is een foute beredenering van mensen die niet in de markt hebben gewerkt.

Als je een tender vanuit de overheid hebt en je wordt uitgedaagd als markt moet je de laagste prijs doen en dan ga je diep als markt, maar als je niet moet tenderen en zelf moet ontwikkelen, dan ga je niet overmatige risico's nemen als markt, want dat kost je dan gewoon geld.

S: Ga ik nog even terug naar de samenwerkingen tussen de partijen. Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: Nee ik denk van niet. Ik denk dat dat wel goed gaat. Iedereen is aan het experimenteren. Ik noem iedere keer houtbouw, omdat wij dat ook als circulair betitelen, omdat je hout ook makkelijker uit elkaar kunt halen en noem maar op. Ik denk dat er best een open en transparante houding is. We doen binnenkort een sessie met vooraanstaande marktpartijen, ook met BPD (Bouwfonds Gebiedsontwikkeling) en met Lüning (Ingenieurs in houtconstructie) van ABT (Ingenieursbureau) die veel doen en we zijn dan samen met elkaar dan ook veel kennis aan het uitwisselen. Iedereen is nieuw in deze markt en door die open dialogen aan te gaan zie ik dat die open transparante sfeer er wel is. Kijk als je iemand vraagt 'geef je product bloot', ja dat gaat natuurlijk niemand doen. Maar we kijken wel naar hoe we kennis kunnen uitwisselen zodat we samen kunnen zorgen dat het beter gaat en dat we meer kunnen tenderen op die mooie en bijzondere projecten, dan merk je dat door die kennis te delen we die tenders kunnen uitvragen en dan wil de markt wel. Dus die incentives moeten er ook zijn.

S: Ik hoor dat u vrij positief bent over deze uitwisseling van kennis en ervaring. Ervaart u misschien ook directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met marktpartijen?

X: Ja, de circulaire definities zijn soms niet goed genoeg, wat je zelf ook al noemde. Een R6 trap, een R12 trap etc. Wat ik vooral merk bij de overheden, is dat zij niet zelf weten wat zij vragen. Ze hebben geen idee, vaak is het 'doe maar circulair'. En dan is de eerste vraag 'wat is primair en wat is secundair?', dat snappen ze al sowieso niet en ook niet waar het vandaan komt. De rijksoverheid wil die definities ook nog niet vastleggen. Als wij tegen de markt zegt 'wij willen materialen paspoorten in een BIM-model en we omschrijven hoe wij dat willen tot een bepaald detail, dan krijg ik dat gewoon, dus dat is het probleem niet. Het probleem zit hem vooral in het detail en in uitvraag van de professionele opdrachtgevers, die zit niet goed in elkaar.

We zijn nu ook samen met de TU Delft ( ) bezig met het ontwikkelen van een tool. En in deze tool hebben we een web gemaakt met wat kan je vragen aan de markt en waar kan je op tenderen, op welke onderdelen? En dat is de missing link dat ik vond, omdat de overheid gewoon niet weet wat zij moeten vragen 'ja doe maar circulair', maar dat het vaak niet onderbouwd is wat ze precies willen. En ik heb ook aan de andere kant gezeten, want ik heb Dura Vermeer hierbij geholpen. Dat mag je niet quoten. Ik kon er vroeger wel om lachen, want dan vroeg de overheid als opdrachtgever zoiets vaags uit, dan konden we altijd wel voldoen aan een tender. Als upcyclen en downcyclen niet goed gedefinieerd is, kan ik alles mooi omschrijven in goed verhaal. Dus het detailniveau 'wat wil je met circulair?', is nog niet goed. Daarom is die tool in ontwikkeling. Dus gaat circulair over het in en uit elkaar halen, gaat het over de grondstoffen die erin zitten, wat wil je hebben, wat is belangrijk in het circulaire gedachtegoed en zit daar een lange termijnvisie achter of is het alleen de aanleg? En in deep retrofit zijn we nu aan het kijken dat zelfs installatie onderdelen snel er af gehaald kunnen worden, komen dan nieuwe op, gaat naar de lokale faculteit waar mensen die training daar krijgen, die het daar maken en dan gaat het weer naar de volgende klant. Dus op die manier, kunnen we ook alles circulair lokaal doen en ook zorgen dat er voldoende werkgelegenheid is. En dat is dus die donuteconomie waar we mee bezig zijn, dus ook de sociale aspecten meenemen. In Amsterdam gaat het iets verder dan alleen materiaalstromen. De vragende partijen weten niet goed wat ze uitvragen, het is niet voldoende gedefinieerd, wat als gevolg heeft dat de marktpartijen daar niet goed op kunnen antwoorden.

S: Dus misschien een gebrek aan kennis aan de vraagkant?

X: Nou, misschien geen gebrek aan kennis, maar wel een kennis gat op hoe vraag ik uit aan de markt. Hoe en wat moet ik uitvragen?

S: Nu hebben we het vooral over regionale schaal. Hoe denkt u over alignment op provinciale en nationale schaal?

X: De nationale overheid zou een kader kunnen stellen, wat ze nu niet doen. Dit mag je niet quoten. Het probleem is dat de bouwers, Bouwend Nederland en noem maar op, die zitten niet te wachten op dat er ineens prefab gebouwd gaat worden. Ze zijn nu een overnamegolf aan het doen van die fabrieken, maar ze zijn daar niet op

gebouwd om zo'n manier te bouwen. Dus die gaan alles tegenhouden op politiek niveau, tot ze zover zijn dat ze dat wel kunnen doen. Dus zolang de Rijksoverheid niet die doelstellingen concreet neerzetten, dat doen ze niet, daar wachten ze mee. Ze geven nog geen duidelijke standaarden, als gebruik van materialen paspoorten, die detaillistisch genoeg zijn. Zolang die er niet zijn, zullen de grote bouwers die niet moeten volgen. En je ziet dat de kleinschalige bouwers en al die fabriekjes die zijn er wel. Dus dat is echt de politiek. Deze mag je wel quoten 'Je hebt de specialistische duurzame bouwers, ook in houtbouw, en je hebt de bouwers die standaard ontwikkelingen doen op basis van kostprijs en die zijn nog niet zo ver'.

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren? Denk bijvoorbeeld aan het creëren van win-win situaties, winstgevend resultaat voor alle betrokken partijen.

X: *Ik denk dat door die tool die in ontwikkeling is, wij als gemeente precies weten wat we uitvragen en kunnen we dus ook precies antwoord daarop krijgen en de kwaliteit krijgen die we willen. En daardoor kunnen we ook de dialoog aangaan met de markt over wat we precies verstaan onder circulariteit in een bepaald project en wat we belangrijk vinden. Ik zie een probleem aan beide zijden; aan de vraagzijde, maar ook aan de aanbodzijde, want 80% van de bouwers is er nog niet aan toe om circulair te bouwen. Die zijn qua gedachtesprong nog niet zover. Dus voor die 20%, als je detaillistisch genoeg vraagt, komt dat vanzelf. En als we straks 1 op de 5 tenders detaillistisch genoeg inzetten, dan kunnen al die bouwers het binnen een jaar, want anders hebben ze geen projecten meer. En dat doen we dan op lokale schaal. Als we dat op nationale schaal ook doen, dan is het morgen anders. Ik vind dat er vanuit de overheid, nationaal en/of regionaal, kaders neergezet moeten worden. Als de rijksoverheid morgen zegt 'Madaster vanaf morgen verplicht', dan kunnen al die bouwers het al, maar het kost ze nu geld, dus ze doen het niet.*

S: Binnen dit onderzoek ligt de focus vooral op de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningbouw. Ziet u, vanuit de rol als Gemeente, mogelijkheden om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen? Door bijvoorbeeld het bij elkaar brengen van deze partijen, dus faciliterend en misschien ook coördinerend?

X: *Voor de VvE's is het probleem dat zij proces subsidies nodig hebben om te komen tot die grootschalige renovaties. Volgens mij is daar in Rotterdam de ELENA subsidie voor (European Local ENergy Assistance). En volgens mij via die ELENA subsidie, zou je dat (dus via proces subsidie) kunnen doen. Circulair zegt bewoners helemaal niks, zeker niet waar nu de warmtenetten en renovaties beoogd zijn, want er zijn veel mensen die te weinig geld hebben. Eigenlijk moeten we ervoor zorgen dat we zo'n businessmodel maken, dat het geld geen probleem is, maar dat de producten deels voor hen wordt gekozen. Zo doen wij dat ook. Ze hebben dan een circulaire gevel, maar die zit in een totaalconcept van die renovatie. Die mensen boeit het echt niks of het circulair is of niet, als het kwalitatief maar goed is. En als wij zorgen dat dat zo is en daar zitten dan circulaire producten in, dan zal het hun echt een biet wezen, als maar die woonkosten op de lange termijn goed zijn, dus woonkosten neutraal of met een plusje erop. We moeten financiering, budget en subsidie regelen voor de mensen en we moeten zorgen dat ze kwalitatief hoge producten worden aangeboden en dat die voor ze geregeld worden.*

S: Dus eigenlijk zegt u dat we de bewoners moeten ontzorgen?

X: *Ja, want het boeit ze niet of het een circulair product is of niet. Maar uiteindelijk in de kosten, als je die producten makkelijk uit elkaar kunt halen en goed kunt vervangen krijgen ze lagere woonlasten. Dus wij doen dat nu in huizen tot de nationale hypotheekgrens, dat is nu 325.000. Die mensen gaan wij helpen met subsidie processen en die helpen we dus met die kwalitatief goede producten. En de leveranciers zijn er dan voor 30 jaar verantwoordelijk voor, waardoor ze lagere woonlasten krijgen. Dus je moet inderdaad de mensen ontzorgen, zorgen dat ze de goede producten krijgen, maar het moet niet extra kosten en daar moet je als overheid voor gaan zorgen.*

S: Zoals ze in Rotterdam de Woonwijzerwinkel hebben, hebben jullie in Amsterdam ook zo'n soort duurzaamheidsloket waar de particulier terecht kan?

X: *Nee, wij hebben een andere insteek gekozen. Wij hebben gewoon een huis gebouwd samen met een woningcorporatie en laten dan de mensen daarin rondlopen. Vanuit circulair hebben we 150.000 euro gestoken in een circulaire pilot met de TU Delft en met allemaal leveranciers om het te bouwen. Maar ook de Woonwijzerwinkel is een heel goed concept. Of je het nu op een kleine schaal in een winkel laat zien, of je bouwt het in het echt, beiden interessant denk ik.*

S: Al goede ervaringen met deze lokale demo-woning?

X: *Werkt heel goed. Mensen die zelf in een woning wonen met een slechte gevel en daardoor een slecht woonklimaat, die lopen nu in eenzelfde soort woning en merken hoe comfortabel en prettig het is. Ze horen dan ook dat ze voor bijna niks extra een betere woning kunnen krijgen met minder onderhoud- en energiekosten. Dus de meeste bezoekers zijn echt enthousiast. 1 op de 5 hebben echt niet genoeg geld, ook niet als het maar om een tientje gaat, en daar zijn we nu als gemeente voor aan het kijken van hoe kunnen we hier nu een oplossing voor verzinnen? Want je wil niet als je buurman of buurvrouw de renovatie niet kan betalen, het zelf wel gaan doen, omdat dat lullig over kan komen misschien. Nu zijn we bij de gemeente aan het kijken hoe we deze zogenoemde 'niet-kunners' als sociale doelgroep kunnen coachen, bijvoorbeeld als ze geen werk hebben, zodat ze toch mee kunnen doen.*

S: Is er binnen de Gemeente Amsterdam zelf een open en vertrouwelijke sfeer waar het delen van kennis en ervaringen wordt gefaciliteerd en/of gestimuleerd? Zo ja, hoe wordt dit gedaan?

X: *Wij hebben in Amsterdam een speciaal bureau Circulair, bestaande uit ongeveer 20 mensen, en die helpen de hele gemeente met kennissessies, trainingen, opleidingen noem maar op. Dus die zorgen ook voor die kennisdeling en daar kunnen dan collega's terecht. We hebben dan ook speciale gebiedsadviseurs en die weten het meeste en als die het niet weten, gaan ze naar dat bureau Circulair en halen ze daar de kennis bij de specialistische collega's. Door deze duurzame gebiedsadviseurs wordt dan deze kennis weer verspreid. Dus intern weet iedereen waar ze de kennis kunnen vinden en wat ze moeten doen, naast de kennis programma's die spelen. En ook alles wat we met de kennisinstellingen doen, wordt natuurlijk verspreid, zoals jij nu zelf ook aan het doen bent. Dus op die manier is het wel een transparant en open netwerk.*

S: We hadden het net ook al over pilotprojecten. Daar wil ik kort nog even op terugkomen. Want op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van zulke pilotprojecten en experimenten om zo de particulier en markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen?

X: *Nou, de bewoners worden enthousiast van het comfortabele, woonlasten neutrale concept. Je moet het zo zien. We zitten hier nu in een marktsegment met mensen die aan het 'overleven' zijn. Die zitten in sociale koopwoningen noem ik het maar. Zij hebben weinig geld en zijn niet met circulair bezig. Dus ik zou wat willen toevoegen aan je vraag (hypothese): 'mits woonlasten neutraal, zonder extra moeite'. Als ik dat eraan toe voeg, ben ik het met je eens. Die extra moeite die ze zouden moeten doen, die moet de gemeente ontzorgen, door subsidies, extra moeite etc. Dan is het geen probleem. Dan gaat het makkelijker dan bij woningcorporaties en ontwikkelaars, want als het mooi en goed is en je zou het bij wijze van voor dezelfde prijs krijgen, dan is de keuze wel gemaakt. Dat is het consumentengedrag en die moet je gebruiken.*

Maar ook de markt wordt enthousiast van dit concept. En die geveldelen kunnen zowel in renovatie als nieuwbouw worden toegepast. Dus doordat je grootschaligheid krijgt van die gevel elementen en dat er vraag komt, zal de vraag ook gaat zakken. En aan de andere kant, door die tenders die we dan voor 20% gaan uitvragen, ga je ook die markt vraag weer benaderen en zorg je dat ze daarop inspelen. Dus de markt wordt ook gestimuleerd door de tendervraag en door de 10.000 woningen die we willen gaan realiseren.

S: Nu begreep ik dat Amsterdam op internationale schaal één van de koplopers is in de overgang naar circulaire economie en dat jullie veel vraag krijgen van andere steden om hen te helpen bij het opstellen van hun circulaire programma's. Delen jullie als Gemeente Amsterdam ook jullie opgedane kennis en ervaringen met andere gemeenten binnen en buiten Nederland? En zo ja, hoe wordt dit georganiseerd?

X: *We hebben dan het programma van de donuteconomie, dat is eigenlijk wat gevraagd wordt. Dus meer dan circulair, ook de sociale en de lokale economische aspecten die daarbij meespelen. Dat programma wordt via kennisinstellingen onderzocht, openbaargemaakt en gedeeld. Dus via de papers, zoals die van jou, wordt de kennis ontsloten. Dus niet direct via de gemeente, maar indirect via de universiteiten die de kennisdelen.*

S: Heeft u zelf misschien een wijze les of advies voor de woningrenovatie sector die bijdraagt aan de transitie naar een circulaire bouweconomie? Een essentieel element dat volgens u moet gebeuren?

X: *Ik denk allereerst dat gemeenten zelf de rol moeten innemen bij het koppelen van de sociale factor aan circulair, want dat is heel belangrijk. Ook als je de donuteconomie adopteert, dan zie je dus hoeveel je door 1 euro andere euro's kan verbinden, dus ga ook de donuteconomie gebruiken. En daarnaast denk ik dat gemeenten actieve programma's moeten opzetten met mensen die willen, de koplopers. En ga dan als gemeente door middel van samen met hen subsidies aanvragen, hen helpen dat zij kunnen ontwikkelen en stel dat als voorbeeldproject. En werk natuurlijk samen met andere steden, maar dat doen we al met MRA. En we hebben het MORA verband met Amsterdam en ook Rotterdam.*

S: Toekomstvisies binnen de ontwikkeling van de transitie naar een circulaire economie worden over het algemeen als wenselijk gezien. Ze kunnen richting en houvast geven bij het creëren van een gesloten en circulair systeem en worden over het algemeen geaccepteerd op grote schaal. Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend aan de markt?

X: Een open, transparante en toegankelijke visie die makkelijk te vinden is, is de voorwaarde. En dan ook die R-trappen, die staan genoemd in de Circulaire Visie 2025. Iedereen moet snappen waar het over gaat en wat belangrijk is. En daarna het opzetten en actief begeleiden van al die pilots. Dat doen wij via de hink-stap-sprong methode, doet de Green Village van de TU Delft ook. Dus eerst ga je kijken naar een pilot op kleine schaal, dan naar een grotere schaal en vervolgens nog grotere schaal. En dat proces van opschaling moeten we als gemeente, samen met de kennisinstellingen, opzetten, begeleiden en doen tot (voor ons) 2025, totdat we die 20% hout aanbesteden, inclusief al die sociale aspecten die we erbij doen. Dus als gemeente moeten we een actieve rol innemen, programma opzetten en mensen ervoor inzetten. Dus we moeten er geld insteken.

S: Denkt u dat gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) ook een bijdrage kunnen leveren aan de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningen?

X: Ja, als je daar zorgt dat je voor die mensen het proces en de meerkosten weg subsidieert, dan wel. Ontzorgen en weg financieren. Maar dat past denk ik niet binnen de huidige visie van het huidige (rechts) college in Rotterdam, om daar veel geld op in te zetten. Maar in Amsterdam zit een links college. Dus heeft ook een politieke kant. Quote: 'De vraag is of er politieke wil is om de sociale, brede welvaart in het sociale koopsegment te subsidiëren om te komen tot circulaire renovatie.' Dat is belangrijk. Dus, ben je en wil je actief daar mensen op inzetten en wil je zorgen dat je subsidies gaat aanvragen om samen die extra meerkosten die er zijn samen weg te nemen voor de mensen in deze sector, zodat ze er ook gebruik van kunnen maken?

In Amsterdam zitten we tussen rechts en links in, dus we hebben een afdeling nieuwbouw, dat is heel rechts, en ik heb een afdeling groen links, waar ik ook dingen mee moet doen. Maar wat nu momenteel belangrijk is tijdens Corona, is werkgelegenheid. En ik heb uitgerekend dat we in de wijk waar wij nu bezig zijn (sociale koopwoningen), 125 man aan het werk kunnen zetten, als we deze circulaire renovaties gaan doen. En 125 man per jaar kosten normaal 12.500 euro p.p. uitkering per jaar. Dus dan hebben we het totaal over 1.6 miljoen per jaar wat je kan besparen aan uitkeringen als je die mensen weer aan het werk zet. Dat is ook heel rechts, dus dat bespaart je echt veel. En dan hebben de mensen een baan en dus minder sociale schade die ze maken. Dus in wezen is het ook een businessmodel fase. Je kan gewoon heel veel geld besparen als je deze mensen in de circulaire economie aan het werk gaat zetten. En dat gaat vaak om laaggeschoolde banen, en dat trekt ook de mensen van de doelgroep in de wijken waar we bezig zijn. Dus eigenlijk als ik er nu over nadenk, denk ik waarom doen we dat niet? We moeten er inderdaad wat subsidie tegenaan zetten, maar uiteindelijk bespaart het ongeveer 1.6 miljoen per wijk per jaar aan uitkeringen. Dan is het dus heel rechts geworden: waarom doen we dit niet? Dan harken we gewoon heel veel subsidie weg uit de EU en lokaal en dan subsidiëren we het dus zoveel mogelijk weg en kunnen we die mensen die we daarvoor aannemen ook wegdoen. Dus het is niet alleen een politiek verhaal, maar ook nadenken over hoe kunnen we zorgen dat er genoeg werkgelegenheid is (sociale kant). En dat proberen we dus ook in Amsterdam te doen. Het probleem hierbij is wel de opschaling: hoe gaan we dit nu op zetten? Je hebt minimaal 1000 woningen per jaar nodig, om goede opschaling en kosteneffectiviteit te behalen.

S: Om circulaire innovatie te ontwikkelen, zullen organisaties en bedrijven hun huidige businessmodellen moeten vervangen door circulaire businessmodellen. Doordat we nog in de prille beginfase zitten van de transitie kan dit voor sommige partijen nog wel eens lastig zijn. Ziet u als Gemeente, mogelijkheden om lokale marktpartijen en organisaties in de overstap naar een circulair businessmodel te ondersteunen of te begeleiden?

X: Ja, dat doen we met de pilot. We zijn samen met marktpartijen bezig om dit te ontwikkelen. We zien twee dingen die problematisch zijn. Allereerst, de financiering en daarom is er samenwerking met banken nodig. We hebben overleggen met de banken over hoe we de nieuwe businessmodellen kunnen ondersteunen. Onze lokale bank, dat is momenteel de Rabobank, heeft ook social return, en die ondersteunen dus ook. En daarnaast, als we dit willen opschalen hebben we te kort aan handen, aan mensen. En dat is het grootste probleem. We hebben nu een lokale ROC gestart op de nieuwe economie, waarbij we dus actief bezig zijn mensen op te leiden. We zijn nu aan het kijken om met social return in contracten een koppeling te maken met het ROC, om daar dan de opgeleiden meteen aan de slag te kunnen laten gaan bij de bouwers. Daar zijn we nu mee bezig, om die link te maken.

Het probleem is niet als je eenmaal weet hoe je het wil uitvragen het ook echt te doen, maar het probleem is eigenlijk de nieuwe economie verzorgen met businessmodellen en financiering. In Rotterdam werkt het volgens mij wel heel goed, mensen hebben allemaal starters campussen en financieringsconstructies, dus dat zouden ze absoluut moeten kunnen. Maar daarnaast dus ook het te kort aan handen en dus het organiseren van opleidingen. Je hebt natuurlijk het Albeda College in Rotterdam, ook in de RDM-campus, dus volgens mij is dat netwerk er al, alleen moet je die wel gaan activeren. Dat is eigenlijk wat we nu zien, dat dat het probleem is. Zo ver zijn we nog niet, maar dat gaat wel ontstaan.

S: Eerder besproken was de nodige samenwerking binnen de gehele keten, waarbij de betrokken partijen circulaire oplossingen ontwikkelen voor het hele systeem, in plaats van voor individuele partijen binnen het systeem. Denkt u dat wanneer lokale overheden in deze overstap ondersteuning en begeleiding zouden bieden, dit ook een positief effect zal hebben op de keten samenwerking tussen supply chain partners?

X: *Dan ga je er eigenlijk vanuit dat de overheid het wel weet. Ik denk dat eerder de kennisinstellingen noodzakelijk zijn om de benodigde kennis bij lokale, middelhoge en hoge overheden te ondersteunen zodat die kennis voldoende aanwezig is, om daar samen op te trekken met de mensen buiten (dus je hebt de triple helix + het sociale aspect van de mensen zelf, van de VVE). Dus die kennisinstellingen moeten eerst de overheden (op ieder niveau) helpen en daarna zou je samen met die kennisinstellingen en met die VvE's moeten optrekken om samen ervoor te zorgen dat het gaat werken. En uit je vraag lijkt net of de lokale overheid het al weet, maar dat is niet het geval. Ze weten echt niet wat ze vragen, maar dat mag je ook niet quoten. Overheden hebben kennisinstellingen nodig, om een goede opdrachtgever te zijn.*

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouwconomie?

X: *Je hebt altijd drie rollen bij een gemeente. Dat is initiërend, faciliterend en kader stellend. **Initiërend:** de tendervraag moeten ze goed gaan stellen. Goed en niet open. En daar gewoon mee oefen en steeds beter worden. En in standaard contracten, dus dat materialenpaspoorten etc. daarin terugkomen. Je moet ook die pilots gaan doen en die kennis samen ontwikkelen. Dus eerst samenwerken met kennisinstellingen en daarna de markt erbij betrekken. En dan dus samen het wiel uitvinden. **Faciliterend:** als het kennisniveau op een bepaald gebied er is, dat ze voldoende weten om het samen te gaan doen, dan kan je natuurlijk die pilots gaan doen, die hink-stap-sprong methode. En daarna **kader stellend:** dat je tenders uitvraagt, wat wij in 2025 doen. En die stappen, in de hink-stap-sprong moet je doorlopen, en daar vind ik de rol van de overheid, zo lang er nog heel veel risico is, om dat door middel van samen subsidies aanvragen met de koplopers en kennisinstututen te doorlopen.*

S: Nu las ik dat Amsterdam, voor de gemeente belemmerende wet- en regelgeving aankaart bij het Rijk om de juiste voorwaarden voor de transitie naar een circulaire economie te creëren. Ervaart u ook belemmeringen binnen de bouw en renovatie sector van woningen? Zo ja, welke?

X: *Ja, elk bouwproduct moet een bepaalde keuring hebben. Dus, stel dat ik nu een tweedehands kozijn heb, dan is dat afval volgens de afdoende instelling. En dan mag ik dat niet meer in een bepaald project gebruiken. Dus alles wat secundair is, mag ik dus eigenlijk niet meer toepassen. De huidige bouw is niet geëquipeerd op stromen die ergens anders vandaan komen, dat is afval. En dan ben je als overheid verantwoordelijk dat je het naar erkende afvalverwerkingsinrichting brengt of te wel je moet het dan uit elkaar gaan halen en dan eventueel weer op nieuw gaan doen. Maar daar zijn dus ook nog geen keuringen voor. We hebben een hele grote mond dat het allemaal beter moet en hergebruikt moet worden, maar dat past niet in de huidige regelgeving. Dat is dus gewoon waanzin, we willen iets wat gewoon nog niet kan qua regelgeving, of te wel je bent in overtreding.*

S: Momenteel zien we nog dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling naar een bottom-up approach. Dan komt de vraag vanuit de woning eigenaren zelf. Heeft u hier zelf of als gemeente ideeën over?

X: *Ik denk dat het beiden is. Je moet top-down het kader neerzetten, dus die circulaire visie op 2025, en ook zeker die R-ladder, want dat doen ze bijna allemaal niet. En het liefst ook consequent in een bepaalde regio. Dus eerst moet de kader goed staan, de scope en daarna moet je inderdaad met de kennisinstellingen bottom-up met de koplopers en subsidies zorgen dat je samen het wiel gaat uitvinden. En dat mag dan ook geld kosten en daar komt dan ook subsidie bij en dat hoeft niet van de eigen gemeente zijn, dat kan ook van derden zijn. En doordat we nog tegen al die kinderziektes aanlopen, moeten we die gaan oplossen en oplossingen opschalen. Dus het zijn twee stromen; zowel top-down als bottom-up. En waarom kan het niet top-down? Omdat de Rijksoverheid die kaders niet neerzet. Ze hebben ervoor gekozen om circulair niet te definiëren. Ze durven niet het madaster of gelijkwaardigheid verplicht te stellen.*

S: Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante markt partijen aanraadt om eens contact mee op te nemen voor het gevolg van dit onderzoek, met betrekking tot circulaire woningrenovatie? En of u toevallig een renovatieproject van een particuliere woning kent die circulaire ingrepen heeft ondervonden?

X: *Bezoek vooral even de demo-woning in Amsterdam. Er zitten nog heel veel kinderziektes in, dat zullen ze je dan ook vertellen, want dat is ook hoe het hoort. Een deep-retrofit in een achterstandswijk. We hebben stichting WOON! in Amsterdam en die stichting wordt betaald door de gemeente en ondersteunt belangeloos de particuliere woningeigenaar in hun zoektocht in circulair. Dan kan je contact op nemen met [REDACTED]. Dan kan je ook horen hoe zij de bewoners ondersteunen. En dat is gewoon een dienst die betaald wordt door de gemeente, maar die namens de bewoners spreekt. Dus we hebben een stichting die professioneel namens die bewoners spreekt. Dus zo maken we ook de bewoners professioneel.*

Het is heel leuk om te zien, dus moet je gewoon een keer heen, is ook een renovatieproject. En dan zie je ook de ellende die ernaast staat, dus kan je ook het verschil zien en voelen. Stel vooral hem wat gerichte vragen op het moment zelf. Misschien dat hij later dan nog vragen via de mail verder kan invullen, dat is mijn tip. Hij vertelt tijdens zo'n rondleiding ook zoveel, dat ik denk dat je die vragen zo zou kunnen invullen. Als je daar een verslagje van maakt en je stuurt die later naar hem op met de vraag of het klopt.

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Nee eigenlijk niet, als er nog iets kan je me altijd een mailtje sturen. Doe [REDACTED] de groeten. En laat maar weten wat je bevindingen achteraf zijn.*

S: Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Het zou misschien nog wel interessant zijn om een keer een interview te houden met Klimaatmissie. Want die houden zich bezig met particuliere woningen in Amersfoort en Utrecht. Die zou ik je wel aanraden. Je kan aan [REDACTED] daarvan de gegevens vragen.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking.

X: *Graag gedaan, heel veel sterkte en succes, want het is een pittig onderwerp. Verplaats je bij de volgende fase van je interview ook in de marktpartijen en vraag hen 'wat vindt u van Rotterdam hoe zij circulaire tenders uitvragen?'. En vraag aan de andere kant aan de gemeente 'hoe was de marktpartij toen zij zich inschreven op die tender?' dan krijg je denk ik iets scherper voor ogen wat wel en niet goed gaat. Dus ik zou even de tenders induiken. Alleen materialenpaspoort of echt circulair? En dan vraag aan beide partijen wat ze ervan vonden, want vaak wordt het gedomineerd door bovenaf, ook door gemeenten, en dan doen ze maar materialenpaspoort. En dan denkt de markt, nou als dat alles is, dan vraag ik een offerte aan bij het madaster en ik maak een BIM-model. Dus misschien is er een praktijk tender case voor je onderzoek, wat de gemeente zou helpen om dit te verbeteren.*

S: Allereerst, zou u zichzelf kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en werk als PhD onderzoeker binnen de afdeling MBE in de faculteit Bouwkunde van de TU Delft. In mijn onderzoek ontwikkel en test ik circulaire componenten voor woningrenovatie. En daar bedoelen we mee dat een woning uit verschillende componenten bestaat zoals een keuken, een dak en een gevel. En tijdens natuurlijke onderhoud en renovatie momenten, kunnen we deze componenten dan niet vervangen door circulaire componenten? Zo kun je stap voor stap je woning circulair maken. Ik ontwikkel en test dus dat soort circulaire componenten, samen met woningcorporaties en bouwers.*

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. Hoe ziet u zelf een circulaire bouweconomie voor zich?

X: *Ook wij hebben natuurlijk vele verschillende definities gezien. Wat ik zelf heel belangrijk vind binnen de circulaire economie zijn drie termen: narrowing, slowing en closing loops. Minder gebruiken aan de voorkant, vertragen van de grondstoflussen en uiteindelijk de lussen weer terugbrengen naar de productieketen. Denk dat dat wel het meest belangrijk is.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *Het is natuurlijk een relatief nieuw thema en wat je ziet is bij de partijen met wie ik werk, daar zitten heel veel grote uitdagingen: te kort aan huurwoningen, de betaalbaarheid van huurwoningen en het verduurzamen van het vastgoed vanuit de energiebesparing (operationeel energieverbruik verminderen). Dat zijn best wel flinke opstapelingen aan opgaves en als je daar ook nog een circulariteit aan moet koppelen, dan moet je heel creatief worden. Dus ja, het mag wel meer onder de aandacht komen want het is nog een opkomend thema, maar het wordt wel een uitdaging om al die opgaves echt te kunnen koppelen en realiseren.*

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties, zoals onder andere de TU Delft. Werkt u samen met marktpartijen en overheden? En zo ja, hoe ervaart u deze samenwerkingen met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Ik ontwikkel de componenten voornamelijk samen met bouwpartners en woningcorporaties. En daar zitten dan de kennisinstututen, ik dus, ook bij. Ik moet zeggen dat ik relatief weinig contact heb met de gemeente, buiten dat dan binnen die projecten ook wel eens contact gelegd wordt met gemeentes. Bijvoorbeeld bij de aanvraag van vergunningen, zeker bij de pilotprojecten. We zijn momenteel bezig met de ontwikkeling van een circulaire schil. Normaal als je in de bouw werkt, heb je een bepaald project en dan weet je over welke woning het gaat en dan ontwikkel je per project een oplossing en dan is het natuurlijk logisch dat je vergunningen aanvraagt, wat best een tijd kan duren. Maar bij de ontwikkeling van die circulaire componenten, is het eigenlijk concept ontwikkeling. Dus we ontwikkelen een circulaire schil en dan passen we hem later toe op een van de woningen, maar dan maakt het dus eigenlijk niet heel erg veel uit welke woning dat is. En toen moesten we dus kijken of we zonder adres op te geven een vergunning konden aanvragen. Dat is dan natuurlijk niet exclusief voor circulair renoveren, dat kan je ook tegenkomen als je een ander soort concept oplossing ontwikkeld. Maar op die manier zit de gemeente er een beetje in. Verder stimuleert de gemeente ook wel dit soort ontwikkelingen. Het feit dat ik hier mee bezig ben, is natuurlijk ook wel deels omdat de gemeente er zo achter aan gaat en de partijen stimuleert of subsidieert.*

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen? Bijvoorbeeld door de markt uit te dagen en te stimuleren?

X: *Binnen de projecten waar ik aan werk, zien we ze niet dagelijks terug. Maar ik denk dat ze dus wel heel erg in het voor traject betrokken zijn geweest om te zorgen dat dit soort projecten er wel komen. Maar daar zit ik zelf dan dus net te laat in. Ik denk dat de gemeentes wel een hele grote rol moeten spelen op het moment dat onze taak wel weer voorbij is, in de zin van dat we een oplossing hebben, en dat dat dan weer geïmplementeerd moet gaan worden.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: *Ik werk eigenlijk bij vier verschillende samenwerkingen en die zijn net allemaal even anders. Ik werk aan een circulaire keuken, twee keer aan een soort circulaire schil en een keer aan een circulaire aanbouw. Dus dat doe ik iedere keer ook met andere partijen, andere woningcorporaties en ook echt in andere samenwerkingsverbanden. Dus ik werk soms echt gekoppeld aan project binnen een traditionele aanbesteding als het ware, met een soort bouwteam, en ik werk in een soort conceptontwikkeling en in een resultaatgerichte samenwerking waarin ze dingen ontwikkelen, dus hele andere manieren van samenwerkingen. En ik moet zeggen, binnen de samenwerkingen en binnen de partijen, verschilt ook het niveau van transparantie en vertrouwen. In de meeste samenwerkingen gaat het heel erg goed, qua hoe open partijen naar elkaar toe zijn. Maar ik denk ook wel dat dat te maken heeft met dat het een soort pilotprojecten zijn. Ze willen aan elkaar laten zien dat ze met elkaar willen ontwikkelen. Dus ik weet niet of het helemaal representatief is voor business as usual projecten. Dat is lastig in te schatten voor mij.*

S: Wordt de kennis en ervaring van verschillende partijen voldoende onderling gedeeld?

X: *Wat ik merk is dat wij daar een hele cruciale rol in spelen, zeker in het begin ben ik wel echt betrokken geweest bij het verspreiden van kennis. Het was natuurlijk mijn rol om te laten zien wat er al was en hoe ze keuzes kunnen maken, wat voor soort principes belangrijk zijn en wat voor voorbeelden er al zijn. Dat is voor partijen natuurlijk heel fijn als ik ertussen zit, om juist een soort even-playing field te creëren. Het is makkelijk om dingen via mij te delen, dan krijg je toch een andere soort sfeer denk ik.*

Ik ben nu bezig met het schrijven van een soort praktijk handboek waarin we de kennis die we op doen hebben gebundeld in praktijktaal voor woningcorporaties. En dat was bijvoorbeeld weer uitgevraagd deels door de gemeente. Dus de gemeente is dan dus wel bewust met kennisdeling bezig. Ik ken ook een aantal collega's die eerst bij een kennisinstituut gewerkt hebben en die nu bij de gemeente aan de slag zijn gegaan om circulair beleid te maken. Dat laat wel zien dat ze er echt mee bezig zijn. Maar dat verschilt wel weer per gemeente. Ik heb tot nu toe vooral een positieve indruk ervan.

En het werkt niet alleen met de marktpartijen en gemeenten zo, maar ook met de woningcorporaties. Vroeger schreven woningcorporaties zelf een plan uit voor een project of renovatie en ze schreven als het ware bestek uit en daar moest dit in en dat in etc. En de markt had zoiets van waarom doe je dit, dit kunnen wij misschien wel voor veel betere kwaliteit en goedkoper realiseren. En toen kwam natuurlijk de shift naar functioneel uitvragen, dat ze alleen op performance gingen uitvragen. Dan mocht de aannemer zelf kiezen hoe ze dat gingen realiseren. En je ziet dat het toen een soort van regiecorporaties werden waarbij de markt met oplossingen moest komen. Maar dat eigenlijk alleen als de markt weet wat de oplossing is. En ik denk dat dat bijvoorbeeld bij energievraagstukken wel zo is, daar hebben we de techniek en dat is nu niet meer een nieuwe ontwikkeling. Maar bij circulair staan we nog zo in de kinderschoenen en daar heb je ook juist de mensen aan de achterkant van de keten nodig en die zitten vaak niet bij de partijen aan de voorkant die het moeten gaan bedenken. Dus dan werkt het eigenlijk niet, als je het naar de ander doorschuift. De projecten die bij mij het meest succesvol draaien, dan zie je ook wel heel duidelijk dat dat de projecten zijn waarbij alle partijen ook hun rol pakken.

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Twee dingen. We zijn natuurlijk een aantal jaar geleden begonnen. Als je gaat vernauwen, vertragen en sluiten van de lussen, dan moet je dat op drie levels doen: in het ontwerp (daar faciliteer je circulariteit), je moet het in de keten doen (daar organiseer je het) en je moet het in het businessmodel doen (daar stimuleer je het). En deze drie niveaus moet je zien als een soort tandwielletjes die samenhangen. Dus als het ontwerp zou veranderen, dan verandert het businessmodel mee, anders past het niet. Dat zie je ook bij de pilotprojecten, pas als de techniek helder is, dan kan je aan die keten gaan draaien. Als we dit ontwerp hebben; wie gaat dan het hergebruik organiseren? We zien eigenlijk dat juist het nadenken over de realisatie van die keten en businessmodellen op lange termijn de uitdaging is. De techniek is er wel en het ontwerp komt ook wel goed. We hebben zowel aan de voorkant van de ontwikkeling een andere manier van samenwerken nodig, als aan de achterkant, dus zodra de sleutel van het project is omgedraaid. En ik denk dat die vorm van samenwerken, daar zijn jullie de voorlopers in, dat daarover nagedacht wordt. Daar is nog maar weinig over bekend.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren? Denk bijvoorbeeld aan het creëren van win-win situaties (concurrentievoordeel en een winstgevend resultaat voor alle betrokken partijen).

X: *Ik denk dat vanuit de overheid heel belangrijk is, is een duidelijke prioritering, van waar het heen moet gaan en ook een duidelijke visie. Ik merk bijvoorbeeld nu dat in de beleidsdocumenten die er nu liggen, mooie ambities worden uitgesproken, alleen mist er nog een deel over hoe we er gaan komen. En ik denk dat de overheid daar best wel een meer leidende hand mag en moet nemen om dit soort doelen echt te kunnen gaan bereiken. Maar dat is misschien ook wel lastig; hoe sterk de overheid hier een hand inneemt is natuurlijk ook heel politiek gemotiveerd. Maar ik denk dat juist voor dit soort complexe opgaves in de maatschappij, best wel hard over nagedacht moet worden en dat dat best wel een opgave gaat zijn om dat via individuele marktpartijen en woningcorporaties allemaal goed opgelost te krijgen. Zeker als je opgaves gaat koppelen met elkaar. Wat neemt nu prioriteit, is dat het grondstoffenvraagstuk? Het energietransitie vraagstuk? Het betaalbaarheidsvraagstuk? Hoeveelheid beschikbaarheidsvraagstuk van woningen?*

S: *Heeft u zelf misschien al iets geleerd van samenwerkingen met externe markt partijen of overheden met betrekking tot circulaire bouw en renovatie van particuliere woningen? Zo ja, wat? En op welke manier?*

X: *Ik denk dat we heel gauw duiken in wat we aan het doen zijn met elkaar en minder in hoe we het doen, dus hoe maak je de ontwikkeling, hoe werk je als partners samen, hoe ervaar je het, wat heb je geleerd, dus echt het proces zeg maar. En ook waar liggen bijvoorbeeld milestones in het proces, dat niet alleen het eindresultaat het doel is maar ook het traject ernaartoe. Ik denk dat dat wel ontzettend belangrijk is gebleken in de ontwikkeling. Ik werk met ieder project op een andere manier samen en iedere manier van samenwerken heeft weer zijn voor- en nadelen. Ik werk bijvoorbeeld met woningcorporaties echt in projecten samen en in een project is het meteen de realiteit. Dan is er een bepaalde tijdsdruk en scope, wat wel en niet kan, bij bepaalde partijen die wel en niet aangehaakt zijn. En dat betekent dus dat je soms wat kleinere stappen moet kunnen maken, omdat er heel veel andere dingen meespelen. Ik ontwikkel ook wel eens oplossingen echt als concept, eerst in een prototype, dan in een mockup, dan in een pilot, zo ga je steeds een stapje verder. En dan merk je dat je qua innovatie veel grotere stappen kan zetten, maar het daarna implementeren is dan natuurlijk weer lastiger. Terwijl je dat in projecten wel meteen gedaan krijgt. Dus ik denk dat dat ook wel een hele interessante splitsing is. Dus de manier waarop je te werk gaat; gaan we het meteen in de praktijk brengen of gaan we het eerst piloten? Dat is heel belangrijk om over na te denken, want dat gaat helemaal veranderen waar je uiteindelijk terecht komt.*

S: *Hoe kan de gemeente hierbij een rol innemen? Bij deze pilotprojecten?*

X: *Initieel zou je denken een deel stimuleren en een deel verplichten. Maar je moet natuurlijk ook zien dat het mensenwerk is. Ik denk dat we daar niet altijd voldoende over nadenken, dat het niet alleen om beleid gaat, maar echt om wie gaat het doen. Wie neemt die voortrekkersrol en hoe zorg je dat dat verder komt? Niet alleen wat willen we, maar ook hoe gaan we dit bereiken?*

S: *Toekomstvisies binnen de ontwikkeling van de transitie naar een circulaire economie worden voornamelijk als wenselijk gezien. Ze kunnen richting en houvast geven bij het creëren van een gesloten en circulair systeem en worden over het algemeen geaccepteerd op grote schaal. Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend aan de markt?*

X: *Ik denk dat er best wel een duidelijke visie vanuit de overheid mag liggen. Dat hoeft niet te betekenen dat je meteen alle innovatie in de markt dood hoeft te schieten. Ik denk dat het niet het een of het ander is, ik denk dat het en/en is. Zeker als we zo'n grote opgave in zo'n korte tijd moeten gaan benaderen is het alle hands aan dek, ook bij de overheid. Sommige initiatieven kunnen heel goed vanuit de markt en woningcorporaties zelf komen en die kunnen natuurlijk weer voedsel geven voor vernieuwing van zo'n beleid. Maar desalniettemin, dat beleid moet er wel zo duidelijk en concreet mogelijk zijn.*

S: *Om circulaire innovatie te ontwikkelen, zullen organisaties en bedrijven hun huidige businessmodellen moeten vervangen door circulaire businessmodellen. Maar, doordat we nog in de prille beginfase zitten van de transitie kan dit voor sommige partijen nog wel eens lastig zijn. Ziet u misschien mogelijkheden voor gemeenten, om lokale marktpartijen en organisaties in de overstap naar een circulair businessmodel te ondersteunen of te begeleiden?*

X: *Ga je in de circulaire economie literatuur kijken, dan wordt heel snel gezegd 'ja circulaire businessmodellen zijn gebaseerd op gebruik'. Voornamelijk wordt er gesproken over leasen. En dan heb ik eigenlijk al meteen een probleem want een leasemodel is niet altijd meteen een circulair businessmodel. Je kan ook prima een niet-circulair lease model hebben. En dat kan financieel ook heel aantrekkelijk zijn voor bedrijven. Maar net zo goed kan je dat ook omdraaien. Er zijn ook niet-circulaire businessmodellen die je heel circulair kunt vormgeven met elkaar. En ik denk dat ook het belangrijke is. Stel, dat je als gemeente gaat ondersteunen in de transitie van businessmodellen, dat het doel niet het businessmodel is, maar het maken van een circulaire samenleving en circulaire bouwconomie*

en dat je dus met elkaar moet gaan kijken van hoe beoordelen we dat nu goed? En zorg dat de beoordelingscriteria dan ook niet gaan over de transitie naar een ander businessmodel, maar naar het vervullen van die ambities; klimaat-, materiaal-, sociale-, impact-ambities etc. En dat je dus daarop gaat sturen.

S: Eerder besproken was de nodige samenwerking binnen de gehele keten, waarbij de betrokken partijen circulaire oplossingen ontwikkelen voor het hele systeem, in plaats van voor individuele partijen binnen het systeem. Denkt u dat wanneer lokale overheden in deze overstap ondersteuning en begeleiding zouden bieden, dit ook een positief effect zal hebben op de keten samenwerking tussen supply chain partners?

X: *In onze projecten wordt er per project een nieuwe keten ad hoc bedacht. Dat is niet heel efficiënt. En daarom wordt er in de bouw ook wel gezegd dat we met ieder project opnieuw beginnen. Je kunt je voorstellen als je echt al die cirkels met elkaar wilt gaan rond denken, ook voor de lange termijn, dan is dat echt super lastig om dat optimaal te gaan doen binnen een gezet project, binnen een bepaalde tijd en geld. Aan de voorkant moet er op een andere manier worden nagedacht, maar ook aan de achterkant van de keten. En daarnaast, dan moet het nog circulair worden geïmplementeerd en daarna moet het gebruik en waarde behoud ook nog gaan plaatsvinden. Dus dan praat je wel echt over langere termijn samenwerkingen, dan dat we nu gewend zijn. Kijk je nu naar de rol van de overheid daarin, die moeten eigenlijk meedenken en goede doelen vastleggen die worden doorvertaald door woningcorporaties naar projectdoelen die uiteindelijk worden gerealiseerd in het project. Daarnaast kan de overheid een rol hebben in het opstarten van dit soort dingen, door bijvoorbeeld met pilots langzaam de wet- en regelgeving aan te scherpen en daarvoor subsidies beschikbaar te stellen.*

Maar ik denk dat de overheid ook wel echt een belangrijke rol heeft in de opschaling. Als je bijvoorbeeld na de oorlog kijkt, toen er een schaarste was aan grondstoffen, toen zijn ze heel erg op dat industrieel bouwen gaan zitten, waarbij een soort concept oplossingen bedacht werden waardoor minder materiaal gebruikt werd. En die concepten hebben toen best lang standgehouden, alleen heeft de overheid net wat te vroeg daar de plug uit getrokken en toen kwam de hele bloemkool bouw op gang. En toen gingen we weer heel ambachtelijk bouwen. En ik denk dat je eigenlijk daarin wel kunt zien dat toen echt is aangejaagd vanuit de overheid. Bouwers kregen geen klussen als ze niet zoveel procent materiaal verminderd hadden. En ik denk dat dat ook een goed voorbeeld kan zijn voor hoe je circulariteit aanjaagt als overheid.

Je merkt misschien nu ook wel dat de urgentie nog niet genoeg gevoeld wordt. De klimaatcrisis wordt bijvoorbeeld wel genoemd als crisis, maar je merkt toch dat dat bijvoorbeeld niet hetzelfde is als met een corona crisis. En ik denk dat dat wel een nadeel is bij langzaam groeiende crisissen. Als we nu niet snel genoeg ingrijpen, dan komt die echte crisis op een gegeven moment wel en dan ben je dus te laat. De urgentie is denk ik wel helder, alleen de gevolgen zijn nog niet zwaar genoeg om het ingrijpen nu te verantwoorden. De nadelen zijn straks, maar het ingrijpen voor die nadelen moet nu.

S: En denkt u dat dit ook positieve gevolgen zal hebben voor de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningen?

X: *Als je kijkt naar de vergelijking tussen particulier en corporatiebezit bijvoorbeeld. Ik denk dat in corporatiebezit het makkelijker is om te renoveren, vanwege de maatschappelijke functie van zo'n corporatie, maar ook de lange termijn relaties die zij met hun partners hebben. Als je nu al kijkt naar het renoveren van een woning in particulier of corporatie bezit is al enorm qua partners bieden, qua kostenniveau, qua comfort niveau. Bij een woningcorporatie is het vaak dat renovaties plaatsvinden binnen een paar dagen of een week. Maar particuliere woningeigenaren vinden het normaal dat je dan 6 maanden in de shit zit zeg maar. Of dat een aannemers soms zelfs niet op komt dagen. Dat zijn toch echt verschillen, omdat er lange of korte termijn relaties zijn. Ook qua kosten, je ziet vaak dat dezelfde soort renovatie voor een particuliere woningen vaak duurder uitvalt dan voor een woningcorporatie. En dat heeft natuurlijk ook te maken met schaal. Dan zie je dus dat die korte termijn relaties binnen circulariteit niet efficiënt.*

En ik denk ook dat we moeten stoppen met dingen projectmatig aanpakken. Ik denk dat oplossingen bedacht moeten worden op concept niveau, zeker circulaire oplossingen; modulaire concepten die je aan kan passen aan de woning en de wens van de bewoner en bijvoorbeeld ook in cycli kunt aanpassen. Dat is denk ik voor particuliere bewoners heel belangrijk. Dat het verschillende investeringscycli zijn waar je toewerkt en voortbouwt naar een ideale renovatie en (energie neutrale) circulaire woning. En die concepten, die modulaire componenten die je toepast, die moet je als product ontwikkelen met een productketen die zowel aan de voorkant als aan de achterkant helemaal uitgedacht is en circulair is, waardoor je dus aan de voorkant de oplossing goed bedacht hebt en aan de

achterkant kan repareren, makkelijk vervangen en aanpassen. En dat wanneer je zo'n concept/component toepast als particulier, je naar diezelfde ketenpartijen toe kan voor het onderhoud. En dat dat dus helemaal geregeld is.

S: Dus de keten moet de particulier gaan ontzorgen?

X: *Ja, want de particulier gaat dit niet doen. Binnen de projecten waar ik bij betrokken ben, werken we alleen maar met professionele bouwers, en mensen die in de bouw- en vastgoed keten zitten. Als je ziet hoe moeilijk wij het al vinden met elkaar om tot goede oplossingen te komen en het ook goed te realiseren, dat is gewoon werk. En dan zouden particuliere eigenaren dat in hun vrije tijd moeten doen? Dat zie ik ook niet echt zitten.*

S: Bent u toevallig bekend met de modelwoning in het Reigersbos in Amsterdam? Daar laten ze ook de particuliere bewoners binnen VvE's zien hoe eventuele renovaties eruit kunnen komen te zien.

X: *Niet specifiek die woning, maar dat concept ken ik wel. Dat is ook vaak wat we doen als we bij woningcorporaties moeten gaan renoveren. Als we een plan bedenken dan moet bij renovatie 70% van de mensen instemmen. Wat je dan ziet is dat ze vaak een demo-woning maken waarin ze het plan dus uitvoeren. Dan kan je het dus je plan testen en optimaliseren en daarnaast kan je de bewoners laten zien het plan vertellen en ook echt laten zien hoe het eruit komt te zien. Mensen kunnen vaak toch niet het plan echt goed inschatten en lezen, dus dan kunnen ze het echt voelen. Dus dat is ook een heel goed middel om met mensen de dialoog aan te gaan. Het wordt dus vooral gebruikt bij het instemmingsproces, maar het kan ook helpen als participatief bewoners betrekken in het proces. Dat je mensen dus aan de voorkant al mee laat denken. Dus de modelwoning zou niet het eerste moment moeten zijn dat bewoners het zien zeg maar. Maar het heeft dus wel een hele belangrijke rol bij het participeren van bewoners.*

S: En ik denk dat dat ook geldt voor de particuliere eigenaar, wanneer zo'n woning bezocht kan worden. Dat bewoners bepaalde renovaties ook daadwerkelijk kunnen zien en voelen.

X: *Ik denk dat ook het Triple-A project van [REDACTED] ook wel erg interessant is om te laten zien hoe het eigenlijk zou moeten. Ik ben natuurlijk zelf ook woningeigenaar en ik denk dat het heel goed zou werken als je ook vanuit de overheid een soort van servicepunt woningverbetering aanbiedt, zoals die pop-upstores en voorbeeldprojecten. Maar wat ik zelf wel een beetje mis bij bijvoorbeeld zo'n service punt is dat ze dan weer niet aannemers aan bewoners mogen koppelen. Anders zou de staat zich natuurlijk gaan mengen in dat soort dingen en dat willen ze dan weer niet. Maar dan denk ik weer van 'ja, wat ik nog het moeilijkste vind, is hoe dan, met wie dan en welke kosten etc. hangen ervan af?'. En daar laten ze de bewoners dan nog in zwemmen. En wat voor een particulier heel belangrijk is, nog belangrijker dan bij woningcorporaties, is de zekerheid in het proces. Dus wat krijg ik? Voor hoeveel geld? Weet ik dat ik niet te veel betaal? Krijg ik een goede kwaliteit en garantie? En dat zijn dingen die bij woningcorporaties met professionele partners al zijn. Die corporaties hebben meer verstand van zaken. Particulieren vinden dat veel moeilijker in te schatten. Dus die ontzorging van die conceptoplossingen en het echt als een soort product en ervaring verkopen. 'Wij maken voor jou een plan zodat jij in 20 jaar tot een energie neutrale/circulaire woning komt. En daar hebben we stappen voor en die kun je zelf aanpassen, dat het op de juiste momenten wordt gedaan, en we hebben daar vaste partners voor en die doen dat goed en als het niet goed is krijg je je geld terug etc.'*

Ik denk dat bijvoorbeeld een initiatief als Rijmarkt heel goed werkt. Dat is een soort website met allemaal aanbieders van bepaalde duurzaamheidsoplossingen, waarin ze oplossingen aanbieden met een vaste prijs. Dus je koopt dan de oplossing, waaraan partners zijn gekoppeld. Dat is dus echt een soort one-stop-shop. En daar moet dus eigenlijk ook gewoon advies aan gekoppeld zijn. Dan zou het mooi zijn als ze niet alleen losse oplossingen aan je verkopen, maar dat ze dus ook jou verkopen dat je een energie-neutrale woning krijgt. Dus een totaaloplossing met een bepaalde zekerheid in kwaliteit en prijs en dat ze ook nog bepaalde keuzes krijgen, zoals een kleurtje of iets. Dus dat is dan natuurlijk wel weer anders dan in een corporatieproces, maar ik denk dat het al heel wat zou zijn als het particuliere proces wat meer op het corporatieproces zou gaan lijken.

Ik denk dat concepten als one-stop-shops en pop-up stores ook werken bij circulair renoveren van particulieren woningen. De oplossingen van circulair renoveren moeten anders bedacht worden, maar ik denk dat ze wel op eenzelfde manier aangeboden zouden kunnen worden als de energie-oplossingen, zoals bijvoorbeeld in het Triple-A project. Want in principe zou de consument er niks van moeten merken of je nou een circulaire oplossing of niet circulaire oplossing plaatst. Dat het zou eigenlijk voor hun niet uit moeten maken omdat het hetzelfde lijkt, of dat het kwaliteitsverbeteringen zou moeten opleveren. Dus ik denk wel dat die aanbieding met eenzelfde soort tool zou kunnen. Of middels andere businessmodellen. Want wat je nu bijvoorbeeld bij zonnepanelen ziet, is dat het eigenlijk al heel gebruikelijke wordt, dat zonnepanelen ook zonder voor financiering gelegd kunnen worden. En ik denk dat dat soort circulaire businessmodellen, door middel van een soort leaseconstructie, helpt bij het realiseren van

bepaalde concept/component oplossingen. Dan zouden dus verschillende soorten businessmodellen soelaas kunnen bieden voor verschillende type woningen. En ik denk dat het maatwerk binnen een standaardoplossing, maatwerk zowel in het ontwerp, in de cycli van renovatie, in de vorm van financiering, dat is de truc bij de woningeigenaren, veel meer dan bij de corporatie. En dan is het alternatief; probeer een groep eigenaren van een blok mee te krijgen en dan zie je dat dat in de praktijk ook heel veel problemen met zich meebrengt. Je hebt bijvoorbeeld eigenaren die weten dat ze maar een paar jaar gaan wonen of eigenaren die het moeilijk hebben omdat ze net jonge kinderen hebben. Die hebben geen zin om dan precies op dat moment mee te doen met de renovatie, terwijl ze 2 jaar later wel mee hadden willen doen. Om al die interesses, tijdsplanningen en belangen op één lijn te krijgen, ik wens je succes. Ik denk wel dat het kan, maar dan over een langere periode. Dan moet je dus die concept oplossingen ook over die periode uit kunnen voeren; dus in series van één gaan renoveren. Het moet dus aan de ene kant een standaardoplossing worden om al die lussen te vernauwen, te vertragen en te sluiten. Dat kan je eigenlijk alleen optimaal doen, als je het als een concept gaat ontwikkelen. Maar aan de andere kant heeft het concept wel maatwerk nodig.

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen? Bijvoorbeeld door de markt meer te informeren of stimuleren.

X: *Ik denk dat ze net als de andere partners heel goed moeten bedenken; wat is de stip op de horizon? Zo concreet mogelijke doelen en zo concreet mogelijke preferente aanpakken en tussenstappen om daar te komen. En ook om daarop te gaan sturen. En dan dus niet alleen we hebben een ambitie voor 2050, maar nu is het nog te moeilijk. En op het moment dat je eenmaal zo'n aanpak hebt, gaan ze dan eerst sturen op de woningcorporaties of misschien tegelijkertijd ook op particuliere eigenaren? Met welke instrumenten doen we dat? Hoe dan we dat? Wie doet dat? Dat betekent dus ook dat we op een andere manier in de keten moeten gaan samenwerken. We kunnen misschien niet meer per project dingen gaan bedenken, maar we moeten met oplossingen komen op lange termijn. Hoe kan je dat stimuleren als gemeente? Moeten we dat vereisen? Bijvoorbeeld alleen dingen toepassen die zo'n backend plan hebben. Dus dat er bij de toepassing aan de voorkant, niet alleen een sloobestek bijvoorbeeld is, maar ook een waarde-retentie-proces. Misschien moet dat wel verplicht worden. Ik vind het lastig om precies te zeggen hoe dat eruit moet komen te zien. Maar erover na hebben gedacht wie dat dan moet doen en hoe dat gedaan moet worden is belangrijk.*

S: Nu hoorde ik van verschillende gemeenten, dat ze aanlopen tegen belemmerende wet- en regelgeving om de juiste voorwaarden voor de transitie naar een circulaire economie te creëren. Ervaart u ook belemmeringen binnen de bouw en renovatie sector van woningen?

X: *Nog relatief weinig. Het valt naar mijn ervaring nog heel erg mee wat niet kan. Wat ik wel merk, op het moment dat we in een renovatieproject materialen eruit halen, dan voldoen die niet meer als bouw materiaal. En dat heel concreet zijn. Bij een project moet de keuze gemaakt worden: gaan we slopen en nieuw bouwen of renoveren? Als we kiezen voor renoveren dan zit de baksteen bij wijze van nog 30 jaar in de muur. Kiezen we voor slopen en de baksteen eruit halen en plaatsen in een nieuw gebouw, dan kan dat niet. Het wordt dan als afval bestempeld en niet als bouw materiaal. En dat is wel belemmerend.*

Wat ook lastig is, is het hergebruik van isolatiemateriaal. Als je hergebruik van isolatiemateriaal toepast moet je een bepaalde forfaitaire waarde hanteren. Je hebt een Rd waarde voor isolatie, dus dat is de isolatiewaarde bij een bepaalde dikte. En wanneer het materiaal wordt hergebruikt, gaat die waarde omlaag. Na gebruik, weten we de waarde eigenlijk niet meer zeker, dus hanteer de slechte waarde maar. Maar dan moet je dus ineens een veel dikker pakket maken. Dus dat soort dingen zijn wel fijn als daar een keer naar gekeken wordt. Hoe kunnen we dat onderscheid minder oneerlijk maken?

Maar als er echt een wil is, is er ook wel een weg. Er zijn altijd wel manieren om die belemmeringen heen te werken denk ik. En desnoods, als er echt een soort stom iets is en je kaart dat bij de gemeente aan, dan denken ze denk ik niet zo van 'nee het is niet ons probleem'. Meestal zijn ze dolblij als je ergens tegen aanloopt en dat je verandering zou willen zien. Ik zie dus nog niet zo zeer belemmeringen.

S: Momenteel zien we nog dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling naar een bottom-up approach of een combinatie daarvan. Hoe denkt u hierover? Bent u het hier mee eens?

X: *Als bottom-up betekent de markt partijen en de woningcorporaties, dan zien we toch al wel bottom-up dingen die bezig zijn, misschien juist wel meer dan vanuit kennisinstellingen en overheid. Ik denk dat de transitie naar een circulaire economie bij uitstek een transitie was die veel meer door de marktpartijen werd gedragen en vervolgens*

bij de overheid terecht is gekomen. De Ellen MacArthur Foundation heeft best wel hard gewerkt aan de verspreiding ervan. Eigenlijk zijn kennisinstelling pas later met het concept circulaire economie gaan werken dan bijvoorbeeld de Ellen MacArthur Foundation. Maar dat ligt een beetje aan je definitie van top-down en bottom-up. Als je het echt hebt over gebruik, dan is het denk ik een ander verhaal.

S: Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante marktpartijen aan raad om eens contact mee op te nemen voor het gevolg van dit onderzoek, met betrekking tot circulaire woningrenovatie?

X: *DOOR Architecten is heel circulair. Maar die zit wel veel in de corporatiewoningen, maar weet niet of die ook in de private sector zitten. Wat misschien wel interessant is zijn de Woodies; een soort module woningen. Een soort container woning, maar dan van hout. Het is niet per se renovatie, maar kan me wel voorstellen dat zij veel circulair doen. Maar zij hebben misschien wel meer te maken met de particuliere branche. Je hebt ook Sustainer Homes; dat zijn meer een soort van catalogus woningen. Is ook geen renovatie, maar wel weer meer in de particuliere branche. De BILT woning in Utrecht is ook een circulaire concept woning. Dat is wel heel leuk, moet je maar eens kijken. En ik vermoed dat die wel meer bedoeld zijn voor de particulier. Ook Eigen Haard heeft veel pilotprojecten lopen; ■ zou je eens kunnen benaderen. Ze heeft wel altijd weinig tijd, maar je zou haar eens kunnen vragen of misschien een van haar collega's.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Ga je na de interviewfase ook een ontwerp of iets dergelijks maken? Bijvoorbeeld van hoe het zou kunnen zijn?*

S: Zelf dacht ik aan het 'ontwerpen/ontwikkelen' van een soort van samenwerkingsmodel op basis van de conclusies die ik kan trekken uit de interviewdata. En dat zie ik dan voor me als een soort van tool voor de gemeente met betrekking tot de rol die zij daarbij zouden moeten innemen.

X: *Dat zou inderdaad wel leuk zijn. Er is nu nog niet zo heel veel kennis over circulariteit en juist het nadenken over hoe het zou kunnen zijn, is best wel interessant. Met een voorstel komen richting de gemeente inderdaad.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie (Hogeschool Rotterdam/Bouwhulpgroep) en werkzaamheden kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en ben werkzaam bij Bouwhulpgroep, dat is een architect- en adviesbureau en wij zitten in Eindhoven, maar werken eigenlijk door heel Nederland. Bouwhulp bestaat sinds 1978 en eigenlijk altijd in de bestaande stad actief geweest. Ooit begonnen in de regio Rotterdam als bewonersondersteuner, dat we de bewoners informeerde wat je kon doen en langzamerhand is dat uitgegroeid tot de praktijk die vandaag de dag hebben, waarin we wijkplannen maken, adviseren over duurzaamheid en eigenlijk alles wat met volkshuisvesting te maken heeft waar mensen al wonen. We zullen niet vaak in de Vinex wijken of uitbreidingswijken aan de slag gaan. Maar wel in de bestaande stad en dat doen we dan van individuele woningen tot hele wijken van 600/700 woningen waarin we een aantal jaren achter elkaar actief zijn. Mijn werkzaamheden binnen de Bouwhulpgroep zijn vooral gericht op duurzaamheid en portfolio, neemt niet weg dat ik ook andere dingen doe. Ik werk intussen zo'n 20 jaar bij Bouwhulpgroep en heb eigenlijk diverse dingen gedaan. Maar alles wat met energie en materialen te maken heeft, daar ben ik de eindverantwoordelijke voor binnen het bedrijf. Ik heb Bouwkunde gestudeerd aan de TU in Eindhoven en daarna gepromoveerd ook in Eindhoven, op het gebied van de milieubelasting van gebouwen in relatie tot het gebruik en de flexibiliteit van gebouwen. Dus eigenlijk de grote vraag wanneer je een gebouw neerzet; wat moet je in de tussentijd doen om het gebouw op pijl te houden, te verbeteren en aan te passen naar de wensen de bewoners? Nou dat probeer ik dus in onze praktijk terug te laten komen.*

Sinds 3/4 jaar ben ik ook lector op de Hoge School Rotterdam en dat doe ik namens Bouwhulp. Een lector is er eigenlijk op gericht om de driehoek tussen onderwijs, praktijk en onderzoek te combineren. En het heeft de voorkeur dat dat iemand is die nog steeds in de praktijk werkzaam is. Ik heb een aanstelling van twee dagen in de week bij de Hoge School en de andere dagen werk ik voor Bouwhulpgroep. En mijn opdracht voor de Hoge School is om de opschaling van duurzame renovatie te versnellen. Een woning verduurzamen dat kunnen we eigenlijk wel, maar de grote vraag is hoe zorgen we ervoor dat een stad als Rotterdam, en eigenlijk heel Nederland, verduurzaamd kan gaan worden? En die twee functies probeer ik te combineren.

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. En hoe ziet u een circulaire bouweconomie voor u?

X: *Ik denk dat als je het hebt over duurzaamheid, dan gaat het zowel over energie als materiaalgebruik en wat je nu in de wereld merkt, zodra het over duurzaamheid gaat, dan gaat het voornamelijk over isoleren of over warmtepompen. Maar eigenlijk zou je ook meteen materiaalkeuzes moeten meenemen. Je gaat nieuwe materialen toevoegen aan het gebouw, je gaat oude materialen uit het gebouw halen, dan kunnen we heel simpel zeggen, we kopen gewoon die nieuwe materialen en de rest dumpen we wel ergens, maar dan verplaats je gewoon het probleem. Dus als je het hebt over een circulaire bouweconomie, dan zal je moeten gaan nadenken over het hele gebouw en wat ook uit mijn proefschrift was gekomen; je moet het ook hebben over de levensduur van een gebouw. In mijn opinie gaat een woongebouw gemiddeld 120 jaar mee en in die 120 jaar heb je bepaalde momenten, dat je iets aan die woning moet gaan doen. Soms is dat onderhoud om de kwaliteit weer te herstellen van wat er stuk is gegaan, soms moet je dingen vernieuwen omdat dat ook stuk is gegaan, niks heeft het eindige leven daarin. Soms ga je dingen aanpassen omdat je een ander gebruik hebt of een andere functie van het gebouw. En dat alles moet je zo efficiënt mogelijk op elkaar afstemmen. Dus zowel op materiaalvlak, als op energievlak, moet je dat zo efficiënt mogelijk doen en dat is voor mij een circulaire bouweconomie. Niet alleen materialen, niet alleen energie, het is een mix van die twee.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector (binnen gemeenten) voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *De aandacht is wel gegroeid, zeker als je in de bouwsector zelf kijkt, je wordt doodgegooid met webinars over circulariteit. We hebben zelf ook een publicatie geschreven voor RVO (zie mail), dus er is wel het een en ander in beweging, maar is dat voldoende? Nee, er moet nog veel meer gaan gebeuren. Het is pas net een beetje in opkomst. Maar datzelfde geldt ook voor energie. We hebben een opgave om de gebouwde omgeving richting 2050 energieneutraal of CO2 neutraal te maken. Iedereen die in een woning woont, is zich daar echt niet bewust van.*

Daar moet nog heel veel gaan gebeuren, willen we dat energievraagstuk op gaan lossen. En ik heb toch het idee dat het materiaalvraagstuk nog achterloopt op het energievraagstuk. Als je ziet hoeveel aandacht het energievraagstuk nodig heeft, dan heeft het materialenhoofdstuk nog veel meer aandacht nodig.

S: En dan zeker inderdaad het grootste deel van de particuliere woningeigenaren, die hebben nog geen idee.

X: *Het grootste dilemma wat ik daarin zie, is dat dan dat kleine deel, die wel beseft dat er iets moet gebeuren, dat als ze spouwmuurisolatie en dubbel glas geplaatst hebben dat ze klaar zijn. Dat beeld is nog zo ver weg. Ik kom zelfs semi-professionals tegen, als energie-ambassadeurs bij mensen op bezoek gaan, en die loopt dan vrolijk te vertellen dat ze hele grote stappen gaan maken met zonnepanelen en spouwisolatie. Dan denk ik, dan loop je toch zover achter de werkelijkheid aan, dan wordt het wel een hele lastige opgave, willen we 2050 halen.*

S: Om de transitie naar een circulaire bouwconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties. Hoe ervaart u over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen, overheden en kennisinstituten met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Daar heb ik beperkte ervaring mee, want het zijn nog heel vaak losse thema's; er is iemand bezig met energie, er is iemand bezig met circulariteit. Afhankelijk van wie die persoon is en welke positie hij of zij in de organisatie heeft, wordt er veel of weinig aan gedaan. Als het de projectleider is, dan wordt er binnen dat project wel aandacht aan besteed, tot dat er ergens de een euro meer voor wordt betaald en dan is het nog maar de vraag of het doorgaat. Is het de directeur van het bedrijf, ja dan wordt er wat meer aandacht aan besteed en dan lopen ze wat harder. En dat zijn dan ook vaak de koplopers daarin. Maar eigenlijk wil je gewoon een integrale projectkwaliteit en ook organisatiekwaliteit hebben daarin en dat duurt gewoon heel erg lang. Dat zag je ook in het onderzoek dat ik je stuurde, daar hebben we geprobeerd de verschillende actoren een plek te geven en hoe dat in de circulaire economie kan veranderen. Je ziet dat dat nu nog maar met mondjesmaat het geval is. En als je het dan over kansen en bedreigingen hebt, ja hoe geef je die mensen die er wel iets mee willen doen de ruimte om dat dan ook breder in te zetten. Want dan krijg je ook de mogelijkheden om dat met meer partijen te doen. Nu is het nog heel gefragmenteerd.*

S: Ook de gemeente sprak al over een interne 'eilandjescultuur' en dat houdt de gewenste opschaling misschien nu nog best wel tegen.

X: *Ja, ■■■ ken je natuurlijk. Misschien ken je ook ■■■? In Prindenland Lageland, twee wijken waar al het een en ander gebeurt, lopen eigenlijk twee initiatieven; ■■■ is daar vooral bezig met de energiereductie, Z02 reductie en haar collega ■■■ een deel van de wijk is als proeftuin aangewezen voor een aardgasvrije wijk. Dan zou je denken, nou dan zijn twee mensen met hetzelfde bezig, maar nee, het een gaat over aardgas uit de wijk halen en het zou dan best kunnen dat je daar heel veel zonnepanelen op de daken legt, dan is het ook aardgasvrij, maar dat wil niet zeggen dat het daarmee ook CO2 neutraal geworden is. Dus dat zijn twee verschillende programma's binnen de gemeente die deels naast elkaar lopen, maar die deels ook gewoon dwars op elkaar staan. Daar moeten ze samen in gaan zoeken. En stel je voor dat je daar met circulariteit ook nog eens bij zou komen, want als je dan toch gaat renoveren, doe het dan zo circulair mogelijk zou ik zeggen. Maar je ziet dus al dat deze twee stromen aan het zoeken zijn hoe ze samen het goede pad kunnen belopen. Als je dan zo'n eilandje erbij probeert te krijgen, ja dat gaat nog niet werken. Dat kan ik nu vast aangeven. Lijkt me inderdaad wel een uitdaging om dat binnen de gemeente op een rij te krijgen. Het zit grotendeels echt in de organisatiestructuur van grote organisaties, zoals een gemeente.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen?

X: *Wat ons opviel toen wij die publicatie gingen maken, we werden door RVO gevraagd ... heel veel woningcorporaties zeggen wel dat ze iets met circulariteit gaan doen, lees maar in hun jaarverslag, maar wat doen ze nou daadwerkelijk? Toen hebben we rondgekeken; wat is er nou voor informatie beschikbaar? En dan zie je ook dat er wel heel veel publicaties en voorbeelden te vinden zijn, ook best wel gefragmenteerd; daar een bureautje, daar een website, daar weer iets... dus er is best wel veel informatie, maar je moet zelf gaan zoeken, het word je niet aangedragen en ook niet opgelegd. Dus ik denk wel dat er informatie is en dat men ook wel uitwisselt, zoals die diverse Webinars, zeker in deze tijd, maar aan de andere kant, veel verder dan dat komen we nog niet. Het is nog niet dat twee partijen nou zeggen van dat is een goed idee, laten we daar nou eens samen mee verder gaan en dan zoeken we er nog twee partijen bij. Er zit toch nog geen noodzaak of businesscase achter om het daadwerkelijk te gaan doen. Iedereen neemt het aan, leest het een keer en denkt van ja dat komt wel ... ooit.*

S: En ziet u in deze fragmentatie misschien een rol voor de gemeente? Een soort organiserende of faciliterende rol?

X: *Rotterdam is natuurlijk een grote gemeente en kan veel zelf doen. Dus je zou zeggen de gemeente kan dat, en ook in Rotterdam kan dat. Ik merk het met name op die energievlakken; wat is nu precies de rol van de gemeente? In hoeverre moeten zij faciliteren en voorlichten? In hoeverre moeten ze dat aan de markt overlaten? Maar eigenlijk kwamen we net al tot de conclusie; de markt doet het niet zelf. Dus ik merk wel dat de gemeente aan het zoeken is in hoever ze daar mee gaan komen. Persoonlijk denk ik dat de gemeente daar wel wat meer in kan faciliteren, door een project op te starten of een buurt aan te wijzen, om daar in ieder geval het voortouw in te nemen, partijen bij te zoeken en ik denk ik in de Rotterdamse situatie dat je kan zeggen; nou, we hebben hier een buurtje en we gaan kijken hoe ver we kunnen komen en we koppelen dat aan Blue City bijvoorbeeld, of andere initiatieven in de stad, en we gaan kijken of we daar echt een circulaire buurt of platform kunnen maken. Maar dat wel de gemeente daar een soort voortrekkersrol in gaat nemen. Als je dat aan de markt laat afhangen, dan gaat het niet gebeuren.*

S: Hoe denkt u over een soort demo-woning voor circulaire renovaties, zoals die nu ook al bestaan met betrekking tot duurzame renovatie, waarin aan de bewoners wordt laten zien wat de mogelijkheden zijn?

X: *Zeker, maar je moet je even afvragen voor wie je dat doet. Als je je op de businesskant van de bouw richt, dan weet men wel min of meer wat men kan verwachten daarin en dan denk ik dat zo'n voorbeeld woning minder grote waarde hebben. Maar als je het hebt over bewoners, ja, dan ontkom je er denk ik niet aan om zoiets te doen, want het zegt mensen nog niks. En zeker over circulaire materialen hebben heerst er bij veel mensen nog wel zo'n geitenwollensokken gehalte, terwijl er gewoon hele goede materialen bij zitten, die misschien nog wel beter zijn dan de reguliere materialen die we gebruiken. Maar men kent ze nog niet en men ziet de meerwaarde daar nog niet van. Een van de betere voorbeelden; als je hennep als dak materiaal gaat toepassen, wat ook een dempend effect heeft op het binnenklimaat en wat ook veel gezonder is, het materiaal heeft gewoon een betere werking dan het materiaal die we nu nog veel gebruiken, alleen niemand kiest ervoor. En als je dat dan dus kan laten zien, en beter nog, als die mensen dat dus daadwerkelijk in zo'n huis kunnen ervaren en voelen, dan heb je ze overtuigd van dat product.*

S: Denkt u dat de gemeente een rol kan innemen bij het opstarten van zo'n demo woning?

X: *Ja, de markt gaat dat niet zo snel zelf doen. Je kunt 1 voor 1 demowoningen gaan maken, meestal wordt dan alles wat mogelijk is daarin verwerkt, maar uiteindelijk wil daar dan toch niemand in wonen, want daar zitten zoveel snuffjes gecombineerd in, dat maakt het niet prettig om te wonen. Het zou beter om iedere keer wat kleinere stapjes te maken die je kan ervaren, die je kunt zien. Dus eigenlijk zo'n demo-wijk, het hoeft niet allemaal op 1 plek te komen. Je zou als gemeente een gebied kunnen aanwijzen waarbij meer de focus wordt gelegd op circulaire oplossingen. En misschien moet je dan ook aangeven, dat bij de eerstvolgende bouw- of renovatievergunning een aannemer minimaal 1 circulaire maatregel aannemen. Dat is de dan de voorwaarde om in dat gebied aan de slag te gaan. Dat hoeven dan niet 100% circulaire woningen te zijn, want die stap is vaak nog veel te groot. Maar toon maar aan als partij dat jij daar je best hebt gedaan om minimaal 1 stap in te maken. En als je dat doet mag je daar ook bijkomen, en mag je met de naam op de gevel staan en weet ik het hoe je dat gaat promoten, maar op die manier ontstaat er een win-win situatie.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met partijen, een vertrouwelijke en open-transparante sfeer? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: *Er is toch wel een zekere mate van gereserveerdheid denk ik. Tuurlijk zullen ze niet het achterste van hun productieproces laten zien. Er zal geld verdient moeten worden aan de producten die ze leveren. Wat ik lastig vind is, hoe gaan we circulariteit beoordelen? Je hebt een aantal beoordelingsmethodes in Nederland die daarvoor geschikt zijn; milieudatabase, maar die kent weer drie gradaties in materialen. Maar wil je daar op productniveau een score hebben, dan zitten daar best wel wat kosten aan verbonden. En het zijn juist vaak kleine bedrijfjes die met innovaties komen, die wel goede producten hebben, maar niet het geld hebben om zo'n certificatie daarvoor op te laten stellen. Dus stel je hebt als bouwer het idee, ik wil iets aan circulariteit doen, dan zal je naar een product moeten gaan zoeken die aantoonbaar die circulariteit heeft, maar je kunt niet overal gebruik van maken wat er al in de markt is, in opkomst is, maar wat nog niet is aangetoond. Dan gaan bedrijven ook onderling producten vergelijken, dan zullen ze niet direct staan te springen om gegevens uit te wisselen.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Je merkt wel... het uitspreken van circulaire ambities is een, zeker bij woningcorporaties wordt dat wel vaak gedaan; het moet zo circulair mogelijk zijn. Dat je dan met een voorstel komt en dat als er niet op voorhand kaders zijn meegegeven die circulariteit te beoordelen of daarover tot een besluit te komen, ja dan vervalt het meestal. Dat heeft of met kennis te maken die niet aanwezig is binnen de organisatie of gewoon dat er andere kosten gerekend worden. En misschien nog niet eens zo zeer voor de producten die worden toegepast, maar voornamelijk voor de risico's in de uitvoering; onbekend product, er moeten dingen worden aangepast, we weten nog niet precies hoe het werkt, noem maar op. Dan wordt het ineens 10 of 20% duurder. Ja, als er dan geen kaders op voorhand zijn meegegeven, dan sneuvelt het op prijs. En dat heb je eigenlijk ook als je het over de gemeente hebt. Als je als gemeente niet afdwingt, dan is er voor de bouwende partij ook geen noodzaak om het te doen. Zo lang het kan, niet meer kost en voorhanden ligt, dan doen we het, maar anders dan is men zo vrij om het aan te passen wanneer men wil.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren? Ook deels zonet besproken, weet niet of u misschien nog toevoegingen heeft?

X: *Wat je wel ziet is dat door klein te beginnen, worden dingen wel toegepast. En juist de partijen die al langer bepaalde materialen of processen hanteren, die zijn er wel van overtuigd. Die zien ook wel dat risico die ze toerekenen eigenlijk niet meer nodig is. Het wordt normaal om het zo te doen. En dat is eigenlijk het niveau wat je wilt bereiken. Maar dat bereik je niet van vandaag op morgen. Dus dan kun je beter kleine stappen nemen om langzaam daarin te groeien en dan met partijen samen te werken die dat ook vaker gedaan hebben. Je zult denk ik dan toch wel een soort consortia/samenwerkingsverband moeten aangaan met partijen die gelijkgestemd zijn en die passende oplossingen kunnen aanbieden.*

S: Binnen dit onderzoek ligt de focus vooral op de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningbouw en wat gemeenten daarbij voor rol in kunnen nemen. Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen?

X: *Dat is een goeie vraag. Het probleem met de Nederlandse bouwketen is dat ze het allemaal druk hebben. Mijn bureaus hadden bijvoorbeeld schade door de sneeuw van een paar weken terug, maar die worden dus gewoon pas op zijn vroegst over drie maanden ofzo pas geholpen. Dus als je als particulier nu iets wilt gaan doen, dan gebeurt het altijd pas een half jaar verder ofzo. Dus de partijen die actief zijn zitten ook niet te springen om werk. Die hebben wel werk genoeg daarin, dus die hoeven ook niet te vernieuwen en hoeven ook niet een andere doelgroep segment aan te trekken. De noodzaak om iets op een andere manier te doen, die ligt er niet zo. Verder is de markt redelijk gefragmenteerd, dus als jij nu iets aan je woning wilt verbouwen, dan zal je toch op zoek moeten gaan naar een aannemer die het doet. Maar die heeft dan ook weer zijn onderaannemers. En zorg maar eens dat al die partijen jouw circulaire product willen gaan aanbieden. Je merkt toch dat het heel vaak is van; ik koop deze rol dakbedekking in, want die gebruik ik altijd. Is dat dan de beste? Nee, dat weet ik niet, maar ik gebruik hem altijd. Je komt er niet veel verder mee. En zeker richting die particulier is het lastig om dat te doen. Wij zijn zelf bezig, als onderdeel van het onderzoek in Prinsenland, met het kijken naar; kun je die woningen nou niet opdelen in componenten die gelijk zijn? Want dan heb je daar in ieder geval een schaal en met die schaal kun je dus je oplossing aan meerdere partijen gaan aanbieden. Dat kan dan zijn binnenin complex dat zich gewoon herhaalt, maar je ziet ook ... als je naar de daken in Nederland kijkt, heel veel hellende daken lijken op elkaar. De ene keer is hij iets langer, de andere keer iets breder, maar qua opbouw is die hetzelfde. Dus wat zou je beletten om met een dakdekker en een dakpanleverancier een circulair dak te maken en dat niet aan twee personen aan te bieden, maar aan een hele wijk met 1000 woningen, misschien zeggen dan 100 mensen wel ja. Maar dan heb je in ieder geval wel een product wat je bedacht hebt, verkocht hebt. Maar ja, de markt zit daar op dit moment nog niet op te wachten. De industrie een klein beetje. Maar ook als zij niks doen, worden er toch wel daken verkocht. Dus waarom zou je die inspanning doen? Dat is een beetje de vraag. We zijn nu ook met een Europees project bezig, met Spanje samen, en daar is de marktsituatie heel anders. Daar is men blij als er werk is. Dus die partijen gaan wel lopen als je iets bedenkt, want daar kunnen ze nieuwe klanten mee krijgen. In Nederland is dat helaas toch anders. Mensen hoeven hun woning ook niet echt te verbeteren. En er is geen ondergrens bijvoorbeeld energetisch, om je woning naar een bepaald niveau te brengen. Dus het enige wat de particulier doet is reparatie wat stuk is en comfortverbetering wat je graag zou willen. Een keuken en een toilet doet men nog wel, want dat is mooi en dat wil je wel. Een uitbouw doe je misschien ook nog wel, als je genoeg geld hebt en hebt besloten er nog een tijdje te blijven wonen, maar een nieuw dak... ja, er is in Nederland geen particulier die zit na te denken over het vernieuwen van een dak. Terwijl vanuit CO2 eigenlijk wel nodig is en vanuit circulariteit zou het ook goed zijn, om dat dan circulair te doen.*

S: Dus die componenten aanbieden aan particulieren en dan kunnen verschillen in maatwerk zou wel een mogelijke oplossing zijn?

X: *Ja, wat je zag in bijvoorbeeld de stroomversnelling die zich richtte op het totaal nul-op-de-meter maken van woningen, dat was een totaaloplossing, kostte 80.000 euro of iets dergelijks. Dat zijn gewoon bedragen die de particulier niet heeft. Dus als je dat zou kunnen opknippen in stapjes en je kunt dan een component, een gevel of een dak, wel doen, dan heb je het over bedragen van 10.000-20.000 euro. Is nog steeds heel veel, maar wel bedragen die je nog kunt sparen of lenen. Die zijn nog te overzien. En dat maakt het ook makkelijker, je hoeft niet meteen een 100% circulaire woning te maken. Maar je focust je eerst op bijvoorbeeld een 100% circulair dak. Met kleine stappen beginnen en langzaam doorgroeien.*

S: Heeft u zelf iets geleerd of opgemerkt van de samenwerkingen met externe markt partijen of overheden met betrekking tot circulaire bouw en renovatie van particuliere woningen? Zo ja, wat? En op welke manier?

X: *Klein, maar wel reëel beginnen. In het rapport kwamen we eigenlijk twee soorten wegen tegen. Een was 100% circulair en dan zien we wel hoe ver we komen. Ze weten ook wel dat ze die 100% niet gaan halen, maar het is wel de zoektocht. En dan word je wel iedere keer voor een dilemma gesteld; je moet alles doen. En andere zeggen juist; laten we nou klein beginnen, met reële doelen, die we zeker kunnen halen. Dan leren we in ieder geval hoe het zich ontwikkelt en ook wat er nodig is in je organisatie bijvoorbeeld om tot die besluitvorming te komen. Je gaat in een keer op andere gronden een afweging maken. En ik denk dat dat wel van belang is om binnen projecten dat te doen, maar dan moet je wel met de verschillende stakeholders binnen zo'n project dezelfde kant op willen. En als je dan naar de particulier gaat kijken, die heeft eigenlijk nog geen kant. En de gemeente heeft daar wel een visie of ambitie bij, maar de vraag is hoe ga je dat opleggen? De gemeente heeft nu vooral de taak om regionale energiestrategieën uit te werken en om te bepalen wat voor energie infrastructuur er in de wijk komt. Warmtenet of warmtepomp? Maar dat zijn discussies waar zij zich nu vooral mee bezighouden. Als je als gemeente dan ook nog de mensen gaat toeleggen van; ja, als je iets doet, dan moet je het ook circulair gaan doen. Ik denk wel dat mensen dan in opstand gaan komen.*

S: Misschien als we de particulier juist ontzorgen vanuit de keten of vanuit de gemeente, dat zij daar zelf nog niet na over hoeven denken. Dat de verschillen in oplossingen minder ver uit elkaar komen te liggen.

X: *Ja, dat heeft vooral ook te maken met een keuze die je als gemeente maakt. Als jij ervoor kiest om circulariteit in een gebied te promoten, dan kun je er inderdaad voor kiezen om bijvoorbeeld verschillen we te subsidiëren. Maar dat betekent wel dat je daar als gemeenteraad budget voor moet vrijmaken. En dat is dan weer anders als je dat in een pilotwijk als voorbeeld doet of dat je dat in heel Rotterdam aanbiedt. In dat Europese project zijn we juist aan het kijken of we een soort plek/hub kunnen creëren waar mensen met een renovatievraag kunnen komen, maar ook een aanbod beschikbaar is voor hen. En ja, dan zou een circulair aanbod zou daar heel goed inpassen, in ieder geval naast het reguliere aanbod. En dan is de vraag of je op termijn dat reguliere aanbod anders gaan prijzen of misschien niet eens meer moeten opnemen in zo'n hub. Maar dan zit je meteen weer met ... de gemeente wil zo'n hub misschien wel initiëren, zij zien wel dat ze op energiegebied iets moeten doen, maar zij hebben niet de ambitie om die de komende 20 jaar te gaan exploiteren daarin. Dus ze willen daar ook wel op een gegeven moment uit. Dus wat is dan de rol van de gemeente in voorschrijven of onderdelen daarin opnemen. Voor de gemeente vind ik het een hele lastige. Landelijk beleid wordt naar de gemeentes toe verplaatst, die moeten dat gaan uitvoeren, maar aan de andere kant zitten ze van ja we kunnen en willen ook niet alles gaan voorschrijven daarin. Ze zitten wel een beetje in een spagaat van wat doen we wel en wat doen we niet. Ze hebben ook niet direct alle middelen om die ambities waar te maken. Ze hebben zoveel ambities opgelegd gekregen; ze hebben de energie, de zorg, de betaalbaarheid van wonen. Op zoveel vlakken moeten ze ambities waarmaken en de portemonnee is misschien maar voor de helft van die ambities toereikend. Dus er moeten keuzes worden gemaakt daarin. We moeten dan ook weer niet de mensen gaan voeren met keuzes die zijn weer moeten gaan maken. En dan kom je weer terug bij die eilandjes, ieder eilandje is toch wel met zijn eigen ambitie bezig en denkt daarmee het beste voor elkaar te hebben, terwijl we eigenlijk naar een integrale aanpak zouden moeten. Ik denk dat daar wel een winst te behalen is; dat je dingen echt samenvoegen en dat je ook echt gaat nadenken van oké als mensen dan toch langer moeten gaan thuis wonen en vanuit de zorg bepaalde dingen moeten krijgen, wat kun je dan meteen aan je woning verbeteren zodat je minder energie verbruikt en als je dat gaat doen, doe dat dan met circulaire materialen. Dan heb je al meteen weer vier thema's te pakken eigenlijk. En misschien kan je dan inderdaad ook wel uit vier potjes geld halen, wat bij elkaar genoeg is om dit te kunnen subsidiëren en voor elkaar te krijgen. Maar dan zit je dus wel weer met vier wethouders en vier ambtelijke apparaten bij elkaar ... weet niet hoever je al bij de gemeente binnen bent geweest, maar dat gaat wel even duren.*

Wat we voor een ander project in Rotterdam hebben gedaan, we hebben dat 'meekoppelkansen' genoemd; wat verandert er in je woning en wat moet je daarvoor doen? Dat kan bijvoorbeeld zijn; er is een kindje op komst en je

wilt de zolder geschikt maken om te wonen. Dan ga je iets aan je dak doen, dan ga je daar een ruimte beschikbaar maken. Dat is dan een reden om een aantal onderdelen aan je woning aan te pakken. Zo heb je een aantal van die onderdelen, zelfde als je besluit in je woning te blijven wonen, misschien moet dan wel de begane grond worden aangepast aan een rolstoel. Mensen redeneren eigenlijk vanuit dat soort aanpassingen. Mensen redeneren niet vanuit de energiebesparing, maar ze hebben het over tocht op de vloer waar ze iets aan willen doen. Uiteindelijk kom je op een technische oplossing uit om dat probleem op te lossen. Mensen ervaren bepaalde klachten of hebben bepaalde wensen en die zal je op een bepaalde manier in moeten vullen en dan is het aan ons als techneuten om daar de passende technieken en oplossingen bij te zoeken. En dan moeten wij er in de keten voor zorgen dat dan op een circulaire manier wordt opgelost.

S: Bent u betrokken geweest bij een particulier pilotproject met betrekking tot renovatie van een woning? Zo ja, hoe ervaren u de samenwerking tussen de verschillende partijen in de keten?

X: Niet circulair, we hebben wel in Etten-Leur een woning in componenten opgedeeld en die bewoners woonden er al een hele tijd en dachten wat gaan we doen? Gaan we verhuizen of renoveren? Uiteindelijk hebben ze gezegd; we gaan nog een keer goed verbouwen en hebben toen hun woning nul-op-de-meter gemaakt. Toen scheelde dat de gemeente daar destijds een subsidie bijlegde. Maar eigenlijk hadden zij zoiets van we gaan gewoon goed isoleren en dan zien we het wel. En toen bleek dat ze wanneer ze naar nul-op-de-meter gingen, ze 15.000 euro extra kregen. Nou dat was ongeveer de meerkosten, dus dat was toen makkelijker om die stap te maken. Maar uit zichzelf hadden ze nooit die ambitie gerealiseerd. Ze hadden het gewoon zo goed mogelijk willen doen. Eigenlijk is die hele woning toen voorzien van nieuwe gevels, nieuw dak, nieuwe installatie en die mensen zijn heel tevreden over hoe ze wonen nu. Er zitten alleen nog geen circulaire producten in. We zijn het wel ooit gestart met een aantal industrieën omdat we juist draagvlak wilde hebben vanuit de industrie; kan het, willen jullie er aan meewerken? Maar wel met onze eigen ambitie; we hopen wel over 5 jaar dat deze componenten niet meer bestaan en dat ze worden vervangen door nieuwe componenten en wat ons betreft zijn dat dan dus circulaire componenten.

S: Denkt u dat een circulair samenwerkingsmodel zou helpen bij de ontwikkeling en realisatie van pilotprojecten? Hoe zou de gemeente een rol kunnen innemen, zo dat lokale marktpartijen elkaar kunnen vinden bij het werken aan zo'n pilotproject?

X: De eerste vraag zou zijn; wie is de opdrachtgever voor zo'n project? Is dat dan de bewoner die zegt ik wil mijn huis zo circulair mogelijk verbouwen, want dan ga je op zoek naar partijen die daar een antwoord op kunnen geven. Dan zou de gemeente misschien wel een verzamelpunt kunnen zijn, anders zou die bewoner alles zelf moeten zoeken en rondvragen. Je ziet bijvoorbeeld ook de Woonwijzerwinkel in Rotterdam. Dus vanuit die hoedanigheid. Maar dan ligt de verantwoordelijkheid vooral bij de opdrachtgever, de bewoner. Maar ik denk dat heel veel bewoners daar eigenlijk nog niet over nagedacht hebben. Je zou het ook kunnen omdraaien. Voor grotere renovaties is er vaak een bouwvergunning aan gekoppeld of bijvoorbeeld een bezoek van Jerry of een van zijn collega's. Dan zou je misschien als gemeente daarin kunnen aangeven van oké u heeft deze plannen, heeft u er al over nagedacht dit circulair te doen? Het is dan leuk dat je een ballonnetje opblaast, maar als gemeente zou je dan ook wat handvatten moeten meegeven; we hebben hier een lijst van partijen die daarin iets kunnen betekenen. En dan nog zal je denk ik ook moeten aangeven van dan nemen wij een deel van de rekening op ons, anders gaan ze het niet doen. Mensen zullen niet automatisch die keuze maken, behalve een paar enkelingen die ook al met energie bezigwaren. Je zult altijd een paar idioten hebben die voorop willen lopen en die het interessant vinden om dat te doen. Maar het grootste deel van de mensen nemen een weloverwogen keuze over de kwaliteit die ze willen en nemen en de prijs die ze daarvoor willen gaan betalen.

S: Jerry gaf ook aan dat het aan de communicatie ligt. Je moet niet een CO2 verhaal gaan vertellen aan de bewoner, je moet het hebben over verbetering van comfort en een gezondere leefomgeving. Dat willen mensen.

X: Ja inderdaad. Je energieargument moet je gewoon als allerlaatste gebruiken. Dus als je de deur uitloopt; oh, en weet u trouwens dat als u dat doet, dat je ook nog een energie bespaard? Natuurlijk heb je het wel gehad over de energierekening en de kosten die worden bespaard, daar zijn mensen veel gevoeliger voor.

S: Toekomstvisies binnen de ontwikkeling van de transitie naar een circulaire economie worden voornamelijk als wenselijk gezien. Ze kunnen richting en houvast geven bij het creëren van een gesloten en circulair systeem en worden over het algemeen geaccepteerd op grote schaal.

S: Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend aan de markt?

X: Eigenlijk te weinig, omdat het visies zijn en er nog geen concrete stappen aan gekoppeld zijn. Eigenlijk zou je dus een gebied of programma moeten aanwijzen; ga het concreet maken, laat maar zien hoe we er gaan komen. Spreek ook af; over drie jaar staan we hier, dan hebben we geïnventariseerd hoeveel materiaal er uit woningen komt bijvoorbeeld. Of over 5 jaar hebben we dit punt bereikt. En doe dat inderdaad met een TU Delft, met een Hoge School en ga gewoon aan de slag en laat zien wat het doet. Niet alleen een visie over we willen hier naartoe.

S: Om circulaire innovatie te ontwikkelen, zullen organisaties en bedrijven hun huidige businessmodellen moeten vervangen door circulaire businessmodellen. Maar, doordat we nog in de prille beginfase zitten van de transitie kan dit voor sommige partijen nog wel eens lastig zijn. Ziet u misschien mogelijkheden voor gemeenten, om lokale marktpartijen en organisaties in de overstap naar een circulair businessmodel te ondersteunen of te begeleiden?

X: Ik denk dat de gemeente, vooral richting de kleinere partijen, wel een voorlichtende taak heeft. Maar een andere vraag die eraan gekoppeld is, is hoe zien die circulaire businessmodellen er dan uit? Als je het bijvoorbeeld hebt over grondstoffen terugnemen uit producten, dan zit je ook meer in de financiële constructies als leasen of esco's of dat soort dingen. Maar in de bouw is dat natuurlijk heel lastig. Een installatie kan nog wel, die schroef je gewoon eruit als mensen niet betalen. Maar bijvoorbeeld bij een circulaire gevel; als je niet betaalt, wat dan? Kom je dan de gevel ophalen? Het werkt niet als met auto's. Je kan wel een auto leasen, maar als je niet betaalt, dan komen ze hem ophalen. Maar als je dat dus wel in de bouw als kleinbedrijf gaat doen, dan zal er toch een soort financiële buffer moeten zijn. Want je zet iets neer en de komende 10 jaar kun je daar niet aankomen, want het staat bij die klant. En als je dat als klein bedrijfje moet doen, ja dan ben je na drie klanten klaar. Er zal dan iets van bijvoorbeeld een revolving fund moeten komen ofzo en misschien dat de gemeente daar dan achter zit, dat zij daar een bedrag instorten waar die partijen aanspraak op kunnen maken. Niet als subsidie, maar dat dan later wel weer in de pot terugkomt. Maar wel om het aan te jagen. Dus zo zie ik wel een mogelijke taak voor de gemeente.

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen?

X: De twee belangrijkste zijn; gebieden en plekken aanwijzen om de markt aan het werk te zetten. En ook het eigen bezit van de gemeente, om die te gebruiken als goede voorbeelden. Als je kan laten zien wat je met je eigen kantoorpand of met je eigen vastgoed kan bereiken en vervolgens dan de markt uitdaagt om dat na te doen zeg maar, ja dan heb je in ieder geval laten zien dat het kan. Dan neem je het argument dat het moeilijk is en dat het allemaal lastig is weg. Dan laat je zien dat men daar al ervaring mee op heeft gedaan. Maar dan moet je ook niet alleen de grote partijen dat werk gunnen, maar ook de lokale partijen. De gemeente heeft natuurlijk veel grote panden en zal dan eerder een bedrijf als BAM een opdracht verstrekken. Maar misschien moet je dan ook juist een klein werfgebouwtje wat opgeknapt moet worden aan een lokale aannemer gunnen om het zo circulair mogelijk te doen. Want die ervaring kunnen ze dan bij het volgende project, bij de particuliere woning, daadwerkelijk gaan inzetten. Eerst mag je voor de gemeente een pand doen en dan kom je op de lijst voor de particulier. Dan ben je geschikt genoeg.

S: Nu hoorde ik van verschillende gemeenten, dat ze aanlopen tegen belemmerende wet- en regelgeving om de juiste voorwaarden voor de transitie naar een circulaire economie te creëren. Ervaart u ook belemmeringen (binnen de bouw en renovatie sector van woningen?)

X: Productnormeringen die voor circulaire producten veel moeilijker vast te stellen zijn. Als je dat hele traject dan moet doorlopen om aan te kunnen tonen dat een bepaald product voldoet, dan haak je op een gegeven moment af want dat werkt vertragend, kostenverhogend noem maar op. Dat soort dingen hoor je inderdaad wel vaker.

S: Momenteel zien we nog dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling naar een bottom-up approach of een combinatie daarvan. Dan komt de vraag vanuit de woning eigenaren zelf. Hoe denkt u hierover? Bent u het hier mee eens?

X: Van bovenaf zijn vooral de mogelijkheden die de gemeente heeft, in het faciliteren daarin. Ik denk dat het van onderaf veel effectiever kan zijn. Ook daar kan de gemeente wel in ondersteunen, maar dan zie je toch dat het veel meer maatwerk gaat worden. Je weet niet waar het als eerste naar boven komt. En hoe ga je dat dan doen? Ga je dat subsidiëren? Dat is wel lastig. Het lastige van bottom-up op circulariteit is, hoe ga je het beoordelen? Daar zit ook een grote mate van 'kneuterigheid' in, mensen die met alle goede bedoelingen dingen proberen daarin. Maar je bent wel opzoek naar maatregelen die herhaalt kunnen worden in de stad en die ondanks dat de normering nog niet helemaal goed is, wel kwalitatief goed zijn. Daar zal je ook een onderscheid in moeten gaan maken. Je wilt als gemeente niet ieder apart huis zeg maar gaan sponsoren daarin, want dat draagt niet direct bij aan de opschaling van circulariteit. Je moet ze dus wel vanuit onderaf kunnen steunen, maar dat zal dan wel een bijdrage moeten leveren aan de opschaling van de circulaire bouweconomie. En dan ontstaat de vraag hoe beoordeel je dat?

S: Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante markt partijen aan raad om eens contact mee op te nemen voor het gevolg van dit onderzoek, met betrekking tot circulaire woningrenovatie?

X: *Sloopbedrijf van Liempd, zit in regio Den Bosch. Die zijn wel redelijk vooruitstrevend in het hergebruik van materialen en ook het demonteren van gebouwen. En misschien vanuit de start van materiaalkeuzes een fabrikant ofzo. Isovlast hebben bijvoorbeeld die dakpanelen, ik weet dat zij wel heel erg specifiek vanuit hun product vlas, heel erg proberen de markt te veroveren. Hun wens is om dit product als regulier te verdringen natuurlijk. Bij Isovlast zou je misschien kunnen spreken met [REDACTED] (directeur).*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Nee volgens mij hebben we redelijk het speelveld beschreven. Wat ik lastig vind is gewoon wat is inderdaad de rol van de gemeente daarin? Maar volgens mij is dat juist je onderzoek. Hoe kun je daarin opereren als gemeente? En zeker richting de particulier gericht. We moeten gewoon klein beginnen, met kleine producten/concepten aanbieden die circulair zijn en dat zij dan vervolgens onderling aan elkaar gaan vertellen hoe die producten zijn, hoe zij die ervaren. Mond-op-mond reclame doet het bij bewoners nog altijd het beste. Je moet de bewoners gaan activeren en dat moet heel laagdrempelig beginnen. Mensen moeten er niet over hoeven nadenken, maar gewoon voorbij zien komen en denken hé dat is leuk, dat wil ik ook wel.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Mocht je in de tussentijd nog vragen hebben, mail me gewoon en dan probeer ik antwoord te geven.*

S: Misschien dat ik later nog eens benader met de vraag of u deel wilt nemen aan een soort focusgroep als u dat leuk lijkt en tijd voor heeft.

X: *Ja leuk! Laat maar weten. Succes!*

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en ik werk bij TNO. Ik werd daar als zogenaemd scientist integrator. Dus ik probeer daar de inhoudelijke punten binnen de circulaire bouw, te introduceren en te implementeren en in de praktijk te brengen en te koppelen aan het bedrijfsleven. Ik heb een achtergrond in de architectuur. Ik heb 15 jaar als architect gewerkt en ben langzamerhand duurzaam bouwen ingerold. En heb toen eigenlijk ook wel de circulaire economie in dit kader daarvan leren kennen en met name ook op gebiedsniveau. Ik heb mij beziggehouden met architectenbureaus en later ook nog bij C-Creators. Dat is een soort netwerkorganisatie die probeert binnen de MRA de circulaire bouw met partijen in verbinding brengen en kennis over te dragen en ook aan de hand van het adviseren en het koppelen aan projecten om die kennis ook dan weer zelf te vergaren tijdens het toepassen in de praktijk. Dat heb ik 3 jaar gedaan en sinds een klein half jaar ben ik bij TNO in functie.*

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. Hoe ziet u een circulaire bouweconomie voor zich?

X: *Een essentieel element is het denken in kringlopen, ook het verkleinen van kringlopen. In de globale wereld zijn we steeds in grotere/wijdere kringlopen aan het denken of terwijl helemaal geen kringlopen, wat uiteindelijk leidt tot afval. Dat is natuurlijk de basis van onze lineaire economie: make, take, waste principe. Nu proberen we natuurlijk meer in kringlopen te organiseren. Maar wat hier dan ook speelt is dat die kringlopen ook steeds meer op kleinere schaal toepassen. Als ik kijk naar gebiedsontwikkeling, begrijp ik circulaire economie ook wel als een soort... probeer ook je kringlopen op gebiedsniveau te organiseren. Dat geldt niet alleen voor de materialisatie, dat kan je ook toepassen op allerlei andere stromen; energetische stromen of waterkringlopen of dergelijke. Als je steeds meer richting de bebouwde wereld gaat vernauwen, dan komen er inderdaad... steeds meer de materialistische kringlopen naar voren die we eigenlijk willen gaan sluiten.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector binnen de bouw- en renovatie sector voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *Ik denk dat er best wel veel aandacht is de afgelopen tijd. Ik denk dat het wel een versnelling heeft gekregen. Alleen wat er ontbreekt, is... er momenteel wel veel over gesproken en er worden ook wel veel pilots gedaan, maar wat er op dit moment ontbreekt, is de stap naar een grotere opschaling. Dat is wat we nu moeten gaan doen. Er zijn kleinschalige elementen die we uitproberen, maar het moet eigenlijk een volgende stap gaan krijgen. We moeten ervoor zorgen dat we dat zo kunnen faciliteren dat we dat op grotere schaal kunnen toepassen.*

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties. Hoe ervaart u (als kennisorganisatie) over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen en overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Wij zijn natuurlijk daar met name met de opdrachtgevers en marktpartijen samen geweest en dingen ontwikkelt die dus die stap al hebben gedaan; die eigenlijk openstaan om circulaire bouwen te introduceren. Daar zien we veel uitdaging en enthousiasme om dat ook echt te willen gaan doen. Dat gaat best wel goed. We merken ook wel dat als het gaat om het in de praktijk te brengen, dan wordt er snel teruggevallen in de kosten en dat het met name in de investering veel vraagt en dat is natuurlijk vaak nog een probleem. Dat is wel nog een beetje het basisprobleem van de circulaire economie: we moeten kijken dat we de kringlopen op financieel gezien in stand brengen. Dus dat betekent dat we ook eigenlijk naar de lange termijn investeringen moeten gaan kijken. En dat in de praktijk te brengen is wel erg ingewikkeld. Partijen letten natuurlijk voornamelijk op de kosten die ze moeten maken aan het begin van zo'n ontwikkeling. Terwijl de circulaire economie ervanuit gaat dat in onderhoud of restwaarde aan het eind van de rit, nieuw geld moet worden gegenereerd. Dat moet natuurlijk ook worden meegenomen in je business-case berekeningen. Dat wordt nog onvoldoende gedaan. Omdat er nog eigenlijk onvoldoende middelen zijn om dat te faciliteren in het proces.*

S: De investeerders zien nog als obstakel dat aan het begin van de transitie een flinke investering is, maar het is nog te onzeker hoe dat uitpakt in de toekomst.

X: *Inderdaad. De bouw is een redelijk lang cyclisch proces. De circulaire economie hebben we ook in andere industrieën en branches, met ook kort cyclische kringlopen; daar is dat wel wat makkelijker, daar krijg je de voor investeringen sneller terug. Daar is vaak meer zekerheid, om de investering uiteindelijk weer terug te krijgen. In de bouw heb je het over cycli van 20-30 jaar. Dat is natuurlijk best wel lang. De onzekerheden over de waarde van dingen, die de elementen nog hebben, is best groot.*

S: Bent u van mening dat om de transitie en opschaling te verwezenlijken er ketensamenwerking nodig is tussen publieke en private partijen?

X: *Ja, daar ben ik zeker voor. De publieke partijen moeten denk ik een voortrekkersrol nemen, want het is natuurlijk een transitie die een beetje aangezwengeld dient te worden en de overheid kan dat doen door inderdaad zelf projecten... als voorbeeld uit te voeren. Dat is één mogelijkheid. En een ander mogelijkheid om als gemeente/overheid de goede vraag te stellen. Door middel van het stellen van een goede vraag kan je natuurlijk de prikkels op een goede manier leggen en dan kun je dan enigszins sturen. Dat zijn wel twee belangrijke punten waar de overheid een belangrijke rol in kan spelen.*

S: Hoe denkt u over de rol van de gemeente met betrekking tot de particuliere bewoners? Ziet u daar een mogelijkheid om die te bereiken?

X: *Duurzaamheid is bij de particuliere bewoner duidelijk aanwezig als onderwerp. Ik denk dat ze daar ook goed over na kunnen denken en goed kunnen afwegen, maar denk ook wel dat dat nog een heel groot stuk is. Maar circulariteit, circulair bouwen, is bij de particuliere bewoner nog helemaal geen issue. Dus daar moet de overheid in eerste instantie wel inspireren, prikkelen en uitleggen wat het is. Dat is in de eerste instantie het meest belangrijke om te doen. Mensen weten daar nog weinig van. In deze kring is dat denk ik totaal nog niet het onderwerp.*

S: Dat zou dus een informerende rol van de gemeente kunnen zijn? Of ziet u dat eerder vanuit andere organisaties?

X: *Een meer stimulerende rol kunnen zouden ze op zich kunnen nemen. Maar dat zou dan ook bijvoorbeeld van banken kunnen komen; dat je financiering geeft aan bepaalde manieren van renoveren die uiteindelijk op langere termijn gedocumenteerd zijn en waar circulair een belangen rol kan spelen. Dus dat je het koppelt aan een bepaald financieringssysteem. Of dat je subsidies ook geeft, zoals we dat kennen op energetisch niveau of groene daken oid. Om te stimuleren. Dat is dan op het gebied van duurzaamheidsmaatregelen, maar dat zouden ze dan kunnen uitbreiden op ook circulaire maatregelen.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen zelf?

X: *Nou, dat is denk ik nog wel een moeilijk punt. Bij TNO zijn we nu bijvoorbeeld ook bezig een groep te vormen, die op het niveau van houten CLT (?) vloeren probeert de standaardisering voor elkaar te krijgen die ervoor zorgen dat we dat breed kunnen toepassen. Dat is iets wat naar mijn idee nog te weinig wordt gedaan. Partijen proberen zich natuurlijk ook een beetje van elkaar af te zetten; iedereen probeert natuurlijk ook zijn eigen kennis te ontwikkelen en zijn niet direct bereid om dat dan ook heel erg breed te gaan delen. Dus dat soort projecten zoals ik zonet omschreef zijn belangrijke; vanuit kennisniveau en vanuit de partijen zelf kan je proberen tot standaarden te komen die makkelijk op een andere plek kunnen worden toegepast. Dat is wel iets wat we nog graag zien, in plaats van dat het wiel iedere keer opnieuw wordt uitgevonden.*

S: Binnen de markt, maar ook kennisorganisatie zijn nog best wel gefragmenteerd is. Dus iedereen komt met goede initiatieven met betrekking tot dit onderwerp, maar het is nog een beetje chaos. Hoe ziet u dat in Nederland?

X: *Wat ik een belangrijke ontwikkeling zou vinden is, dat ketens van bepaalde bouwelementen, die onderdeel zijn van een circulaire bouwconomie, veel meer moeten gaan samenwerken. Dat je toch probeert bepaalde onderdelen van de bouw een samenwerking te laten ontstaan. De bouw is heel erg gefragmenteerd. Dat zijn allemaal onderdelen die nog niet direct samenwerken. Het is niet zo dat we gebouwen uit 6 of 7 elementen bij elkaar zetten. Het zijn honderden die door een architect in elkaar worden gezet en daar zie ik wel mogelijkheden, om dat dus veel meer te gaan stroomlijnen; om in zo'n keten van verschillende bouwelementen (vloer element, gevelement etc.) samenwerkingen te laten ontstaan. Al dat streven wat je binnen circulaire bouw hebt, dat je zo gaat ontwerpen dat je zoveel mogelijk hergebruikt, dat je gemakkelijk onderhoud kunt plegen, dat je de levenscyclus kan verlengen etc. Dat zijn allerlei verschillende strategieën van circulair bouwen. Ik denk die allemaal een boost zouden krijgen op het moment dat je op elementniveau de keten veel meer laat samenwerken en daardoor slimmere producten krijgt.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de marktpartijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren? Denk bijvoorbeeld aan het creëren van win-win situaties (concurrentievoordeel en een winstgevend resultaat voor alle betrokken partijen).

X: *Ja, je moet ze eerst met elkaar in verbinding brengen. Dus wanneer er een circulaire gevel wordt ontwikkeld; een raam, een kozijn, de muur zelf etc. Dan is het in de eerste instantie belangrijk om de verschillende partijen bij elkaar te brengen.*

S: Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen? (Door bijvoorbeeld het bij elkaar brengen van deze partijen, dus faciliterend en misschien ook coördinerend?)

X: *Dat gaat niet om het aanzwengelen van bepaalde projecten. Het gaat om het aanzwengelen van een soort economie stuk en dat is misschien voor de gemeente nog wat moeilijk om daar concreet dingen in te doen. Ze zouden het samen kunnen doen met overheid, provincies bijvoorbeeld, om op een breder draagvlak deze transitie te ondersteunen. Nou doen de provincies dat al wel een beetje, die hebben meestal met andere opdrachtgevers te maken. Bijvoorbeeld in de wegenbouw, die dingen uitvoeren. Maar dat zou misschien een middel zijn om deze markt ook een beetje op gang te helpen.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Ik heb bijvoorbeeld bij C-Creators met een school samengewerkt en toen hebben we geprobeerd daar een uitvraag te organiseren voor het maken van een circulaire school die middels een soort van transformatie moest worden vormgegeven. En daar is de gemeente natuurlijk ook opdrachtgever in. En daar zie je wel dat er nog best wat knelpunten zijn, want het idee hiervan was natuurlijk ook dat je een uitvraag organiseert, een samenwerking organiseert die op de lange termijn gericht is. Dat betekent dat je niet alleen de investering uit vraagt, maar dat je eigenlijk een soort begeleiding van zo'n bouwteam voor een veel langere periode probeert aan te spreken; van 20-30 jaar, want dan gaat het ook over het onderhoud en dan kan je dat feitelijk ook doorzetten tot de constructies die uiteindelijk ook weer hergebruikt kunnen worden en dat je dat dus dan ook al meeneemt. En daar merk je dat dit soort projecten ook heel erg gebaseerd is op vertrouwen onderling. De gemeente is dan deels opdrachtgever en die heeft dan interesse dat er met zo min mogelijk onderhoud het pand zo goed mogelijk wordt gerund. En dat staat een beetje in contrast met de aannemende partij die het uiteindelijk moet gaan uitvoeren en die bepaalde risico's in moet gaan op het moment dat je zo'n opdracht aan een partij 20-30 jaar meegeeft. En dan ook nog de garantie moeten meegeven dat de materialen voor een bepaalde prijs kunnen worden hergebruikt en kan worden onderhouden. En daar zijn allemaal circulaire maatregelen voor nodig om dit aan de voorkant te kunnen doen; te kunnen bereiken. Maar dat hangt dan dus weer af hoe de gemeente met zo'n vastgoed onderdeel om gaat. Dus daar zitten heel veel afhankelijkheden in en dan gaat het voornamelijk over vertrouwen en dat is denk ik iets wat meer gekweekt moet gaan worden. En dan moeten denk ik ook de faciliteiten meer worden ingericht zodat dit kan worden gewaarborgd; contractueel of met begeleidende partijen die dat onderlinge vertrouwen kunnen organiseren en in goede banen kunnen leiden. Dat is wel een wezenlijk verschil bij een gebouw die op de lineaire manier is gebouwd dan een gebouw die op de circulaire manier is gebouwd. 'We gaan jullie de komende 20 jaar begeleiden bij het gebruik/onderhoud van dit gebouw, zodat het straks circulair en met een hoge restwaarde weer terug kan worden gebracht'.*

S: En dan heeft u het over de aannemende partij die dan de begeleiding biedt?

X: *Ja, meestal is dat dan de aannemende partij inderdaad. Maar dat kunnen natuurlijk ook marktpartijen zijn. In de woningbouw zie je momenteel heel veel ontwikkelingen rondom modulair bouwen waarbij aannemers niet of nauwelijks betrokken zijn. Module bouwers die bijvoorbeeld mogelijkheden voor kant-en-klare eengezinshuizen aanbieden. Dus dan is het niet meer de aannemer, maar eigenlijk de producent van die woningen waarmee je dan in zee gaat en daar merk je ... die spelen ook veel meer in op dat lange termijn binding, ook in de business-case.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie?

X: *Dat is nog wel een punt van aandacht, daar moet naar mijn mening wel nog aan gewerkt worden. Omdat het juist zo belangrijk is en anders is dan normaal; traditioneel en lineair. En omdat we nog in de innovatieve fase zijn, zijn we nog heel veel dingen aan het uitproberen. En daar zou de gemeente ook wel een rol in kunnen spelen, om dat hoge innovatie gehalte te faciliteren; partijen op lange termijn kunnen binden of partijen meerdere opdrachten tegelijkertijd kunnen geven om uiteindelijk hun dat leerproces ook mee te laten maken en er uiteindelijk voor te zorgen dat ze in een vervolgfase, wanneer ze soortgelijke opdrachten krijgen, ze dan de geleerde lessen uit de voorgaande opdrachten mee kunnen nemen en dat ze dan ook misschien de prijs wat lager kunnen leggen. Dat ze*

voorinvestering die ze moeten maken, door het feit dat ze innovatief bezig zijn, wellicht in een latere fase die kosten weer terug kunnen krijgen. Dus dat zou dan een soort van contractuele samenwerking zijn vanuit de overheid/gemeente met marktpartijen, die dan op die manier kan worden ingevuld.

S: 'De gemeente kan een betekenisvolle rol spelen bij het initiëren van ketensamenwerkingen voor het opschalen van circulaire renovatie van koopwoningen.' Als de gemeente bijvoorbeeld pilotprojecten zou aanwijzen, dus als opdrachtgever en ook partijen bij elkaar verzameld... op die manier zou de gemeente misschien ook een rol kunnen spelen bij het samenbrengen van de partijen en de ketensamenwerking op die manier te stimuleren?

X: *Ja, klopt ja. Absoluut. Het gericht opzoek gaan naar de juiste marktpartijen. Het is dan bijna meer een soort ecosysteem dan een keten, wat je dan aan het begin van zo'n opdracht probeert samen te stellen. Wat we in de traditionele projecten gewend zijn, dat het eigenlijk een soort van estafetteloop is. Eigenlijk zit daar nauwelijks samenwerking bij. Als de ene klaar is, geeft hij het stokje door aan de volgende. En eigenlijk wil je idealiter niet alleen het onderhoud, maar ook de restwaarde hergebruiken, de sloop eigenlijk. Die zou je dus eigenlijk allemaal vanaf het begin af aan in dat team willen hebben om samen die keuzes te maken. Als je dat niet doet, dan weet je niet hoe je het later weer uit elkaar moet halen, welke keuze slim is om het onderhoud zo kort mogelijk te maken etc.*

S: Heeft u zelf en als kennisorganisatie (C-Creators) iets geleerd van samenwerkingen met externe marktpartijen of overheden met betrekking tot circulaire bouw en renovatie van particuliere woningen? Zo ja, wat? En op welke manier?

X: *Ja zeker, absoluut. We hebben in de Corona tijd veel gefaciliteerd en geadviseerd. Ik zat in die tijd in een aantal bouwteams voor circulaire gebouwen, dus daar zat ik meer aan de adviserende kant, maar tegelijkertijd hebben we ook marktpartijen meegeholpen met het organiseren van een circulaire gevel. Dus toen hadden we ook de rol de marktpartijen bij elkaar te zoeken. Door middel van dat bij elkaar brengen van partijen, ontstaat erop zichzelf al heel veel kennis van die marktpartijen.*

S: Heeft u toen ook veel rond de tafel gezeten met gemeenten?

X: *Ja, ook. Zeker.*

S: En heeft u als kennisorganisatie dan ook een adviserende rol richting hen?

X: *Ja, ook wel. Zoals ook wel dat project van die school. Maar ook bijvoorbeeld bij een project wat ging over het maken van een circulair metrostation. Maar ook adviserend in die zin, dat wij uiteindelijk een kennisnetwerk bij elkaar hebben gezocht. Dus aan de ene kant met corporaties/gemeenten, dus partijen die iets willen komen ophalen uit dat netwerk. En aan de andere kant ook partijen die iets kunnen bieden zoals producenten en aannemers, slopers etc. En op het moment dat er dan vragen ontstonden kon je door middel van dit netwerk, proberen die kennis goed uit te wisselen. We hebben veel van die thematische masterclasses georganiseerd waarbij er bepaalde thema's zoals circulair slopen of materialen paspoorten etc. Zo hebben we allemaal verschillende onderwerpen geprobeerd op de agenda te zetten. Van bovenaf is er vaak de wil en de intentie om circulair te gaan bouwen, maar wat dan belangrijk is, is dat door al die verschillende lagen binnen de gemeente heen gaat. Als er vanuit het beleid van de gemeente wordt gezegd; dit gebied wijzen we aan om op hoog niveau duurzaam en circulaire maatregelen te implementeren, maar vervolgens moet dat dan ook wel door alle verschillende afdelingen binnen de gemeente heen. Iedereen moet daar uiteindelijk in mee gaan. En dat kan best wel spannend zijn, zeker in het begin.*

S: Ook merkte ik uit de interviews met werknemers binnen de Gemeente Rotterdam dat er best wel een 'eilandjescultuur' heerst. Toen werd ook aangegeven dat er eerst naar de interne samenwerking moet worden gekeken.

X: *Ja, zeker. Iedereen heeft natuurlijk zijn eigen potje; zijn eigen budget, en daar moeten ze mee uitkomen. Er moet voor worden gezorgd dat er een gezamenlijke pot is, dan gaat het er echt om. Dan krijg je van bovenaf een doelstelling, dan moet je die van onderen gaan waarmaken, maar dan krijg je allemaal maars. Maar ik moet nog dit... maar ik moet nog dat ... etc. Dan heb je het inderdaad over die eilandjescultuur. Eigenlijk net als de lineaire keten waar ik het net over had: van ontwerp, naar bouwen, naar realisatie etc. Dat is ook allemaal gescheiden.*

S: Ik denk ook wanneer er wordt gekeken naar bijvoorbeeld een horizontale budgettering voor de Duurzaamheidswinkel in Rotterdam, uit verschillende potjes binnen de gemeente. Dan zou je wellicht meer kunnen bereiken dan alleen het adviseren op duurzame maatregelen voor de woning, maar bijvoorbeeld ook circulair.

X: *Ja, zeker. Dat zijn zeker leuke initiatieven en die kunnen voor beide partijen interessant zijn; voor de gemeente, omdat zij iets willen aanwakkeren en voor de gebruiker/eigenaar, omdat zij dan een beter beeld krijgen van wat kan er allemaal? Maar ook voor de producent bijvoorbeeld, die daar dan kan laten zien hoe hij iets doet of op welke manier iets zou kunnen werken.*

S: *Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om die opschaling te versnellen? Bijvoorbeeld door de markt meer te informeren of stimuleren.*

X: *Ik moet eerlijk zeggen dat ik de particuliere wereld nog niet zo direct heb aangesproken. Daar ben ik zelf nog niet zo heel erg mee bezig. Bij de opschaling voor de transitie, proberen wij zoveel mogelijk grote partijen daarin mee te krijgen. Dus als je kijkt naar de woningbouw zijn dat de corporaties en overheden. Maar particulieren, als je alles bij elkaar optelt is dat ook wel een best grote massa. Wat natuurlijk altijd interessant is, en dat heb je bij ontwikkelaars natuurlijk wat minder, is dat de bewoner zelf gaat investeren in hun eigen huis. Dat moet je koesteren. Daar zou dus een incentive kunnen liggen om anders over een verbouwing/renovatie van de woning na te denken. En daar zou je wellicht op proberen moeten inspelen. De gemeente heeft ook een hele belangrijke rol in de manier van uitvragen. Wel van belang is dan dat de vraag concreet wordt geformuleerd, want circulariteit kan natuurlijk op duizenden manieren worden geïnterpreteerd. We hebben nog steeds geen overeenkomstig beeld van wat circulair bouwen eigenlijk is. Je probeert aan de ene kant de materialen te beschermen, aan de andere kant het milieu te beschermen en ook het beschermen op lange termijn van de waarden; zo veel mogelijk de waarden te behouden. En dat zijn natuurlijk drie totaal verschillende doelstellingen die voor mij alle drie onder de paraplu van circulariteit kunnen terugkomen. Die zorgen voor verschillende strategieën. Maar dat zijn verschillende uitgangspunten en ik denk dat we daar ook wat scherper in moeten vragen. Ook gemeenten.*

S: *Nu hoorde ik van verschillende gemeenten, dat ze aanlopen tegen belemmerende wet- en regelgeving om de juiste voorwaarden voor de transitie naar een circulaire bouweconomie te creëren. Ervaart u ook belemmeringen (binnen de bouw en renovatiesector van woningen?)*

X: *Ja, we zijn nu zelf veel bezig met hout, om dat als circulair bouw materiaal op een eerlijke wijze in het speelveld mee te nemen. Daar zijn natuurlijk nog heel veel discussies over met betrekking tot de CO2 opslag. Dus daar kijken we nu naar; om dat een beetje gelijkwaardig op te zetten. Een ander ding, dat demontabel bouwen, wat ook een circulaire strategie is, dat spreekt toch vaak ook tegen de thermische eisen, i.v.m. de energietransitie. Daar zitten ook vaak struggles in. Een andere discussie is de MPG; dat die eigenlijk steeds belangrijker wordt t.o.v. de BENG. Dus daar zit ook een belangrijke verhoudingsfactor in, die we wellicht ook anders mee kunnen nemen; dus sneller meer waarde kunnen toevoegen om circulair bouwen wat meer nadruk te geven.*

S: *Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante marktpartijen aan raad om eens contact mee op te nemen voor het gevolg van dit onderzoek, met betrekking tot circulaire woningrenovatie?*

X: *Ik zou wel even C-Creators vragen: [REDACTED]. Zij is ook bezig geweest met een handboek voor woningcorporaties.*

S: *Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?*

X: *Voor mij is zeker ook de integratie van thema's een sleutel voor oplossingen. Nogmaals, als we ze allemaal naast elkaar gaan leggen, energietransitie, circulaire bouw, klimaat adaptief etc. Als we die proberen te koppelen, dan kunnen er ook weer interessante financiële cases uitkomen. Daar moeten we echt op zoek gaan; maatregelen die op alle niveaus in het hout snijden. Anderhalf keer de kosten is beter dan drie keer bij wijze van spreken.*

S: *Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.*

S: Allereerst, zou u zichzelf, Platform 31 en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: *Ik werk nu vrijwel 2 jaar bij Platform31 binnen de thema's circulaire maatschappij, duurzame ontwikkeling en opschaling. En die opschaling komt omdat ik een jaar geleden mijn promotie heb afgerond in Delft op de TU bij Industrieel Ontwerpen, over opschaling. En dan met name over het ontwerpen ten behoeve van opschaling. En dat kan je op producten toepassen, maar ook op heel veel meer. Bij een grotere schaal komt er vaak een grotere diversiteit kijken. En hoe ga je daar in het begin al mee om? Of niet? En nu gebeurt dat over het algemeen niet. En mijn promotieonderzoek ging over wat als je dat nou wel doet. Dat is heel erg in het kort. En dit heeft dus ook te maken met opschaling binnen de publieke sector. Dus hoe kom je nu van pilots en experimenten naar echt grotere schaal?*

Vorig jaar heb ik ook een project gedaan over stikstof. Circulariteit en stikstof zijn niet hetzelfde, maar uit de eindrapportage bleek dat er veel maatregelen en beleid zijn die zowel stikstof als circulariteit kunnen helpen of waarbij de invalshoek van circulariteit, kan helpen bij de stikstof reduceren. Maar een van de belangrijkste conclusies uit dat project was dat stikstof iets is waar niemand enthousiast van wordt. Zelfs als het je vak is. Maar dingen als bereikbaarheid, gezondheid, betaalbaar wonen etc. maken wel enthousiasme los. Dat zijn aanpalende beleidsdomeinen, laten we het zo zeggen, en die moeten meegenomen worden in het grotere plaatje. Dus om van 'we moeten' naar 'we willen' te komen, is er verbreding ('ontnauwing') naar die aanpalende domeinen is heel verstandig. En waar we met Platform31 ook veel mee bezig zijn is de symbiose tussen de verschillende beleidsthema's tegelijkertijd aanpakken. En dat maakt het deels ingewikkelder, maar eigenlijk maak je het complexer en erken je dat het complex is. En als je dat eenmaal erkent, kan je er mee aan de slag en kan je er iets mee doen. En als je het niet erkent, dan kies je meestal voor de simplistische oplossingen. Dat gedachte goed probeer ik in ieder geval in al mijn projecten te gebruiken. En daar zijn ontwikkeling, circulariteit en opschaling dankbare thema's voor.

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. Hoe ziet u zelf of als organisatie een circulaire bouweconomie voor zich?

X: *Dat is een hele goede en terechte vraag. Iemand had een keer berekend dat er 114 definities zijn van circulariteit en dat was al een paar jaar geleden, dus zullen we vast meer zijn nu. Voor mij betekent het 'product en materiaal stromen zo lang mogelijk en zo hoogwaardig mogelijk gebruiken'. En daar zitten dus twee componenten aan: tijd en kwaliteit. En hoe die zich tot elkaar verhouden is een tweede. Want je hebt bijvoorbeeld als je gebouwen voor 200 jaar neerzet, kan je best goed beargumenteren dat dat past binnen een circulair gedachtegoed. Maar tegelijkertijd zie je heel veel concepten binnen circulariteit die bewust maar 20 jaar meegaan, wat ja daarna kunt hergebruiken. En voor beiden valt wat te zeggen. Ik zit niet op een van beiden scholen. Dus ik probeer toch naar het totaal plaatje te kijken: tijd en kwaliteit. En zolang je aan beiden goede aandacht besteed en daar goede keuzes in maakt, is het wat mij betreft goed. En het doel is om toch binnen de grenzen te blijven waar we mee te doen hebben: 'the one planet'. Als dat geen restrictie zou zijn, zou het niet nodig zijn. En nogmaals, dan kan je komen met een tijd en kwaliteit route. Soms leent zich iets meer om langdurig te maken, want als je een hele lange tijd met een bepaalde hoeveelheid grondstoffen doet, past dat ook binnen deze definitie.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector binnen de organisatie voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *In principe vind ik dat over het algemeen wel veel gezeurd wordt eigenlijk. Het kan altijd beter en meer, maar er is al ontzettend veel bezig. Recentelijk is de City Deal opgestart Circulair en Conceptueel Bouwen. Daar zijn we als Platform31 ook bij betrokken. Zitten inmiddels iets van 80 partijen bij. Dat geeft ook wel aan dat het echt geen niche meer is. Waar volgens mij nog de grootste kritiek op is, is bepaalde wet- en regelgeving, als een MPG etc., dat dat nog niet streng genoeg is om echt dat duwtje te geven. Tegelijkertijd, wat weerhoudt jou ervan om als opdrachtgever, bouwbedrijf, boven die eis te gaan zitten. Dat heeft weer een eigen dynamiek tot gevolg, maar het kan wel. Er is geen wet die jou verbiedt strenger te zijn dan de wet. En de gemeente heeft wat dat betreft meerdere rollen en in al die rollen kunnen zijn ambitieuzer zijn dan moet de wet. Dus in die zin heb ik zoiets van in plaats van dat we gaan wijzen wat anderen allemaal beter moeten doen, als je het zelf beter wil, doe het.*

S: Nu hoorde ik van verschillende gemeenten, dat ze aanlopen tegen belemmerende wet- en regelgeving om de juiste voorwaarden voor de transitie naar een circulaire economie te creëren. Ervaart u ook belemmeringen (binnen de bouw en renovatie sector van woningen?)

X: *Wij zitten natuurlijk als kennisorganisatie aan de zijkant en niet in de uitvoering. Dus dat heeft als nadeel dat we 'makkelijk praten' hebben. Maar het voordeel is dat je er niet operationeel niet de hele tijd wordt ingezogen en er iets opener naar kan kijken. Iets wat veel genoemd wordt, en waar ik het echt wel mee eens ben en ik snap ook dat dat niet over nacht ijs kan gaan, is belasting- en btw-verschuiving. Bijvoorbeeld een fors lager btw-tarief voor hergebruikt materiaal, daar is van alles voor te zeggen. Wat dat als gevolg heeft, is dat een instantie of iemand dat moet gaan controleren en moet gaan beoordelen: wat is er hergebruikt? Hoeveel procent? Etc. daar zitten nog wel wat haken en ogen aan die we niet binnen twee weken hebben opgelost. En daarnaast, omdat circulair slopen, wat ze ook wel oogsten noemen, arbeidsintensiever is in vergelijking met nieuwe materialen. Dat zou een zinnige belastingverschuiving zijn. Dat zijn twee dingen die inderdaad wel zouden helpen als dat zou wijzigen. Maar er zijn al wel experimenten bezig die hiernaar kijken. Dus we staan niet helemaal op nul.*

Ook met name bij de MPG, de duurzaamheidscore berekening, werd de CO2 vastlegging niet meegerekend. Alle duurzame bouwers, vooral die met bio-based materialen, kwamen hierin tegen geweest. Maar dat was een terechte kritiek en is vrij snel opgepakt en herzien. Als het goed is komt daar nu een update van en wordt het wel meegerekend en terecht.

En dan heb je nog het hele accountancy verhaal. Dus hoe administreer je circulaire gebouwen. Normaal werkt iets met een afschrijving en wat gebeurt er nou als je een gebouw veel langer mee laat gaan of dat je aantoonbaar zo neer zet dat na de economische levensduur nog van alles mee kan. Ik weet niet de details, maar ik weet wel dat het uitmaakt. En ik kan me voorstellen dat er gewoon wetgeving is die gestoeld is op situaties waarbij je na 30 jaar iets afschrijft; klaar. Terwijl een circulaire economie een wat 'rijkere', geavanceerdere manier van denken vraagt. En dat er nu nog wordt gezegd, wat wij worden geacht te doen qua accountancy en administratie, stimuleert niet dat wij op deze manier gaan werken.

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties, zoals Platform31. Hoe ervaart u als kennisorganisatie over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen en overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Wij zitten in dat opzicht dan relatief weer in een redelijk makkelijke positie, ook een beetje in lijn met wat ik in de introductie zei. Wij proberen altijd zoals ik het maar even noem samenhang en samengang te promoten. Samenhang inhoudelijk en samengang in samenwerking. Het klinkt niet alleen goed, maar het slaat ook ergens op. Dus dat is een mooie combinatie. Wat ik merk is dat er in iedere deelsector, met name binnen de private sector, zijn er wel koplopers. Met name individuen en ook wel hele bedrijven die dingen anders willen en durven doen. En de overheid staat daar over het algemeen welwillend tegenover. Maar aan de andere kant hebben zij ook wel een publieke taak, want als iedereen maar gaat experimenteren en rare dingen doen, kan natuurlijk ook niet. Een tijd geleden is de crisis en herstel wet bedacht en zeker bij bouwprojecten wordt dat nog wel eens gebruikt. Dan kan je dus onder andere ook met gebiedsbestemmingen gaan knutselen/losser vormgeven. Je kan dan als gemeente met bepaalde gebieden wat flexibeler om gaan. Groningen is daarvan een voorbeeld, Moskade (inclusief betrokken gemeente), waar dus nu een circulaire buurt is gebouwd met een aantal demonstratiewoningen. Dat blijft dan nu 10 jaar staan, wat dus ook betekent dat het zich ontzettend goed leent voor allerlei flexibele, circulaire bouwconcepten. Dat zijn dan ook weer 1 of 2 bouwbedrijven die zoiets hebben opgepakt. Markt en overheid hebben elkaar nodig om circulair innoveren vorm te geven.*

En een ander voorbeeld, woningbouwproject van 2 jaar geleden, was Go Green. Dat is een innovatieve samenwerking geweest tussen alle partijen (en woningcorporatie Eigen Haart als in overheid) in de keten; van de sloper tot de hoofdaannemer. En die hebben dus gewoon besloten om anders te gaan werken. De gelegenheid was er in de zin van dat het midden in de bouwcrisis was, alles lag op zijn gat. Noodzaak creëert innovatie zeggen ze wel eens. Maar die zeiden; we willen het anders doen, we willen iets meer circulair neerzetten, dan moeten we ons er misschien ook anders insteken. Dus die hebben gezegd van in plaats van dat iedere partij zijn eigen fase afrondt en het stokje doorgeeft, wat het normaal vaak is, pakken we het met zijn allen als één geheel op en met de financiële draagkracht dragen we bij aan een gezamenlijke financiële pot en na iedere fase kijken we hoe het loopt en gaan we eventueel dingen aanpassen. Maar aan het eind, hebben we met zijn allen winst of verlies gedraaid en is het project er hopelijk van gekomen en dan kijken we wel weer hoe we het gaan afrekenen. Dan heb je het dus over

een gezamenlijk belang, in plaats van een individueel belang dat zich stapelt. Uiteindelijk heeft dat geleid dat ze het met winst konden afronden en dus naar rato van investering hebben alle partners een deel van gekregen. En dat vond ik een ontzettend mooi voorbeeld van in plaats van wijzen naar een overheid bijvoorbeeld, hebben zij zelf gezegd van 'wij kunnen zelf wel 80/90% van het spul zelf bepalen, alleen dan moeten we er wel anders instaan dan traditioneel. Dus er kan een hoop. En ik denk dat daar meer van af hangt, dan van wat er niet mag. En zo komen er steeds meer cases waarbij partijen op een niet traditionele manier met elkaar gaan samenwerken. En als de wet of de administratie het nog niet toelaat, of niet stimuleert, dan doen we het zelf gewoon.

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: *Transparantie, ik kan niet goed beoordelen hoe dat in alle gevallen is, maar het is wel duidelijk dat dat een van de randvoorwaarden is om zoiets te laten werken. Een ander goed voorbeeld is een Limburgse woningcorporatie, die wilde niet planmatig onderhoud, wilde ze ook innovatiever gaan doen. Daarvoor moesten ze leveranciers en onderaannemers zoeken die dus inderdaad bereid waren, ook financieel wat heel gevoelig ligt, meer informatie te delen dan dat ze gewend waren. Uiteindelijk helemaal op ICT-systeem integratie overgaan. Dat was eigenlijk een randvoorwaarde om het te laten werken. En met name als er financiële informatie transparanter moet gaan stromen, dan wordt het een hoogdrempelig verhaal. Het is ook het ultieme signaal dat je elkaar beter vertrouwd. Ik zou het bijna willen omdraaien; mijn sterke vermoeden is 'als een innovatieve samenwerking in de keten goed werkt, komt daar altijd een hoge mate van transparantie bij kijken'. Ik zie niet zo snel gebeuren dat je op een goede manier kan samenwerken op een innovatieve manier, maar dat je niet transparant bent in je informatie-uitwisseling, dat kan gewoon niet. Het zou me ten zeerste verbazen als dat wel zou werken.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Ik denk dat er zat voorbeelden zijn waar bouwbedrijven en overheden goed samenwerken. Ik denk dat het grootste knelpunt meer generiek is, als je op een algemene manier moet gaan werken, daar zit een innovatiecurve in. Dus je hebt koplopers en een heel groot peloton met een hoop achterblijvers. Een aantal jaar geleden was er in de gemeente Zutphen een relatief klein project: 14 woningen. Die wilde ze echt circulair aanbesteden, dat was voor hen ook nieuw. Maar de grootste drempel hierbij moest intern worden genomen. Dus dat degene binnen de gemeente die dat wilde doen, wilde de grondprijs niet de voornaamste factor maken bij het aanbesteden van dat project. Uiteindelijk is er 60/40 uitgekomen waarbij er 60% van de gunning afhing van de geboden grondprijs door de ontwikkelaar en 40% op het gebied van circulariteit etc. Dat is al een stuk ambitieuzer dan 80/20 of 100/0. Het knelpunt was dus meer intern dan extern. En op het moment dat die interne hobbel genomen was, waren er aanbieders die erop in gingen. Dus het gaat niet alleen om tussen de spelers, tussen de sectoren, maar ook binnen. En het is natuurlijk voor een decentrale overheid ook allemaal spannend.*

Dus een van de dingen die we in het stikstof project hebben aangeraden is beleidsdomein overschrijdend denken en aanbesteden. Als je wel integraal kijkt als gemeente, maar als er vanuit één beleidsdomein een budget voor wordt gegeven, kan je op je vingers natellen dat de manier waarop het project wordt aangekeken zich voegt naar dat beleidsdomein en daar dan ook de prioriteiten van overneemt etc. We pleiten eigenlijk voor een soort horizontale budgettering en verantwoording, omdat het een totaal nieuwe manier van werken is, die wel heel goed past bij de integraliteit en complexiteit van heel veel thema's, maar begin daar gewoon klein. Ga niet direct met 1000 woningen aan de slag, maar met inderdaad 10/20 en doe daar ervaringen mee op. En om dat voor elkaar te krijgen moet je eerst de interne barrière overwinnen en daarna extern. Dat is mijn beeld. Verschillende afdelingen hebben gewoon verschillende prioriteiten en verschillende culturen misschien wel. En als je dat niet eerst aanpakt, dan heeft het niet zoveel zin om daarbuiten te treden met een nieuwe aanvraag. Dat geldt zowel voor de gemeente, als opdrachtgever of facilitator, als voor de bouwbedrijven. Als het intern op orde is, dan is de stap naar externe samenwerking met meer transparantie etc. ook kleiner. En wat wel echt voor de troepen vooruit is, is die integrale budgettering en verantwoording. En ik noem dat in het verrijkingdocument van het stikstofproject. Daar in stonden twee grote thema's: differentiatie op basis van de situatie en integrale budgettering en verantwoording. Want je kan de stap naar horizontaal budget dat uit meerdere beleidsdomeinen komt, dat is al vernieuwend, maar je kan ook zorgen dat de verantwoording integraal gebeurt. En niet weer dat die verantwoording langs één wethouder moet, want dan gaan de prioriteiten van die wethouder de boventoon voeren. En dit is even logisch in een revolutie als ingewikkeld. Dus ik ben heel benieuwd van of daar stapjes gezet gaan worden.

S: Binnen dit onderzoek ligt de focus vooral op de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningbouw en wat gemeenten daarbij voor rol in kunnen nemen. Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om

ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen? (Door bijvoorbeeld het bij elkaar brengen van deze partijen, dus faciliterend en misschien ook coördinerend?)

X: *Hele belangrijke rol van de gemeente is het realiseren van bouw hubs. En bijvoorbeeld de Gemeenten Eindhoven, Utrecht en Amsterdam hebben daar het meeste mee gedaan. En Eindhoven ging zelfs zo ver bij projecten waar zij een flinke vinger in de pap hadden of opdrachtgever waren, dat ze het aan bouwbedrijven verplicht gingen stellen om gebruik te maken van bouw hubs. Nou, dat blijkt wettelijk gezien niet te mogen, maar de omweg waar voor ze hebben gekozen, is om dusdanige eisen te stellen omtrent logistiek en vervoersbewegingen dat een bouwbedrijf bijna geen keuze had dan via de bouw hub te werken. En ja dan kan je er zelf een gaan opzetten of gebruik maken van een die er al is. Dus zo proberen ze dat te stimuleren. En voor dit soort interessante vraagstukken, willen we kijken of we daar een leerkring voor kunnen opstarten, dat gemeentes en bouwbedrijven sneller van elkaar kunnen leren. Dus dat is een ding waar de gemeente veel mee kan doen en dat vereist dus ook samenwerking en het convergeren van materiaal en logistiek stromen. Dat is dus een en al samenwerking.*

Bij een bouwproject komen veel logistieke stromen kijken, als die allemaal met eigen vervoer naar de bouwplaats gaan, brengt dat allemaal uitstoot met zich mee. In een bouw hub, wordt dat geconsolideerd. Dus als je iets niet direct kunt afdwingen, kan je als gemeente wel dusdanige eisen stellen dat eigenlijk de enige manier hoe bouwbedrijven eraan kunnen voldoen is om samen te werken.

Een gemeente heeft meerdere rollen; meestal grondeigenaar, opdrachtgever/aanbesteder, facilitator en vergunningverlener. Vergunningen is misschien iets lastiger, maar in de andere rollen kunnen ze enorm sturen en het afdwingen stimuleren dat toeleverende bedrijven in een bouwproject beter samenwerken en informatie uitwisselen en zich aan andere regels houden. Als je volgens de wetgeving niet bepaalde dingen mag eisen, kunnen provincies en gemeenten wel behoorlijk sturen. En in een rol als opdrachtgever al helemaal. Ze kunnen absoluut bovenwettelijk uitvragen; met eisen komen strenger dan de wet voorschrijft.

S: Heeft u zelf en als kennisorganisatie iets geleerd van samenwerkingen met externe markt partijen of overheden met betrekking tot circulaire bouw en renovatie van particuliere woningen? Zo ja, wat? En op welke manier?

X: *Wij organiseren dus de leerkringen en dergelijke. En wat we zelf vooral hebben geleerd; het is vanaf de zijkant relatief makkelijk praten, maar aan de andere kant willen we beide kanten een beetje proberen te prikkelen en uit te dagen. En ook met name de houding te stimuleren dat het nu nog lastig kan zijn en wat creativiteit vraagt, maar zorg niet dat dat de punt gaat zijn achter je denkproces. Laten we kijken wat er nodig is om dat een punt komma te maken, daarna een komma tot dat we helemaal geen leesteken meer nodig hebben. En dan is dit natuurlijk niet concreet, maar wel een houding. En dat is wat wij proberen uit te stralen. Bij sommigen lukt dat wat beter dan bij anderen.*

Een ander punt is, je hebt koepelorganisaties, Bouwend Nederland, AESES etc., die kunnen het niet maken om te veel aan de voorkant te gaan zitten. Zij zijn relatief behoudend, want ze zeggen 'ja zoveel van onze leden zijn er nog niet aan toe, dus we kunnen het niet enten op die kopgroep'. Wat ze wel kunnen doen is proberen het peloton wat harder te laten rijden. Koepelorganisaties zijn peloton gericht. Dat is wel een leerervaring die we hebben. En dat betekent dus ook als wij met de koplopers van de koepelorganisaties in contact willen komen, die hebben vaak ook weer een groepje. Bij AEDES zijn dat de 'goede huisvesters' bijvoorbeeld. De uitdaging is het zorgen dat de afstand tussen de koplopers en het peloton niet te groot wordt. Ze moeten elkaar inzicht houden. Dat zijn een aantal leerpunten vanuit onze positie.

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen? Bijvoorbeeld door de markt uit te dagen en te stimuleren?

X: *Goed gebruik maken van de crisis en herstel wet, horizontale budgettering en verantwoording, bovenwettelijk uitvragen, een bouw hub op een creatieve manier stimuleren, bij al die voorbeelden kan een gemeente een belangrijke rol spelen. En volgens mij is de eerste grote stap de onzichtbare barrière intern. Verschillende afdelingen moeten voldoende op één lijn komen.*

S: Toekomstvisies binnen de ontwikkeling van de transitie naar een circulaire economie worden voornamelijk als wenselijk gezien. Ze kunnen richting en houvast geven bij het creëren van een gesloten en circulair systeem en worden over het algemeen geaccepteerd op grote schaal. Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en

ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend aan de markt?

X: *Gemeentelijke visies mogen inderdaad motiveren, inspireren en richting geven, totdat het sterk duwend en op een gegeven moment zelfs verplichtend wordt. Maar ook in de fase dat het nog niet verplicht is en niet verplicht mag worden, de andere rollen die je hebt als gemeente gebruiken om die stappen te zetten. Stappen verder te gaan dan wat minimaal kan. Wat betreft visies, dat is een algemeen innovatie principe; je moet wel in het aanpalende mogelijke gaan zitten. Een visie kan ook op te lange termijn zijn gericht en dat is mooi. Je mag best een stip op de horizon zetten, maar als die stip te ver weg ligt van de huidige belevingswereld, dan zegt dat niets, dan landt dat niet, dan is dat te vrijblijvend en dan gebeurt er niks. Een visie moet te overzien zijn. Hoe ambitieus is een visie, terwijl het nog steeds niet van de planeet afvalt. Het moet prikkelend realistisch zijn, daar komt het op neer. En een mooie term daarvoor is het aanpalende mogelijke; 'adjacent possible'.*

S: Om circulaire innovatie te ontwikkelen, zullen organisaties en bedrijven hun huidige businessmodellen moeten vervangen door circulaire businessmodellen. Maar, doordat we nog in de prille beginfase zitten van de transitie kan dit voor sommige partijen nog wel eens lastig zijn. Ziet u misschien mogelijkheden voor gemeenten, om lokale marktpartijen en organisaties in de overstap naar een circulair businessmodel te ondersteunen of te begeleiden?

X: *Sommige dingen zullen gemeenten niet zomaar mogen, wegens nationaal beleid. Heel veel dingen ze ook wel mogen. Ze werken met publiek geld, dus ze hebben wel een verantwoordelijkheid om daar niet te kwistig mee om te gaan. Maar ze moeten ook een maatschappelijk belang dienen dat verder gaat dan het uitgeven van geld. Dus als zij met een mix van criteria en voorwaarden een beweging in gang kunnen duwen, dan past dat goed binnen hun rol. Dus in hun rol als opdrachtgever en uitvrager.*

En bijvoorbeeld aan zo'n bouwhub, daar kan je als gemeente ook veel meer of minder aan doen. Je moet een locatie beschikbaar stellen, er moeten vergunningen komen, daar kan je slim of minder slim mee om gaan; ga je het innovatieve of het traditionele prikkelen? Maar bijvoorbeeld ook de materiaalstromen, dus een plek en mechanisme om materialen te delen. Ook daar komt een fysieke inrichting bij kijken. Daar kan de gemeente ook remmend en stimulerend in werken. Een gemeente heeft denk ik heel veel mogelijkheden om een ontwikkeling te stimuleren.

De overheid in zijn algemeenheid, nationaal en decentraal, is een grote klant en die kunnen dus door hun massa een innovatiecurve over een bepaald punt heen helpen. En dat is denk ik een hele belangrijke. De overheid heeft regel- en wetgevende mogelijkheden, maar dus ook marktmogelijkheden. Het hele principe van duurzaam inkopen slaat wel ergens op. Dan kan de overheid zich in de rol als marktpartij inzetten om dingen te versnellen.

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie? Bijvoorbeeld een stimulerende of faciliterende rol richting de markt?

X: *De stimulerende en sturende rol, in termen van positief prikkelen, het mogelijk maken en uitvragen op een manier die circulaire ontwikkeling stimuleert. En wat daar deels bij komt kijken is hoe daar financieel mee om te gaan? Ik heb sterk het vermoede dat een deel hiervan gewoon doen en proberen is. Niet zo zeer de randen van de regels opzoeken, want dat klinkt heel dubieus, maar meer van je afvragen van zijn wij niet aannames aan het doen hoe we dingen financieel en administratief moeten doen, terwijl er eigenlijk geen harde redenen zijn dat het daarbij moet blijven. Dat zal een beetje zoeken zijn.*

S: Momenteel zien we nog dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling naar een bottom-up approach of meer een combinatie daarvan. Dan komt de vraag meer vanuit de woning eigenaren zelf. Hoe denkt u hierover? Bent u het hier mee eens?

X: *Het is altijd een combinatie, want je kan vanaf de top niks aanmoedigen als er geen aanbod is. En bottom-up gaat gewoon te langzaam. En met name regelgeving, en de overheid in de rol als marktpartij, daar heb je als markt behoefte aan, anders gaat het gewoon te langzaam, dus het is altijd een combinatie.*

S: Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante markt partijen aan raad om eens contact mee op te nemen voor het gevolg van dit onderzoek, met betrekking tot circulaire woningrenovatie?

X: *C-creators, New Horizon (collectief op gebied van Urban Mining; circulair oogsten), Excess Materials Exchange (EME); daar zit Copper8 (adviesbureau) achter.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Het interessante voor jou wordt, om dus uit die verschillende taken binnen de gemeente, de samenwerking tussen verschillende domeinen, ook te bekijken. En dan ook hun interacties te bevragen en te kijken wat voor overeenkomsten daar dan uitkomen. Er zullen verschillen in inzichten zijn en dingen naar voren komen die verklaren waarom het niet nog sneller gaat. En dat zijn natuurlijke de interessante dingen.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

S: Allereerst, zou u zichzelf, C-Creators en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: [REDACTED], 1,5 jaar werkzaam bij C-Creators, achtergrond is Architect, afgestudeerd aan de TU Delft. Binnen C-Creators ben ik circulair bouwspecialist. C-Creators is drie jaar geleden opgericht voor de opschaling van de circulaire economie binnen de bouw en dat dan vooral in MRA en ze zijn heel nauw verbonden met partners, waaronder Cirkelstad. C-Creators is de spinner tussen al die Cirkelsteden binnen MRA. Een van onze partners is ook de provincie Noord-Holland en daarvoor heb ik toen ook dat Handboek samen met Anne geschreven.

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector binnen de organisatie voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: Nee, denk het eigenlijk niet. Wat je echt nu ziet dat we in een soort bubbel leven, je komt altijd dezelfde mensen tegen. Wil je echt dit laten slagen, dan moet dit gedragen worden door heel veel verschillende lagen in de samenleving en daar zijn we nog lang niet. Ik vind dat het echt nog wel een heel klein en beperkt deel is. Het is nog echt een bijzonder dingetje. Door veel mensen wordt het wel al uitgesproken van 'dit gaan we doen', maar als je nou echt vraagt wat het inhoudt en wat het voorstelt, dan weet niemand het eigenlijk nog steeds echt.

Bij de Rijksoverheid heb ik echt wel het gevoel dat er een aantal mensen goed mee bezig zijn, maar daar heb ik te weinig inzicht over. Er worden heel veel rapporten geschreven, heel veel onderzoek naar gedaan, veel informatie verstrekt, maar eigenlijk moeten we het gewoon echt gaan integreren in die ketensamenwerking. En dat wordt nog steeds overgelaten aan iedereen. Het is nu elke keer van 'Ja, dat zouden we moeten doen'. Moet dat dan opgenomen worden in de regelgeving of op een andere manier? Als je kijkt in de bouwsector, dan zijn het toch echt wel de bouwers die het moeten gaan doen. De meeste zijn er echt al wel mee bezig, maar de aansluiting van het Rijk en zij dat werkt nog niet optimaal voor mijn gevoel. En dan Cirkelstad bijvoorbeeld, die wil dan ook nu de politiek in en een soort programma maken. Het is nog geen gemeengoed in dat opzicht, maar ze zijn er wel mee bezig. Wil dit gaan slagen moet het echt een gemeengoed worden en in iedereens handelen en denken gaan komen. En dat duurt nu best wel lang merkt ik. Bijvoorbeeld de Ellen Mac Arthur foundation zijn er ook echt al heel lang mee bezig. Iedereen in de hele bouwketen moet anders gaan werken, iedereen moet meedoen. En dat begint ook bij het op een andere manier lesgeven; dat het een andere economie moet gaan worden. Misschien al op de basisschool: hoe met materiaal en spullen om te gaan zonder afval etc.

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de ketensamenwerking van de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: Rotterdam is in dit opzicht denk ik best wel vooruitstrevend, het zijn echte doeners en aanpakkers. Dus ik denk dat ze op een bepaalde manier al best wel goed op weg zijn. En ik denk als gemeente ben je heel belangrijk in de gronduitgifte en welke vragen er worden gesteld. Hoe faciliteert een gemeente dat bijvoorbeeld een woningcorporatie iets kan organiseren met ketenpartners die al iets verder zijn in de circulaire economie om dus ervaring op te doen en om echt een bouwteam samen te stellen. En dus niet op de ouderwetse manier; ontwerpen, uitvragen etc. Maar echt met de keten samendoen. Dan kan een gemeente best een uitvragen aan een selecte groep om ervaring op te doen. Daar kunnen zij heel goed in sturen denk ik. Aanbestedingen zijn natuurlijk nu zo gedaan dat iedereen zich kan inschrijven, alleen maakt dat voor bepaalde partijen het wat lastiger. Sommige hebben al heel veel ervaring, wat fijn is want daar kan je heel veel van leren. En sommige willen juist heel graag ervaring opdoen en die zijn vaak wat kleiner en zijn vaak bereid om ook meer geld en tijd erin te investeren om die ervaring op te doen. Dus vooral daar moeten we tussen gaan zitten. Hoe zorg je ervoor dat ze van elkaar gaan leren en met elkaar die dingen op gaan pakken en elkaar niet te veel als concurrente gaan zien. Partijen zijn elkaar altijd aan het wegconcurreren, maar er is zoveel werk, dus je kan het beter samen oppakken. Dus het laten zien dat er genoeg werk is en er winst te behalen is dat kunnen denk ik best wel gemeentes goed doen.

Als uitvragen veel meer gericht zijn op duurzaamheid (en circulariteit) dan op gunning of prijs, dan krijgen de kleinere innovatieve partijen ook veel meer kans om hun eigen ideeën te laten zien. Want wat houdt duurzaamheid in? Het hoeft niet persé altijd meer geld te kosten, het is voornamelijk meer tijd. Hoe ga je het echt realiseren? Het kost meer tijd, en dat willen die kleinere partijen er vaak wel voor vrij maken, omdat zij daardoor die ervaring op kunnen doen.

Vooral bouwers hebben heel veel behoefte aan inspiratie. Maar uiteindelijk gaat het er ook om hen te stimuleren en het ook echt te gaan doen. Door zelf het te ondervinden met elkaar helpt vaak beter dan dat je het alleen maar leest. Het zijn gewoon doeners. En daar kunnen regels ook heel erg bij helpen. Dan hebben ze houvast. Je moet ze steeds verder uitdagen. In het begin heb ik gemerkt dat het vaak is van 'Mweh moeten we dit echt zo doen?', maar dat als ze eenmaal aan het werk zijn en erin zitten dat ze dan ook steeds meer enthousiast worden. Alle bouwers doen dit omdat ze iets willen creëren, niet alleen iets moois maar ook iets goeds. Maar wat belangrijk is, is dat zij wel de tijd krijgen om het anders te gaan doen, omdat zij het gewend zijn te bouwen op een bepaalde manier. En ook de tijd te geven om contacten te leggen met andere leveranciers en echt de gesprekken aan te gaan.

Volgens mij zitten in de keten ook niet alle mensen op de juiste plek. Bij bijvoorbeeld inkopers, zij hebben een bepaald profiel hoe zij nu inkopen. Maar als je opeens vraagt anders te gaan inkopen, heb je volgens mij hele andere mensen daar nodig met een heel ander profiel. Dus ook als je deze ketensamenwerking wil laten slagen, moet je denk ik ook kijken naar de vacatures: wat voor soort personen wil je op die plek hebben? Met wat voor soort achtergronden etc. Als jij nu andere leveranciers moet gaan benaderen, moet je wel iemand hebben die het leuk vindt om iedereen te gaan zitten bellen en interesse hebben. Dus je moet echt zin hebben om dat uit die leveranciers te gaan trekken over duurzaamheid en circulariteit etc. En als jij dus heel planmatig bent en gewoon binnen een bepaalde tijd een kostenbegroting moet maken en liever werkt met leveranciers die je al hebt en dat snel wil uitrekenen, die houdt helemaal niet van bellen en rondvragen enzo. Dus dan vraag je iets, wat die persoon misschien helemaal niet wilt. Dus als je de ketensamenwerking wil laten slagen moet er ook worden gekeken naar de posities/profielen van de mensen in de 'oude' traditionele situatie en of die in de nieuwe manier van samenwerken nog steeds op de juiste plek zitten. Of moet er een verschuiving gaan plaatsvinden? Ze hoeven niet weg, want ze hebben misschien jarenlang ervaring, maar mensen moeten bij zo'n verandering wel worden begeleid, waarin wordt aangegeven op welke positie zij het beste nu zouden passen. Zou dus ook een interne belemmering kunnen zijn.

Ik zie het ook bij afgestudeerde studenten die ergens komen te werken. Die gaan vervolgens te werk in een soort stramien van dat bedrijf, waardoor soms de idealen vanuit die student een beetje verwateren. Startups zijn in dat opzicht misschien veel handiger, omdat zij niet zo vastzitten in die structuur, maar die hebben dan weer weinig weerslag kracht. Voordat hun mooie producten ingezet worden in grote bouwprojecten, dat duurt nog wel even.

S: Hoe ervaart u over het algemeen de samenwerkingen met andere marktpartijen en overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Bij C-Creators vind ik dat echt wel heel leuk, omdat we dus echt ook vaak door bijvoorbeeld gemeentes worden ingehuurd (omdat zij het nog niet zo goed weten) en wij dan het aanspreekpunt zijn en die contacten kunnen maken. Dus ik vind dat een hele leuke manier om zo te sturen en te zoeken: waar kan ik nou die verbindingen leggen? In deze positie is dat heel leuk, maar als ik als architect zou werken, dan zou ik dat weer helemaal niet hebben. Dus nu ben ik een soort adviserende rol en zorg ik dat ze bij elkaar komen en kijk ik of het lukt enzo. Dus eigenlijk best wel een rol die nodig is. Maar bij andere partijen werkt het denk ik helemaal nog niet zo, omdat het vaak nog heel vroeg gestuurd is en veel harder is, bijvoorbeeld door de concurrentie. Mijn positie voelt dus als een neutraal tussenpersoon, wat ik wel heel leuk vind, want dan krijg je een beetje een kijkje in hoe verschillende gemeentes bijvoorbeeld georganiseerd zijn en rollen anders oppakken etc. Wat ik wel echt bij gemeentes merk, is dat zij veel mensen inhuren. Dus dan zitten mensen op functies van max. 3 jaar en dan gaan ze weer weg. Dat werkt eigenlijk niet. Dan wordt er iets opgestart door iemand, maar diegene maakt het zelf niet af. Dus al dat gedachtegoed waarom je het dan circulair zou willen doen is dan weg. Dat wordt dan vaak niet meegenomen in de vervolgstappen of juist wel, maar dan wel weer op een andere manier geïnterpreteerd. Dus daar gaat heel veel verloren. Dus dat merk je ook als je wil gaan samenwerken in zo'n keten, dan is een langdurige samenwerking vaak ook echt wel van groot belang. Dus volgens mij gaat daar ook best vaak nog wat mis.*

Gemeentes kunnen bijvoorbeeld wel helpen bij het opzetten van een strategie en hoe die strategie dan met bepaalde doelstellingen vastgesteld kunnen worden, zodat het ook weer overgedragen kan worden een volgend iemand. Daar zou de gemeente wel een richting in kunnen geven, dus niet iemand bedenkt iets, maar dat het ook echt beklijft. Wat ik merk bij zo'n visie/ambitie, wat wil je nou precies bereiken? Wat houdt het nou eigenlijk in? Hoe ga je het bereiken? Dus als je bedacht hebt hoe je iets wil, dan moet het ook kunnen worden overgedragen. Dus dat de volgende ook echt achter dezelfde ambitie staat en niet weer een beetje gaat aanpassen. Dat eerste beeld dat je wilde neerzetten, moeten we wel met z'n allen achter blijven staan, anders dan verzwakt het. Dat zie

ik nu best wel vaak gebeuren, dan kijk ik al die rapporten door en dan is het eigenlijk allemaal gewoon niet duidelijk en het wordt steeds aangepast: wie is waar nou bezig?

Iedereen heeft het over verplichten, maar ik denk juist: blijf gewoon uitdagen. Iedereen is best wel zoekende. Dus uitdagen en pushen, maar niet op een vervelende manier. Dus daarom denk ik dat zo'n visie helpt. Iedereen moet zich daaraan kunnen blijven conformeren. Je hebt altijd wel één iemand nodig die dat begeleidt of erbij is en bij die samenwerking. In dat handboek heb ik ook de verschillende fases van het bouwproces omschreven, zowel nieuwbouw als renovatie, continu kom je in die verschillende fases terecht met ook verschillende mensen die daarbij betrokken zijn. Je hebt elke keer die overdracht van de een naar de ander en eigenlijk wil je gewoon een soort stabiliteit hebben van dat wat jij bedenkt, dat dat ook wordt overgedragen. En dat iemand er dan dus ook non-stop bij is om dat te volgen en steeds op attenderen. Misschien dat die partijen het ook niet eens expres doen, maar dat ze het misschien gewoon vergeten. Dus iemand die dat in de gaten houdt, lijkt me een goede. Bij elke start van een nieuwe fase is er eigenlijk weer een kick-off nodig: oké met wie zitten we om de tafel? Waar beginnen we mee? Evaluatie: is het anders/beter gegaan? Hebben we ervan geleerd? Wat nemen we mee naar een volgende keer? Je wilt niet dat dat door 1 iemand gebeurt, maar dat iedereen dat doet. Iedereen moet dat eigenlijk in zijn genen krijgen, dat dat er gewoon bij hoort.

S: Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen?

X: *Ja zeker, alleen dan is de vraag wat is circulair renoveren? Iedereen is nu natuurlijk met de energietransitie bezig, dus we hebben nu langzamerhand de particuliere best wel doordrongen met filmpjes over beter isoleren etc. En daar komt dan nu circulariteit bij kijken: wat is dat dan? Dat wordt echt nog wel een klus. Want het is heel vaak afwegen en logisch nadenken. En energie efficiëntie en circulariteit zijn soms ook nog wel tegenstrijdig. En dat weten die particulieren allemaal niet, dus er moeten een soort adviseurs komen die hen daar raad in kunnen geven. Dus op welke manier kan je de particulier helpen dat zij niet voor al te veel geld goede ingrepen gaan doen. Dat is nog best wel lastig. Je zou bijvoorbeeld ook VvE's kunnen betrekken. Dat je gaat kijken of het meegenomen kan worden in het onderhoud, dat mensen ervoor gaan sparen, dat ze weten wat het inhoudt en wat het oplevert etc. Wat mensen ook stimuleert om ingrepen te doen is het investeren in het huis, waardoor het later beter te verkopen is. Daar kan je aan gaan draaien. En ook dus door het met VvE's aan te pakken, dat de kosten worden verspreid en dus ook onderhoudsdiensten daarin mee laat denken. Verzekeringen zijn ook interessante partijen die op lange termijn denken: waar blijft er waarde inzitten en waar niet? Daar moet allemaal over nagedacht worden dat mensen ook echt snappen dat zij een investering in hun woning doen, wat het op gaat leveren en hoe ze het moeten gaan doen. Er zijn zoveel kleine aannemers die maar aan het prutsen zijn en dan stoppen mensen er heel veel geld in en ja... dan stelt het niks voor. Hoe ga je daar ook als gemeente mee om? Ik denk dat corporaties in eerste instantie heel veel ervaringen op kunnen doen, omdat die echt grote blokken hebben en dan moet je gaan kijken: kunnen we dan een soort afsplitsing maken van kleine aannemers en die opleiden van hoe kan je nou woningverbeteringen doen, een soort pakketten aanbieden? Heel vaak heeft het toch met opleiden te maken. Vaak zitten die grote partijen helemaal niet te wachten op particulieren en die kleinere aannemers eerder. Bij particulieren gaat het heel erg om maatwerk en dat duurt lang en is lastig. Hoe zorg je ervoor dat zij dat wel willen en blijven doen en de tools voor hebben, maar er niet te veel op achteruit gaan, want al dat lesgeld dat zij moeten gaan investeren, dat is er dan niet. Daarom krijg je vaak prutsers. Ik ben er zelf een aantal tegengekomen en dat was echt erg. En als het dan over circulariteit gaat... alles was fout, kan je alles weer opnieuw gaan zitten doen.*

Wat nu nog wel lastig is, is dat we nog volop in de ontwikkeling zitten omtrent energie en heel veel aannemers het ook nog niet zo goed weten. Er wordt dan een energievraag gesteld (enorme isolatie-eis aan woningen), en dan denkt zo'n aannemer: als ik het met dit materiaal doe, dan zal het ongeveer wel goed zitten. Wat zijn nou de juiste ingrepen? Niemand weet het eigenlijk precies. Wat heeft nou de meeste impact? De kozijnen of dikke gordijnen of zonneschermen? Of combinatie? Er zijn zoveel keuzen, maar dat is voor de particulier vaak te veel. Dus misschien een soort menu kaart: welke materialen? etc. Daar moet je echt op een goede en juiste manier in geadviseerd worden en ik denk zeker dat gemeentes dat kunnen doen. En als je al een soort overzicht maakt van welke type woningen op elkaar lijken, dan kan je mensen daar veel beter in sturen en stimuleren. Denk dat dat echt gaat helpen, want veel mensen willen wel, maar niemand weet het. Er wordt al best wel wat gedaan, maar vooral gericht op energie en nog niet afgewogen tegen materiaal en circulair. En ook nog niet genoeg gekoppeld aan de waarde van het huis, investeringen etc. Dat de particulier weet: dat bepaald materiaal kost me niet alleen zoveel, maar het levert me ook zoveel op. Informeren over materialen die waarde verhogend zijn. Als je niet in de bouw zit, ben je daar helemaal niet op de hoogte van.

S: Er zou eigenlijk een soort kennisplatform moeten komen, een soort menu kaart idee voor bewoners?

X: *Ja, ik zou eens kijken naar Groene Grachten van Wubbo Ockels en Suze Gehem. Ik weet niet of dat zo zeer door particulieren wordt gebruikt, maar is voornamelijk gericht op monumenten. Is ook een soort digitale menukaart. Dit zou je ook moeten hebben als standaard, dus ook voor particuliere bouw. En als je dan meteen kan doorklikken naar aannemers die hier ervaring mee hebben en gecontroleerd worden. En dat vind ik heel erg lastig. Je wil je woning onderhouden, maar het is moeilijk om goede vaklieden te vinden. Ik denk dat je die wisselwerking, dus begeleiding maar ook die controle, ik denk dat dat heel erg zou kunnen gaan helpen.*

<https://www.degroenegrachten.nl>

<https://www.degroenemenukaart.nl/nl>

Dat gemeenten particulieren niet mogen koppelen aan marktpartijen is ontzettend irritant. Er wordt vaak veel geld besteed aan advisering. Maar er wordt altijd ingehouden op de vaklieden zelf. Partijen moeten wel gecontroleerd en beoordeeld worden. Misschien een controle keurmerk door gemeente? Want je wil in je eigen stad natuurlijk ook gewoon goede mensen hebben.

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen?

X: *Wat hierbij altijd de vraag is: wat levert het voor wie op? 'Whats in it for me?' Er is niks mis met een pilotproject, maar vaak zijn dat zulke bijzondere omstandigheden, dan werkt het daar wel, maar in het echt niet. Je kan gedurende het proces leren, dat je met elkaar gewoon aan de slag gaat en dat bijhoudt. Dat gebeurt heel vaak niet. Of je gaat het echt als pilotproject doen, maar dan moet je iets kiezen wat je ook daadwerkelijk kan opschalen: wat leer ik hieruit, wat kan ik meenemen in mijn business om hiermee verder te gaan? Dus veel willen wel samenwerken: maar wat levert het me extra op? In plaats van dat het me meer overleg en brainstromsessies kost. Veel meer tijd. Win-win situatie?*

En ik kijk ook heel veel naar hoe het vroeger werkte. Je had 1 architect maar alles gebeurde. Iedereen in de keten deed wat. Hoe zagen die processen er toen uit? Er werd eigenlijk veel beter over nagedacht, ja had veel minder materialen. Wat hebben we daaruit geleerd? Iedereen is alleen maar bezig met innovatie, toekomst en versnellen etc. Maar er wordt niet naar optimalisatie van de samenwerkingsprocessen gekeken, alleen optimalisatie van producten en onderhoud etc. Hoe ging het 50 jaar geleden? Hoe werd er toen gebouwd en gewerkt? Maar bekijk dat nou eens met de technieken van nu. Er is heel erg geïnnoveerd. Dat lijkt mij een hele leuke uitdaging.

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Goed! Leuk! Heel veel succes!*

Sector organization for demolition contractors and asbestos removal companies (VERAS)

09/03/2021

S: Allereerst, zou u zichzelf, de branchevereniging VERAS en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: *Mijn naam is dus [REDACTED] en ben secretaris bij VERAS; vereniging sloopaannemers en asbest verwijderaars. En met betrekking tot dit onderzoek gaat het voornamelijk ook over de sloopaannemers. Ik doe dit werk vanuit een adviesrol, ben werkzaam bij een adviesbureau. Wij mogen voor VERAS de secretariaat werkzaamheden verrichten, dat doen we nu zo'n 10 jaar. Ik zelf met een collega zijn actief op het gebied van duurzaamheid, CO₂ prestatieladder, circulair slopen etc. de vereniging zelf bestaat uit ongeveer 90 sloopaannemers die bijna allemaal ook asbest saneren. Vandaar het dubbele belang dat wij vertegenwoordigen, maar in de eerste plaats zijn het sloop en demontage bedrijven. De slopers werken voornamelijk in een aanbestedingenmarkt waarbij men letterlijk moet vechten voor elke klus om zo maar te zeggen. Dan is de rol van de opdrachtgevers, onder andere gemeenten, juist van belang dat die een duidelijke uitvraag doen, zodat slopers zich goed kunnen inschrijven en niet proberen elkaar de loef af te steken. Het is nou eenmaal een markt en iedereen wil de klus.*

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. Hoe ziet u zelf of als organisatie een circulaire bouweconomie voor zich?

X: *Dat er meer rekening gehouden gaat worden dan nu het geval is met het feit dat er nu nog een bestaande voorraad is (woningen, gebouwen, kunstwerken, GWW) die gesloopt, gedemonteerd, gerenoveerd moet gaan worden binnen nu en 30/40 jaar. Wat je ziet als het gaat om circulaire bouweconomie, de initiatieven die er zijn, ook vanuit de rijksoverheid (Rijk brede programma) zie je dat het nog heel erg uitgaat van nieuwe dingen. Dus nieuwe ontwikkelingen, ontwerpen etc. Daar ligt heel erg de focus op. En wij vinden dat wel prima, moet je doen, sterker nog dat is heel belangrijk. Maar wij vinden dat de bestaande voorraad te veel wordt vergeten. Dat zijn feitelijk natuurlijk ook gewoon grondstoffen die je kunt oogsten/delven/vrijspelen om opnieuw in te zetten, juist in die nieuwe gebouwen en projecten. We zouden eigenlijk willen zien dat de circulaire bouweconomie daar meer over gaat dan nu het geval is. Misschien is dat ook wel kenmerkend voor de transitieperiode. Dat dat dus ook nog verder tot ontwikkeling moet gaan komen.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *Het is een transitie, dus het zal nog wel een aantal jaren duren voordat we echt tegen elkaar kunnen zeggen 'hier is sprake van een circulaire bouweconomie'. Maar desalniettemin, gisteren, vandaag en morgen worden er ook gewoon gebouwen en woningen gesloopt, dus je zou bijna kunnen zeggen met alle vergezichten naar 2030/2050, dat we vandaag ook geen minuut te verliezen hebben. We moeten dus ook wel zorgen dat die bestaande voorraad bij de hand nemen.*

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties. Werkt u als VERAS samen met lokale overheden, zoals gemeenten, en op welke manier? En hoe ervaart u deze?

X: *Als VERAS zelf hebben we niet heel actieve samenwerkingen met gemeenten. Dat gebeurt wel incidenteel in projecten. En het gebeurt ook wel in bepaalde gremia waarin we vertegenwoordigd zijn, Cirkelstad, Platform CB'23 etc. Maar dat is wat algemener. Nou zitten wij toevallig ook met Cor Luijten van de Gemeente Rotterdam, hij zit in het college van deskundige van sloopcertificaat. En dat college wil met dat certificaat ook ervoor zorgen dat er veilig en milieukundig wordt gesloopt. De meeste leden van ons hebben dit certificaat ook. Zodoende, komen wij in contact met gemeente en omgevingsdiensten. Een heel bekend project is het UIA (Urban Innovative Actions) Superlocal project in Kerkrade, dat is een project dat is gefinancierd door de Europese Commissie. Daar is een van onze leden bij betrokken als partner en daar zijn wij zelf als VERAS ook bij aangesloten. Een project dat financieel eigenlijk niet rendabel is, rendabel maken. Het project is in 2017 begonnen en is nu bijna klaar. Het gaat om de ontmanteling van een drietal flatgebouwen uit de jaren '60 en die zijn zodanig gedemonteerd en bewerkt, dat ze weer opnieuw ingezet zijn, maar dan als eengezinswoningen op diezelfde locatie in Kerkrade. Daar werken we dus heel nauw samen met de gemeente Kerkrade. Die hebben dus echt wel hun stinkende best gedaan om te zorgen dat ook de voorwaarden voor de vergunningverlening ook gewoon kon plaatsvinden op basis van uitgangspunten met betrekking tot circulariteit. Maar dat heeft dus wel heel veel tijd gekost, dus daarom is het wel mooi dat er*

experimenteerruimte is binnen dat project. Wij als branchevereniging hebben dus incidenteel contact met gemeenten, maar de sloopaannemers zelf zijn wel veelvuldig in contact met gemeenten. Aantal sloopaannemers zijn bij wijze van spreken de huisaannemers binnen gemeentes.

S: Hoe ervaart u als VERAS (of kijkend naar de ervaringen van leden) over het algemeen de samenwerkingen met zowel overheden als marktpartijen met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Over de samenwerking in zijn algemeenheid hoor ik daar wel goede dingen over. Wat ik wel merk als het gaat om aanbesteden is dat er nog steeds in heel veel gevallen, en daar zijn gemeenten niet uitzonderlijk in hoor, de laagste prijs wordt gegund. Dat opdrachten nog steeds voor de laagste prijs weggaan, in plaats van dat er EMVI (Economisch Meest Voordelige Inschrijving) wordt aanbesteed, of circulair wordt aanbesteed. Dat is echt mondjesmaat. En daar heeft men op zich nu geen probleem mee, alleen als je echt het level van circulair wilt optillen, dan zal je echt van die laagste prijs focus af moeten. Daar moeten gemeentes wel het voortouw innemen. Aan de andere kant snap ik het ook wel, iedereen probeert natuurlijk zijn budget zo laag mogelijk te houden, dus daar wordt wel op gekoerst. Maar dat staat wel op gespannen voet als je als gemeente echt circulair wilt gaan slopen en bouwen.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen, inclusief gemeenten?

X: *Ik denk dat het wel behoorlijk veel gedaan wordt ja. Er wordt best veel informatie uitgewisseld en kennis gedeeld. Misschien af en toe wel een beetje te veel. Je ziet echt ongelofelijk veel voorbijkomen als je in dit materie zit. Dat is op zich niet erg, maar je moet een beetje door de bomen het bos blijven zien. Er zijn natuurlijk ook veel initiatieven om tot circulaire economie te komen, wat op zich allemaal prachtig is, maar dat maakt het niet overzichtelijker. Zelf zijn wij ook wel eens in gesprek met bijvoorbeeld TNO op dit thema, of met het EIB (Economisch Instituut voor de Bouw). Dat zijn ook wel de instellingen op dit gebied. Dus ik denk dat er wel behoorlijk wat kennisuitwisseling is.*

S: Ziet u een rol voor de gemeente om deze verschillende initiatieven te organiseren/coördineren?

X: *Vanuit een individuele gemeente is dat denk ik heel lastig. Dat moet je ook willen en kunnen. Ik kan me wel voorstellen dat gemeentes op lokale schaal wel wat invloed hebben. Er zijn ook wel sloop- en ketenprojecten waarbij de gemeente best wel als regisseur optreedt. Ik denk dat ze daar juist een behoorlijke invloed kunnen uitoefenen. Dus op microniveau denk ik dat de gemeente daar wel aardig een rol in kan pakken, als opdrachtgever en vergunningverlener. Wat dat betreft hebben ze natuurlijk meerdere petten op. Die kan je op die manier wel aardig benutten. Denk wel dat het een illusie is als we dit ook op landelijk niveau willen gaan coördineren.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: *Zo lang het maar algemeen is, dan kan er wel van alles gedeeld worden en dat gebeurt ook wel. Maar als het gaat om een aanbesteding, gunning of opdrachtverlening of iets dergelijks, dan zullen de kaarten toch wat meer tegen de borst gehouden worden. Afhankelijk van het abstractieniveau, als die maar hoog genoeg is, kan er van alles gedeeld worden. Dan kan het geen kwaad, dan hoeft je niet te laten zien tegen wat voor prijs of hoe jij het doet.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Op zich, iedereen staat wel open voor een gesprek of voor uitwisseling of wat dan ook. Maar echt de stap verderzetten en daadwerkelijk over gaan op circulair aanbesteden of inkopen. Dat vraagt ook nog wel om een cultuuromslag bij veel partijen. Dat zie je nog niet echt gebeuren, daar kan nog wel wat aandacht aan besteed worden. Ik ben zelf dan ook betrokken bij het CB'23 platform. Die heeft als doel gesteld voor 2023 om een aantal leidraden op te stellen op het gebied van ontwerpen en inkopen. En daar zie je ook, als je het dan hebt over cultuurveranderingen enzo, vindt men het wel belangrijk, maar wordt er toch nog heel snel overheen gestapt. Hoe gaan en moeten we dat dan doen? En bij die onderliggende leidraden, circulair bouwen en circulair aanbesteden, zijn dan ook wel weer de gemeenten betrokken. Maar dan gaat het voornamelijk nog over de inhoud. Maar dan ook nog het proces, je moet echt die cultuurverandering in het proces bewerkstelligen. Het gaat natuurlijk wel over mensen die het allemaal moeten doen. Als iemand al 10 jaar op dezelfde manier hetzelfde product heeft ingekocht, waarom zou hij het dan in jaar 11 ineens anders gaan doen? Dan moet je toch met behoorlijk wat argumenten komen om dat te veranderen. De wil moet er wel zijn natuurlijk. Dat kan best wel een knelpunt zijn waar ook aandacht aan besteed moet worden.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *Zeker in de rol als VERAS kunnen we daarop natuurlijk blijven hameren. We blijven dat natuurlijk wel op de grammofoonplaat afspelen; let erop dat er wel circulair aanbesteed wordt en niet alleen gaan focussen op de laagste prijs. We hebben in het verleden ook wel in het verleden een sloopcode geïntroduceerd waarbij we dus ook circulaire elementen hebben toegevoegd. Ook een sloopcertificaat die we verder aan het verreiken zijn met circulaire elementen. We hebben dan ook de website opgezet allesovercirculairslopen.nl. We zijn een samenwerking aangegaan met Insert. Dat is ook een partner op dit gebied. En op die manier proberen we wel de kennis te verbreden en de informatievoorziening te vergroten richting partijen om het circulair slopen tussen de oren te krijgen en het ook daadwerkelijk toegepast te krijgen. Als de voorwaarde voor iedereen gelijk zijn, dan is het prima, dan hoeft je niet op de laagste prijs te concurreren, maar dan moet je gewoon op het beste product concurreren. Maar goed, dat gaat nog wel even duren. We blijven in ieder geval de uitdaging aangaan om de grammofoonplaat af te spelen, dus dat is geen probleem.*

S: Binnen dit onderzoek ligt de focus vooral op de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningbouw en wat gemeenten daarbij voor rol in kunnen nemen. Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen?

X: *Dat is best heel lastig, daar zou echt de gemeente als hoede van de burgers om het zo maar te zeggen, die zou daar echt een rol in moeten spelen, omdat het natuurlijk heel erg versnipperd is. In Vereniging Eigen Huis zijn natuurlijk al veel particuliere woningeigenaren vertegenwoordigd. Dat zou een ingang kunnen zijn voor gemeente om iets te bereiken of informatie te verstrekken denk ik.*

S: Heeft u zelf en als brancheorganisatie iets geleerd van samenwerkingen met markt partijen of overheden met betrekking tot circulaire bouw en renovatie van particuliere woningen? Zo ja, wat? En op welke manier?

X: *Zo ver zijn wij denk ik nog niet. Ik hoor dat nog niet echt vanuit mijn leden. Wel dat er op individuele schaal gesloopt kan worden, maar ik hoor niet echt iets over de connectie met gemeente ofzo. De voorlichting aan publiek vanuit de gemeente gebeurt volgens mij nog niet echt op grote schaal. Maar ik denk bijvoorbeeld Gemeente Rotterdam, dat die daar wel weer een koploper in is. Maar de wat kleinere gemeente zullen momenteel hun mankracht denk ik nog ergens anders moeten inzetten. Ik ben ervan overtuigd dat ambtenaren binnen de gemeente echt wel bekend zijn met circulair bouwen, alleen die stap verderzetten, daar is denk ik nog wel wat hulp bij nodig.*

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen?

X: *Op die website allesovercirculairslopen.nl daar plaatsen we de succesverhalen van onze leden. Op die manier proberen we daar wel een rol in te spelen. En tegelijkertijd het project van Super Local, daar communiceren we continu over en daar strekken we ook informatie over en binnenkort hebben we ook een ledenvergadering om de resultaten van het project te delen. Dat is ook onderdeel van het project; dat er vooral aan kennisdeling en informatievoorziening wordt gedaan. De gemeente Kerkrade deed dat zelf ook met collega gemeenten.*

S: Hoe ziet u bij dit soort experimenten de rol van de gemeente voor zich?

X: *Met name een stimulerende rol innemen. Faciliterende rol kan misschien ook wel, om juist deze moeilijke doelgroep te bereiken, met name in de zin van publieksvoorlichting. En het stimuleren gaat nu nog niet veelvuldig genoeg. De kracht zit hem in herhaling, dus ik denk dat je over dit soort dingen moet blijven communiceren en ik denk dat dat vrij beperkt vooralsnog. Gezien het feit dat er nog lang niet overal circulair wordt gebouwd en gesloopt, heeft de gemeente daar ook zeker een rol bij te vervullen. Zeker als het gaat om de vergunningverlening bijvoorbeeld. Wat we ook zien in de nationale wetgeving, het bouwbesluit gaat zo'n beetje op in de omgevingswet, maar daar staan ook gewoon eisen in voor het bouwen van woningen waardoor het bijna onmogelijk is om gebruikte materialen uit oude sloopwoningen om die in nieuwe woningen/renovaties toe te passen, omdat die eisen zijn aangepast. Als je bijvoorbeeld een woning sloopt uit de jaren '60, dan krijg je een deur van 2.10m vrij, en die misschien nog helemaal prima voor een andere woning, alleen het bouwbesluit zegt dat een deur nu 2.30m moet zijn. Logisch misschien ook, maar ondertussen hindert dat wel de inzet van dat soort materialen. Dus dan gaat men gewoon naar de bouwmarkt en kopen een nieuwe deur. Daarmee wordt wel de ontwikkeling geremd. En daar zou de gemeente zeker wel een rol in kunnen spelen, want zij zijn de uitvoerders van dit soort landelijke regelgeving en de omgevingswet. En zij zouden wel kunnen aangeven dat er wat meer flexibelere mogelijkheden*

zouden moeten zijn in die wetgeving om te borgen dat juist ook de tweedehands materialen toegepast kunnen worden. En niet op alle terreinen moeten voldoen aan de nieuwe regelgeving.

En daarnaast, met name de primaire materialen die zijn momenteel nog gewoon te goedkoop, om zo maar te zeggen. Bijvoorbeeld beton is relatief goedkoop te produceren. En als je als grindvervanger secundair materiaal wilt gebruiken, dus betongranulaat afkomstig uit sloopwoningen, dan kost dat gewoon extra geld, omdat je dat materiaal op een bepaald niveau wilt hebben. Grind uit de rivier scheppen is goedkoper en makkelijker. Je hebt meer effort nodig om tot goed betongranulaat te komen, om dit toe te passen in nieuw beton. Dus dat is wel een hinderpaal dat je gewoon ziet dat zou beter kunnen.

S: Toekomstvisies binnen de ontwikkeling van de transitie naar een circulaire economie worden voornamelijk als wenselijk gezien en kunnen richting en houvast geven bij het creëren van een gesloten en circulair systeem. Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen?

X: *Ik denk zeker dat dat heel motiverend werkt. En ik denk wat dat betreft kunnen gemeentes niet genoeg doen, om het zo maar te zeggen. Door de visie uit te stralen, te ontwikkelen en te implementeren. Uiteraard is het ook belangrijk dat er bij een visie ook draagvlak gecreëerd wordt. Dat maakt samenwerking dan ook weer mogelijk tussen partijen, zoals ook bij onze leden. Ik denk zeker dat gemeentes daar een hele belangrijke rol bij kunnen innemen. In feite zijn hun ook de stimulans om andere partijen daarin mee te krijgen. Gemeentes, en ook andere overheidsinstanties, zijn toch wel de Launching Customers de klant die cruciaal is bij een succesvolle marktintroductie, om het zo maar te zeggen. De gemeente staat aan de lat bij dit soort ontwikkelingen en kunnen dat realiseren.*

S: Denk/vindt u dat deze gemeentelijke visies voldoende of op een goede manier worden gecommuniceerd naar de markt/brancheverenigingen?

X: *Ik merk dat dat nog vrij beperkt is eerlijk gezegd. Ik denk dat dat best wel beter kan. Het is niet zo dat wij dagelijks worden gebeld door gemeenten of de VNG met de mededeling wat voor fantastische toekomstvisie zij wel niet hebben. Maar wij zien wel dat gemeenten, bijvoorbeeld binnen dat Platform CB'23 en Betonakkoord, heel erg actief zijn. Zij vaardigen mensen af om in dit soort flatfora om mee te denken en ook hun visie naar voren te brengen. Dus er zijn wel in gemeenteland partijen die daar wat mee willen, maar dat zou best wel structureler kunnen. Nu komt het nog te veel van een individuele gemeente, maar volgens mij binnen de VNG heb ik nog niet echt een visie kunnen ontdekken om het zo maar even te zeggen. Als ze het wel hebben, excuses, maar dan heeft hij mij nog niet bereikt zeg maar. Dus dat zou dan ook wel iets aangeven, want ik ben een aardig spinnetje in het web. Daar is dus ruimte voor verbetering.*

S: En denkt u dat dit ook positieve gevolgen zal hebben voor de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningen?

X: *Dat denk ik wel, maar dan moet er ook tegelijkertijd gefaciliteerd worden. Als een particuliere woningeigenaar merkt dat het veel duurder is om circulair te bouwen/slopen/reoveren, dan hangt het van de persoon zelf af of die daar wel zin in heeft of dat wil realiseren. En dan zou het wel kunnen helpen dat dan ook gestimuleerd wordt, dat je bijvoorbeeld een bepaalde subsidie verstrekt ofzo. Als jij een bepaald percentage herbruikbaar materiaal gebruikt voor een woningrenovatie, dat je daar dan voor beloond wordt als eigenaar. Kijk dat gaat helpen. Als je als gemeente de grote massa wil bereiken, dan is alleen een visie niet genoeg, je zou dan ook een gereedschapskist moeten meebrengen. Hoe gaan we hier komen? Prikkel en daag de markt uit.*

S: Om circulaire innovatie te ontwikkelen, zullen organisaties en bedrijven hun huidige businessmodellen moeten vervangen door circulaire businessmodellen. Maar, doordat we nog in de prille beginfase zitten van de transitie kan dit voor sommige partijen nog wel eens lastig zijn. Ziet u misschien mogelijkheden voor gemeenten, om lokale marktpartijen en organisaties in de overstap naar een circulair businessmodel te ondersteunen of te begeleiden?

X: *Wij doen dat wel al voor onze eigen leden. Wij ontwikkelen als VERAS wel al circulaire businessmodellen op materiaalniveau en ook samen met de leden. Dus dan gaat het over de materialen die je vrij kunt krijgen bij demontage. En dan proberen we uit te rekenen wat daarvoor nodig is om dat rond te krijgen. Dat valt in de praktijk niet altijd mee moet ik zeggen. Maar dat neemt niet weg dat we daar dus wel een rol in spelen. Daar faciliteren we dus wel in als vereniging. En dat heeft dan vooral betrekking op de kennisontwikkeling.*

Je hebt voor het circulair slopen van gebouwen echt veel handjes nodig, veel arbeid nodig om daadwerkelijk die demontage goed te kunnen doen. En daarom pleiten wij ook wel op het verlagen van belasting op arbeid voor dit soort werkzaamheden, waardoor je dus eigenlijk ook weer het circulaire element stimuleert.

Nu is de rol van de gemeente al een aantal keer naar voren gekomen in dit interview. Nu volgen nog een aantal reflecterende en samenvattende vragen.

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Ik denk misschien toch wel een wat meer actievere rol spelen dan wat zij nu doen, dus doormiddel van een gezamenlijke visie (groep gemeenten bij elkaar) te ontwikkelen en ook daarbij dan aangeven hoe zij dat willen gaan verwezenlijken. En op lokaal niveau ook blijven stimuleren. Niet elke gemeente is gelijk, qua aannemers, organisaties, interesse in dit thema etc. Ga dan de samenwerking aan met partijen binnen de regio en probeer op die manier dan ook weer een aanjaagfunctie te hebben. Zeker in de aanbesteding ook, daar zijn heel veel mogelijkheden om stappen te zetten als het gaat om circulariteit.*

En ook als er dus zo'n leidraad is ontwikkeld door bijvoorbeeld Platform CB'23, over circulair inkopen, dan zouden alle gemeentes dat eigenlijk moeten omarmen. En dat begint dan meestal bij de grotere gemeenten en dan de VNG en dan als groep zou je zo'n ontwikkeling verder kunnen brengen.

S: Wat in eerdere gesprekken naar voren kwam was dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Er worden nationale en lokale ambities vastgesteld etc. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling van een top-down naar een bottom-up approach of misschien beter gezegd een combinatie daarvan. Hoe denkt u hierover? Bent u het hier mee eens?

X: *Daar ben ik het wel mee eens. Het moet top-down beginnen. Het moet eerst worden geïnitieerd. Maar het uiteindelijke bouwen en slopen gebeurt op regionaal niveau. Daar zal het ook echt moeten gebeuren. Dus in de gemeente, daar moet het gebeuren. Dus uiteindelijk moet die bottom-up benadering ook worden uitgevoerd.*

S: Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante markt partijen aan raad om eens contact mee op te nemen, met betrekking tot circulaire woningrenovatie?

X: *Bijvoorbeeld C.A. de Groot in Alkmaar en de Dusseldorpgroep. De meeste sloopaannemers die kunnen alles en die doen ook alles als ze maar een klus kunnen doen. De meeste bedrijven gaan wel tot A tot Z.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Denk het niet, denk dat we behoorlijk wat besproken hebben. Hoelang heb je nog nodig voor je project?*

S: Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden. Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking.

X: *Heel veel succes!*

**Director and member of the circular construction economy transition team
Sector organization Recycling Breaking and Sorting (BRBS)**

11-03-21

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie binnen BRBS kort kunnen introduceren?

X: *Mijn naam is [REDACTED] en ben directeur bij BRBS Recycling en dat is de branchevereniging voor breken, recyclen en sorteren van afvalstoffen. Wij hebben in Nederland ongeveer 65 leden met 200 locaties waar afval wordt ontvangen, opgeslagen, gesorteerd en in sommige gevallen ook gerecycled. En in andere gevallen wordt het door getransporteerd naar een recycler toe. Vanuit ons bureau in Zaltbommel proberen we zo veel mogelijk onze leden te bedienen en de politiek te bewerken om de wet- en regelgeving die er is en waar de branche eigenlijk mee leeft, om die dusdanig te bewerken en te beïnvloeden dat alles goed door blijft gaan. Dat we niet straks met enorme bergen afval blijven zitten.*

S: Zou u ook kort iets kunnen vertellen over het transitieteam circulaire bouweconomie en uw functie daarbinnen?

X: *Het is een lastig verhaal, want het team is heel erg gericht op circulair bouwen. Aan de voorkant zijn ze heel erg bezig met vooral duurzame dingen bedenken en dat conflicteert soms enerzijds met de CO2 doelstellingen, ten opzichte van de grondstoffendoelstellingen. En de recycling kant blijft altijd een beetje achter hangen, van ja we gaan wel een beetje ontwerpen of we gaan wel goed ontwerpen, maar we gaan nu een gebouw neerzetten en over 50 jaar dan denken we wel dat we een oplossing hebben. Daar gaat het niet om, op dit moment hebben we een oplossing nodig voor al de gebouwen die nu gesloopt gaan worden en de grondstoffen tekorten die we nu al hebben. Dat is altijd een beetje een lastige discussie.*

Ook zit ik in het bestuur van het Betonakkoord. En in dat akkoord proberen we nog meer te kijken hoe we überhaupt betongranulaat in beton kunnen krijgen. Dat is nog best een strijd om allemaal redenen. En daar houd ik me ook mee bezig.

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. En hoe ziet u een circulaire bouweconomie voor u?

X: *Wij zijn ook heel erg verbonden aan Brussel. Wij doen ook het secretariaat van de Europese branchevereniging de FAIR (?). Wat we nu vanuit Brussel zien is dat er gesproken wordt over een aantal dingen die ook voor ons interessant zijn en één daarvan is het verplicht stellen van een bepaald percentage recycleert in allerlei soorten producten en een ander is de EU Renovation Wave die eraan zit te komen. En daarvan uit denk ik wel dat we heel goed moeten bekijken wat we kunnen doen met de materialen die daaruit vrijkomen, maar zeker ook hoe we deze moeten documenteren wat we weer opnieuw gaan inbrengen. Er wordt gesproken over een materialen- en gebouwenpaspoort, maar eigenlijk is dat vooral heel veel gepraat. Die dingen die we er nu in gaan gooien, hebben een doorlooptijd die heel lang is. Over het algemeen staat een gebouw zo'n 60/70 jaar en slechts kleine onderdelen hebben een wat kort cyclische levensduur. Ik denk dat we vooral moeten kijken zo van waar kunnen we nu de schadelijke dingen er al uit halen in zo'n renovatiestukje, die dan verwerken en daar vervolgens weer goede producten weer voor teruggeven. Ik denk dat dat een proces is wat goed gemanaged moet worden en waar we vooral bij moeten kijken naar de verschillende heilige huisjes die er zijn, en dat zijn er ontzettend veel, of we die nou eens om ver kunnen trappen. Want anders schiet het gewoon niet op.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector (binnen gemeenten) voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *De aandacht is er wel, alleen de acties zijn zo laag. De hele bouw is toch een beetje een centenkwesie. En elke euro die ze kunnen besparen, dat is er eentje. Daarnaast zit er ook nog een heel stuk traditie in; we zijn nog heel erg gewend om op een bepaalde manier te werken en als je daar iets in gaat veranderen dan krijg je weerstanden uit allerlei hoeken waarvan je niet eens wist dat ze bestonden. Dus de aandacht is er wel, alleen de acties zijn er niet.*

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties. Hoe ervaart u over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen, overheden en kennisinstituten met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Wij zijn niet zo zeer in samenwerking met gemeenten, alhoewel gemeenten in sommige gevallen wel een handhavende taak uitbesteden aan omgevingsdiensten. Wij zitten met name met ministeries van Infrastructuur en*

Waterstaat, Rijkswaterstaat, Economische Zaken en Binnenlandse Zaken aan tafel. Dus daar hebben we met enige regelmaat wel contact mee.

S: En hoe ervaart u deze samenwerkingen met overheden?

X: *Ze horen ons wel, ze luisteren niet altijd. Wat wel jammer is, is dat verschillende ministeries ook langs elkaar heen werken. Zo zijn er ministeries die bepaalde regels bedenken bijvoorbeeld in het kader van de omgevingswet (die er komt vanaf januari 2022) en wij willen ons aan alle regels houden, dat moeten we zelfs anders gaat het echt gigantisch uit de klauwen lopen. Maar als wij dat doen op basis van de regels die het ministerie van I&W voorschrijft, dan krijgen we problemen met bijvoorbeeld de circulaire doelstellingen. Stel dat ze zeggen, je moet bijvoorbeeld inpandig gaan breken, dus betongranulaat inwendig gaan breken, dan wordt dat zo ontzettend duur dat je het niet meer afgezet gaat krijgen en daarmee frustrer je juist weer de circulaire economie, want dan wil men het granulaat niet meer kopen omdat dat vele malen duurder is dan de primaire grondstoffen. Dat is dus niet handig en daarmee verzoek je dus wel die hele omwenteling.*

En het is zelfs ook binnen een bepaald ministerie, sommige collega's binnen het I&W lopen totaal andere kanten op. Zo ontzettend jammer. Staatsecretaris Stientje van Veldhoven die wil echt wel vooruit, die heeft echt hele mooie doelstellingen en die werkt zich echt tien slagen in de rondte om alles voor elkaar te krijgen.

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen?

X: *Ik vraag me af of er kennis wordt gedeeld of dat er ideeën worden gedeeld. Ik ben vrij actief op Linked-In en op andere sociale medianetwerken en als je dan kijkt wat voor mooie verhalen er allemaal naar voren komen, dan is het probleem opgelost. Mensen zijn dan een influencer of ze hebben een goed idee of zijn changemaker, maar die komen allemaal nog niet terecht bij de mensen die er iets mee moeten doen. Ze komen niet met de juiste mensen in contact, met name de bouwers. De slopers zijn niet zo het probleem, die kunnen best goed hun werk doen en die kunnen ook volgens bepaalde richtlijnen heel goed aan de specificaties voldoen die nodig zijn voor nieuw beton, betoncomponenten, soorten hout, dat kunnen ze allemaal wel leveren. Maar het is met name de opdrachtgevers kant die bijvoorbeeld ja zeggen tegen een heel mooi gebouw, maar dan vervolgens op het moment dat het gebouw gebouwd gaat worden en bepaalde budgetterende overschrijdingen plaatsvinden, toch weer de veilige kant kiezen en denken dan weet je wat, laten we dat houten muurtje nou maar niet doen, we pompen er een beetje beton in. Dat is nog heel lastig heb ik het idee.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met partijen, een vertrouwelijke en open-transparante sfeer? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: *Dat hangt er een beetje vanaf in welke discussie je zit. Als je bijvoorbeeld zit in het transitieteam circulaire bouwconomie, dan zie je daar wel een hele transparante en open houding in zowel marktpartijen als de overheid, in dit geval RVO. Maar als je bijvoorbeeld kijkt naar het Betonakkoord, dan die je verschillende belangen ingebracht worden en die maken de discussie best wel eens moeilijk. Ik heb af en toe het idee dat je te maken hebt met mee stribbelaars, dus degene die wel meewillen, maar zo dusdanig tegenstribbelen dat het toch niet gaat gebeuren. Dat is wel jammer. Een soort schijnargumenten die de boel niet echt vooruithelpen.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Een knelpunt die echt wel van belang is, is bijvoorbeeld het verschil in doelstellingen, dus de CO2 doelstelling en de grondstoffendoelstelling. Alleen in sommige gevallen zie je dat in het circulaire grondstoffengebruik, dat op het moment dat je daar cement aan toevoegt, om een goed betonproduct te krijgen, dat dat wat meer zou zijn, als dat je primaire grondstoffen gebruikt. Cement is een van de grootste CO2 componenten in het betonproduct en daar wringt het een beetje. Dus eigenlijk moet je in die hele keten gaan kijken van wat betekent dat nu, waar haal ik nu mijn primaire grondstoffen vandaan en wat gebeurt er met de rest van het milieu op het moment dat ik bijvoorbeeld bij een zandwinning weer moet gaan verondiepen om weer wat andere dingen in te gooien. Wat betekent dat voor de flora en fauna? Dus het is een heel breed spectrum, maar het enige wat je echt goed kan meten is de CO2reductie. Als je daarop stuurt, dan zal ik ook wel weten wat ik zou doen.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *Je ziet elke dag mooie dingen voorbijkomen en ik heb heel veel respect voor de mensen van TBL, die onlangs de integrale circulaire economie rapportage hebben gepubliceerd. Zij durven wel transparant te zijn en geven ook aan*

dat we helemaal nog niet zo goed bezig zijn, als dat we zeggen dat we doen. En hoe meer partijen die ertoe doen aanhaken bij zo'n rapportage denk ik wel dat we stappen vooruit kunnen maken.

S: Heeft u ook enige ervaring met particuliere woningbouw renovatie?

X: *Wij hebben eigenlijk niet heel veel met woningbouw, naast dat wij de grondstoffen leveren. Wij zitten meer aan de GWW kant en daar zijn de productspecificaties van de producten die wij leveren eigenlijk op vastgesteld.*

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie? Bijvoorbeeld een stimulerende of faciliterende rol richting de markt?

X: *Die zou ik voornamelijk kunnen omschrijven als een soort van Launching Customer. Er is een richtlijn voor duurzaam circulair inkopen, als we die hanteren gaan we stappen maken. Je kan prachtige circulaire producten en concepten ontwikkelen, maar als er geen afname is dan sterft het in schoonheid. Dus zij hebben echt wel een aanjagende rol. Overheid is de grootste Launching Customer die er is.*

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen?

X: *Ik denk dat ze in hun bestekken bepaalde innovatie richtlijnen gaan opnemen of anders gaan uitvragen, meer op duurzaamheid uitvragen dan op prijs uitvragen. Waarbij zo'n circulaire uitvraag dan wel echt gebaseerd moet zijn op feiten en niet op fabels.*

S: Van andere partijen hoorde ik dat de gemeente naar hun mening helemaal niet goed genoeg weten wat ze uitvragen met betrekking tot circulariteit, heeft u daar ook ervaringen mee?

X: *Ja, hebben wij. Heel simpel voorbeeld is een gemeente die vanuit een traditie vraagt naar betongranulaat als wegfunderingsmateriaal. Dat is zonde, want betongranulaat kan je juist heel goed gebruiken om nieuw beton van te maken. Je moet eigenlijk de wat zeldzamere betongranulaat gebruiken voor betonbouw. Soms vragen mensen dingen uit vanuit het verleden en luisteren ze niet naar de motivatie van andere partijen.*

S: Momenteel zien we nog dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling naar een bottom-up approach. Hoe denkt u hierover? Bent u het hier mee eens?

X: *Ik ben zelf niet zo van de top-down approach. Ik denk dat Nederlanders zich over het algemeen niet zo heel snel iets laten zeggen over wat ze moeten doen. Ik ben zelf meer van organische groei. Op een gegeven moment moet je dus ook wel bewijzen van datgene wat je aan het doen bent, dat dat ook wel goed is. En daar kan de overheid bij helpen, door middel van subsidies of ander soort programma's, maar dat kan wat mij betreft ook alleen een opstartfase kunnen zijn. Uiteindelijk moet zo'n product zichzelf bewijzen.*

S: Nu had ook uw visie filmpje bekeken de site van de Circulaire Bouweconomie en toen sprak u over een data/kennisbank. Zou u dat kunnen toelichten?

X: *Een databank voor materialen heeft dan voornamelijk te maken met mogelijkheden die de verschillende materialen kunnen bieden, waar ze zijn en wanneer ze beschikbaar komen. Een van mijn grootste frustraties was een project wat ik heb gedraaid aan de Vierhavenstraat in Rotterdam, in het oude HAKA-pand, daar hadden we met een architect hele mooie plannen bedacht om daar hout in te gaan zetten in het interieur. Maar op het moment dat het hout er was, waren er geen mensen om het uit elkaar te halen. Op het moment dat het uit elkaar gehaald was, waren er geen timmermannen. En op het moment dat er timmermannen waren om er meubels van te maken, was het pand al bijna gesloopt. Dus er heerst een te weinig overeenkomst tussen vraag en aanbod hier in de markt. Dus zo zie ik een materialenbank. Zeker ook de toepassing die je kan doen met bepaalde producten. Ik zie dat er binnen onze branche en ik ben ook bang voor de bouwbranche, dat er heel veel mensen uit vertrekken die nu zo'n beetje de leeftijd hebben van 60/65, waardoor we dadelijk in een enorm gat komen te zitten en heel veel kennis die er was gewoon verdwenen is. Dus een kennisbank voor mensen, kennisbank voor materialen en misschien wel de combinatie ervan.*

S: Denkt u dat zo'n soort materialenbank ook relevant zou kunnen zijn voor particuliere bewoners?

X: *Ik denk met name voor bewoners. Misschien moeten we meer denken aan een soort van grondstoffenbank. Materialen is best een hele lastige. Als je kijkt naar bijvoorbeeld dakpannen, kan ik me voorstellen dat je een schuurtje wilt aanbouwen aan je huis en je wilt een bepaald type dakpan die niet meer gemaakt wordt, dan is er wellicht een marktplaats waarop je die dakpan zou kunnen kopen. Maar op een moment dat jij een dakbedekker zoekt, die jouw dak gaat leggen en die moet een garantie afgeven dat het dak 30 jaar mee gaat en hij legt daar*

dakpannen op die al 30 jaar op een ander dak hebben gelegen, dan heeft hij een toch wel redelijk serviceprobleem. Dus ik denk niet dat dat soort dingen gaan werken. Maar het kan wel werken voor wat kleinschaligere renovaties, bijvoorbeeld als je een glas-in-lood raampje wilt hebben voor in je schuurtje of boerderijtje, dan zou het wel leuk zijn. Maar voor de grootschalige bouw denk ik echt dat je de grondstofvoorraad die er is moet omzetten naar secundaire grondstof die je weer in kan zetten als nieuwe producten, zodat je het verschil tussen oud en nieuw niet meer ziet.

S: Als branchevereniging snap ik dat u niet direct in contact staat met de particulier, maar heeft u misschien wel ideeën over het bereiken van de particulier?

X: *Wel een leuke vraag die je stelt. Als je kijkt naar het butterfly diagram van Ellen MacArthur, zie je natuurlijk allemaal R's erin staan. Maar uiteindelijk komt het allemaal op een moment uit bij die laatste R onderop van recycling. Al die R's erboven zijn heel lastig meetbaar. Maar een van de R's waar ik heel veel waarde aan hecht, is de repair. En ik weet dat er in Rotterdam, in de Nieuw Milieustraat bij Zestienhoven in de buurt, daar zou een heel R-centrum onder moeten komen voor refurbish, repair, second-hand en noem maar op. En ik denk juist vanuit zo'n centrum, vanuit zo'n hoek, mensen geënthousiasmeerd kunnen worden, om mee te helpen met het repareren van dingen die uiteindelijk nog gebruikt kunnen worden, maar die nu kapot zijn.*

Als je dan verder kijkt naar bijvoorbeeld de belasting op arbeid, dan zou je er ook voor kunnen kiezen om daar gewoon mensen in te zetten, die voor die arbeid betaald krijgen en dat de vrijwilligheid er af is, dat de geitenwollensokken ervan af is. Dus als je lager belastingtarief of BTW-tarief inzet, dat het gewoon aantrekkelijker wordt om dat soort producten te kopen. Mensen zijn het toch wel een klein beetje zat om veel weg te gooien. Mensen hebben het wel eens over een bepaalde demografische kloof, veroorzaakt door allerlei factoren, dat kan zijn woonomgeving, opleiding, blik op de wereld. Ik denk wel dat we steeds meer tot het besef komen dat het kort cyclisch productgebruik gewoon niet goed is en dat men eerder wil gaan repareren. Gelukkig is er ook vanuit de Europese Unie, het Right to Repair, dat wordt gepredikt. Dus ik denk dat voornamelijk de centra, de ontmoetingsplekken waar dit soort dingen gebeuren, een hele belangrijke rol kan spelen bij de communicatie tussen de burger en de gemeente. Een faciliterende rol van de gemeente.

S: Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante markt partijen aan raad om eens contact mee op te nemen voor het gevolg van dit onderzoek, met betrekking tot circulaire woningrenovatie?

X: *Woningbouwvereniging in Eindhoven, maar die zit ook in het transitieteam circulaire bouw, ■■■ heet hij volgens mij. Die zitten natuurlijk ook een beetje in de woningbouw. En kijk ook nog even de filmpjes op de website.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Fantastisch, succes verder dan en ik zie het rapport graag tegemoet.*

**Director and member of the circular construction economy transition team
Dutch Association of Supplying Building Materials Industry (NVTB)**

12-03-21

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie binnen NVTB kort kunnen introduceren?

X: [REDACTED], chemicus en milieukundige en sinds ongeveer drie jaar directeur van NVTB en vanuit daar ook lid van het Transitieteam Circulaire Bouweconomie. En ook nog op diverse andere plekken bezig met circulariteit en duurzaamheid binnen de bouwkolom.

S: Omdat we momenteel nog in de innovatiefase zitten van de transitie naar een circulaire bouweconomie, kom je in de literatuur nog veel verschillende definities tegen. En hoe ziet u een circulaire bouweconomie voor u?

X: Wij zien dat als een bouweconomie met een steeds lagere belasting van het milieu en of dat op een gegeven moment 100% circulair is, dat is nog even de vraag. Maar met de laagst denkbare milieubelasting ten gevolgen van alles wat we doen in de bouwsector; zowel de productie als het gebruik van bouwwerken en het afdanken daarvan. Dat is dus breder dan het alleen maar denken van we moeten zorgen dat de cirkel gesloten is en dat we materialen in gebruik houden. Het is geraffineerder dan dat. Het gaat over een integrale milieubelasting die zo laag mogelijk moet zijn. Dat betekent niet perse alles in de loop houden.

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector (binnen gemeenten) voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: Ik vind zeker dat er voldoende aandacht is, er is bijna te veel aandacht wat leidt tot versnippering van ideeën, omdat ook de richting die gegeven wordt door toonaangevende instanties zoals bijvoorbeeld ministeries, dat wordt bijna overschreeuwd door andere initiatieven (provinciaal of gemeentelijk of vanuit het bedrijfsleven) met allemaal net even andere definities. In het begin van zo'n ontwikkeling zie je dat al snel als positief, maar je moet ook bedenken dat voordat we circulariteit hadden, Cradle-2-Cradle hadden en daarvoor ging het over duurzaam ketenbeheer en daarvoor over weer iets anders. Het is niet nieuw waar we nu mee bezig zijn, we zijn al decennia bezig met deze materie. Dit voor wat betreft de aandacht. Als je kijkt naar de middelen die erin worden gestoken, dan is dat een heel ander verhaal. Zeker de middelen die vanuit het rijk beschikbaar komen, die zijn eigenlijk volledig gericht op energie en energietransitie. En dat focust zich ofwel op energie, ofwel op CO2, terwijl milieubelasting uit veel meer bestaat dan alleen CO2-emissies. En daar raken we de finesses wel kwijt. Gaan we nu alleen achter de CO2 aan? Is dat nu het belangrijkste, of hebben we ook nog andere vraagstukken in Nederland, zoals stikstof?

Het is voor de normale partijen die in de markt bezig zijn ontzettend lastig om het bos te zien door al die bomen. Die kunnen er maar heel moeilijk wijs uit worden en die hebben echt partijen als brancheverenigingen nodig om enigszins wegwijs te raken. En dan nog moeten zij hun keuze baseren op de beschikbare informatie, want het kan over drie jaar allemaal weer anders zijn. Er is nog niet echt een strak plan getrokken. Partijen als PBL geven ook wel reacties op wat het kabinet zegt. Maar het kabinet laat zich daar niet al te veel door beïnvloeden. Maar het zou kunnen dat we door een volgend kabinet weer net even een andere richting op gestuurd worden. Daar houden bedrijven niet van, want die willen zekerheid hebben in waar ze in moeten investeren.

S: De risico's zijn voor hen momenteel nog te hoog om die opschaling te gaan verwezenlijken?

X: Ja, dat geeft onzekerheid en vergelijkend met de Energie Wende, een programma uit Duitsland, en dat is een programma geweest om de energievoorziening in Duitsland te verduurzamen, daarom zien we ook zoveel zonne-energie systemen in Duitsland staan. Ze hebben los van de kabinetten die daar gevormd zijn, het langjarige programma volgehouden, wat in de eerste paar jaren echt tot ellendige dingen heeft geleid, maar uiteindelijk kwam dat toen wel tot stand. Als wij nu een transitie in willen en we hebben als overheid het idee dat we eraan willen sturen, dan moet je wel zo'n plan gaan opstellen en met zijn allen aan vasthouden. Er moeten ook fouten gemaakt mogen worden.

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties. Hoe ervaart u over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen, overheden en kennisinstituten met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: Dat gebeurt op verschillende niveaus en binnen verschillende clubjes, want er wordt overal gesleuteld aan tooling, instrumentarium, transitieteam is weer met iets anders bezig, op strategisch niveau. En die samenwerkingen lopen overal eigenlijk wel heel goed, mag ik zeggen. Het gaat nergens mis binnen de projecten,

zo zie ik dat niet. Het gaat tussen projecten en in de afstemming wel mis, omdat een tijd lang de departementen van zowel I&W als BZK, ja die hebben ook maar gewoon een paar dingen geprobeerd. Laten we eens wat ijzers in het vuur gooien, en dan zien we wel of er iets moois uitkomt. Dat is ook terecht dat ze dat gedaan hebben, maar dan zie je dus ook dat er tussen die verschillende initiatieven een soort van concurrentie ontstaat. En die concurrentie wordt een beetje gedreven door institutionele belangen. Er is een club opgericht en die moet iedereen gaan helpen, dan is het belang van die club; iedereen moet naar ons toekomen om geholpen te worden met verduurzaming of circulariteit, niet naar die andere club gaan. Terwijl je eigenlijk duiding moet geven, afhankelijk van je organisatie, of je nou een waterschap bent of een producent van regenpijpen, wat past nu het beste bij jou? Want al die verschillende instituten en organisaties zijn er wel voor opgericht om partijen te helpen. En in plaats van die concurrentie en dat onderscheid daartussen wordt benadrukt, is het veel makkelijk om wat guidance te geven over wie is er nu eigenlijk voor wie?

S: Zou de gemeente m.b.t. tot die guidance wellicht een rol kunnen spelen?

X: Nou, de gemeente zelf die heeft ook wat guidance nodig ben ik bang. De gemeente Rotterdam is misschien wel bij uitzondering een gemeente die het iets beter voor elkaar heeft. Want ook gemeenten in Nederland buitelen die over elkaar heen om doelstellingen op het gebied van circulariteit kenbaar te maken aan de wereld. 'Wij zijn het meest circulair!' 'Wij zijn in 2030 energieneutraal!' Dat zeiden ze tien jaar geleden ook al over 2020 en dat hebben ze niet gehaald. Dat is heel makkelijk he, talk is cheap. Aan de andere zijde van de gemeente hebben zij natuurlijk ook wel verantwoordelijkheden om toezicht en handhaving te organiseren. Dat is nou precies wat helemaal niet zo goed gaat bij gemeenten. Dat meen ik serieus, dan springt Rotterdam er nog positief bovenuit. Maar andere gemeenten... het is er belabberd mee gesteld.

Stel je voor er zijn twee aannemers bezig om woningen te bouwen. De ene aannemer is een keurige aannemer die zich aan de regels houdt en die berekeningen m.b.t. energiezuinigheid ook in de praktijk gehaald worden door heel netjes te werken. De andere heeft vooral haast, waarbij het gewoon goedkoop moet. Doordat er geen handhaving en toezicht is vanuit de gemeente, maakt het voor beide partijen eigenlijk niet zo veel uit hoe je het doet. Als je het heel goed doet, dan heb je wel meer tevreden klanten, dan functioneert het bouwwerk beter en is die ook daadwerkelijk energiezuiniger. En in het andere geval zal die wat minder energiezuinig zijn. De gemeente hoort erop toe te zien dat dat goed gaat. En dat toezicht zal binnenkort, per 1 januari, verzelfstandigd; een gedeelte daarvan komt dan bij de markt te liggen. Maar de verantwoordelijkheid van dat toezicht en ook handhaving blijft bij de gemeente. Wanneer daar niet op wordt ingegrepen kun je voorstellen dat dat voor die ene aannemer voelt als concurrentievervalsing om je netjes aan de regels te houden. En wanneer de concurrentievervalsing dusdanig is, dat hij tegengesteld gericht is aan het belang om duurzamer te worden, dan gaan we onze doelstellingen niet halen. En dit werkt op allerlei fronten door, want ik geef nu een eenvoudig voorbeeld op het gebied van energie, maar waar het gaat over milieuprestaties en materialen die worden gebruikt en over recycling etc., daar is dat nog veel gevoeliger. Producenten willen daar wel op investeren, maar dan moet er wel een markt voor zijn. Maar wanneer er nou meer van dat soort aannemers zijn die denken ik word toch eigenlijk niet gecontroleerd, dan wordt daar ook niet naar gevraagd, hooguit mee gerekend om vergunning te krijgen, maar in de realisatie zie je dat niet meer terug. Dus hoeft er ook niet op geïnvesteerd te worden. Nou, dit zijn zaken waarbij je de concurrentievervalsing eigenlijk al op ziet komen die tegen de verduurzaming ingaat. En dat moeten we op tijd haal toeroepen.

En hierbij hoeven we niet naar proefprojecten te kijken, dat gaat vaak wel goed. Maar dat gaat om de basis; daar zijn eisen voor, daar zitten grenzen aan. Als we dat nu eens gaan handhaven, dan kom je er ook achter dat wanneer je die gaat aanscherpen, die handhaving ook mee gaat en dan krijg je daar een voordeel mee. Die systematiek moeten we goed in de vingers krijgen, om die concurrentievervalsing te voorkomen en om verduurzaming goed mogelijk te maken. En die rol ligt bij gemeenten en omgevingsdiensten etc.

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen?

X: Ja, ik heb het idee van wel. Het actief delen gebeurt heel veel 'lees ons rapport, want wij weten precies hoe het zit' en dat gebeurt nog wel eens met het idee van 'al die andere rapporten kun je eigenlijk wel vergeten, want die van ons is het beste'. En de ontvangende partijen denken dan van 'ja, leuk, maar ik heb ook een rapport en dat is eigenlijk nog beter'. En dat is geen communicatie... er wordt van alle kanten gezonden. Kennisnemen en kijken wat wordt er nu bedoeld en wat was de doelstelling hiervan en hoe kan ik daarvan leren? Dat gebeurt eigenlijk alleen maar door partijen die in de uitvoering daar zelf mee bezig zijn. Dat is een individuele gemeente of onderneming.

Die moet maar toevallig het juiste rapport toegeschoven krijgen en de ordening daarvan; wat is nu waarvoor, wat is nu voor welke doelgroep geschreven, dat is een heel belangrijk element. Heel veel zaken zijn bijvoorbeeld al onderzocht, we hebben stapels met rapporten liggen, maar toch is het nog steeds sectie om nieuw onderzoek te doen; laten we dit eens gaan onderzoeken. Daar zit natuurlijk ook een industrie achter, de advieswereld in Nederland die draait daar ook een beetje op. Die heeft er ook belang bij dat ... 'ja, het is net even iets anders dan we drie jaar geleden hebben onderzocht, maar het is goed om het eventjes opnieuw te doen'.

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met partijen, een vertrouwelijke en open-transparante sfeer? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: *Ja, maar van een marktpartij verwacht ik dat zelfs. Dat is voorspelbaar gedrag, alles waar een BV-vorm aan vast hangt, daar verwacht ik van dat ze als hun eigen bestaan en de winstoptimalisatie als primair doel hebben. En afhankelijk daarvan iets te maken, produceren, verkopen of verhandelen, dat maakt het alleen maar makkelijker. Dat marktdenken en markt functioneren is ook eerder een basis voor de verduurzaming, dan dat het een probleem is in de verduurzaming. We komen niet los van de huidige marktdemocratie en de interne Europese markt. Als we dat wel zouden willen om te verduurzamen, dan hebben we het over een hele grote evolutie. Ik denk niet dat we dat moeten doen. Dus die hebben we als uitgangspunt. Dan zie je dat bij individuele ondernemingen is er soms wel iets van een kaart die tegen de borst aangehouden moet worden, omdat de concurrent het nog even niet moet weten, totdat ze een paar stappen verder zijn en dan wordt er wel informatie gedeeld. Niet alle informatie, maar wel een deel van die informatie, omdat partijen anders last krijgen van remmende voorsprong. Bij niet commerciële organisaties, daar zie je een beetje een tegenovergesteld iets, van nou 'ik ben een gemeente, waterschap of branchevereniging, wij hebben een goed idee en willen dat eigenlijk iedereen zo goed mogelijk gebruikt maakt van dat idee, sterker nog, dat schiet nog wel eens een beetje door zo van 'kom nou niet met een ander idee, want wij hebben het al bedacht'. Bij overheden valt dat nog wel mee, maar bij brancheverenigingen hangt daar natuurlijk ook een belang aan vast. Ook mijn achterban, de bouwmaterialenindustrie, heeft bepaalde belangen en dat betekent dat je in je positionering wel nadenkt over de volgorde hoe je je verhaal verteld. Of dat je nadenkt over wat vinden wij het belangrijkste en welke onderdelen laten we achterwegen als ik informatie deel? Dat doen eigenlijk alle partijen die een belang vertegenwoordigen in de duurzaamheidsdiscussie. Dat kan je ook niet doorbreken, je moet alleen even weten van; 'Hé jij bent Niels Ruijter, van de bouwmaterialenindustrie, dan weet ik door welke bril ik moet kijken voor welke informatie die je geeft'. Je kunt ook maar beter uitermate transparant zijn over het belang dat je vertegenwoordigd, want dat maakt het ook makkelijker voor andere partijen om jouw informatie te wegen.*

S: Is er circulaire ketensamenwerking nodig tussen publieke en private partijen is nodig om opschaling van circulaire renovatie van koopwoningen te realiseren?

X: *Ja, dat is absoluut nodig.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *Ja, het gaat erom dat de integrale milieubelasting zo laag mogelijk blijft of gaat zijn. De gemeente heeft twee hele belangrijke rollen als het gaat om een woning en eigenlijk zijn er ook twee momenten wanneer deze rollen naar voren komen. De eerste is de vergunningverlening. Iemand wil een woning bouwen/renoveren; een particulier, een bedrijf, een woningcorporatie. Daar hoort een vergunning bij, daar hoort een rekening bij van de milieuprestatie. Gisteren is overigens bekend geworden dat de eis voor de MPG wordt aangescherpt per 1 juli; van 1,0 naar 0,8. Dus ja, dan moeten daar andere berekeningen bijkomen om te laten zien dat er aan die prestatie-eis wordt voldaan. De samenwerking tussen die private- en publieke partijen bestaat eruit dat die publieke partijen zich realiseren; nu moet men in de keten andere berekeningen maken, niet alleen voor de MPG, maar ook voor de BENG en daar zit zelfs een bepaalde interferentie tussen dus dat is best lastig, maar op een gegeven moment heb je wel een ontwerp die daaraan voldoet. Dan gaan die partijen aan de slag om dat te realiseren en daar heeft de gemeente dan een rol om toezicht te houden en om te handhaven voor wanneer ervan wordt afgeweken. De verwachting en ook de uitspraak van het ministerie van BZK is dat, door de tijd heen, die eis verder zal worden aangescherpt. Vanuit het transitieteam kijken wij ook naar de bepalingmethode voor de MPG; zit alles daar wel in? Is hij wel handig geformuleerd? Elementen als biodiversiteit maken op dit moment geen deel uit daarvan. Daarvan heeft het transitieteam wel het idee dat dat er ook ingebracht moet worden. Los van of dat kan en hoe dat kan is een tweede, maar wij vinden dat. Dan komt de regelgever er bij kijken, een ander publiek orgaan, die zal dan tegen de beheerder van de bepalingmethode moeten zeggen; zou je er nog wat extra's bij kunnen doen? Nou, dan moeten we de wetenschappers vragen op Europees niveau, of eigenlijk op wereldniveau, kan dat überhaupt en hebben we daar iets voor waarmee we de markt verder kunnen sturen, zodat die markt gefaciliteerd wordt om*

aan prestaties te voldoen? Mensen denken vaak dat partijen in de markt niet aan bepaalde eisen willen voldoen en als ze aangescherpt worden daarop tegen zijn, maar zij willen eigenlijk alleen maar duidelijkheid in de markt op een termijn waarbij ze zich goed kunnen voorbereiden en eigenlijk met de garantie dat er geen free-riders zijn, dat er geen concurrentievervalsing kan plaatsvinden. Als dat in orde is, dan vinden eigenlijk alle marktpartijen dat wel prima en ook heel logisch dat er strengere eisen komen om tot die duurzaamheid te komen. En dat is een beetje een gebalanceerde samenwerking. Sommige gemeenten die hebben nu al het idee; wij gaan verder dan die eisen die nu landelijk worden gesteld. Nou, als je dat wil, dan trek je een hele grote broek aan, dan neem je ook de verantwoordelijkheid op je om in eerste instantie te laten zien dat je het toezicht en de handhaving in de huidige situatie al helemaal onder controle had en dat er noodzaak is om, in jouw geval in Rotterdam, nog verder te gaan dan dat. En ook daar zal je moeten laten zien en zal je partijen moeten gaan helpen om in die verdergaande prestatie-eisen de boel mee te nemen. En nu is het zo dat rondom de normeringen ... daar zit een enorme kerstboom achter van certificatie schema's. Die zijn eigenlijk allemaal gericht op het halen van de prestatieniveaus zoals ze landelijk zijn vastgesteld in het bouwbesluit. Dat gaat over constructieve veiligheid, brandveiligheid, bouwfysische eisen, daglichttoetreding, energie noem maar op. En daar zit een bepaalde samenhang in en het is dan best lastig om een ontwerp te realiseren die aan al die verschillende zaken voldoet. Als het bouwfysisch wordt zijn er maar een aantal mensen in Nederland die dat überhaupt kunnen. Als een gemeente dan gaat zeggen; ik denk dat we een stukje verder gaan, dan voorziet die certificatiestructuur daar eigenlijk helemaal niet in en nou zullen sommige mensen op het bureau zich dat wel realiseren, maar de wethouder, die kan daar geen kennis van hebben, dat is te technisch. Dus daar komt een hele grote verantwoordelijkheid bij kijken als de gemeente dat zou willen. Maar het principe van het verder gaan en circulair maken ten behoeve van zo'n woning, dat kan de landelijke lijn volgend. Als je het wil stimuleren, trek je dus een grote broek aan en goed rekening houden met; zijn hier wel partijen actief die ook met mij mee willen; die ook die woningen op zo'n manier willen realiseren dat mensen daar ook duurzamer kunnen wonen? Dat is belangrijk.

S: Om even kort hierop door te gaan; nu hoorde ik van verschillende gemeenten, dat ze aanlopen tegen belemmerende wet- en regelgeving om de juiste voorwaarden voor de transitie naar een circulaire economie te creëren. Ervaart u ook belemmeringen (binnen de bouw en renovatie sector van woningen?)

X: *Er is een Europese afvalstoffen verordening en die ziet toe op hoe lidstaten omgaan met het afval dat ontstaat. En eigenlijk zit die wet zo in elkaar, zeker hoe we hem in Nederland geïmplementeerd hebben, eigenlijk is alles afval. Er zijn ook partijen die zeggen afval bestaat niet. Maar er is behoorlijk wat afval en er draait een complete industrie op het verwerken van al die afvalstromen tot materialen die op specificatie geschikt zijn om in de bouwsector toe te passen. Ook milieu hygiënisch qua specificatie. Dus dat mag allemaal. Nou is het idee van circulariteit inderdaad dat je niet die bakstenen tot grijs vermaakt en opnieuw door een hete overheen jaagt om er een nieuwe baksteen van te maken, maar dat je hem hergebruikt. Nou het is nog niet zo lang geleden dat we dat nog deden, want 80-100 jaar geleden stonden de mensen gewoon nog de baksteen schoon te bikken en die werden weer opnieuw gebruikt. Dat kan nu ook al in beperkte maten, maar zodra je er mee gaat rijden van locatie naar locatie, als dat er gewoon uitziet als puin, nou no way, dan kom je daar niet mee weg. Dit zijn de belemmeringen waar je in de afvalstoffenregelgeving tegenop loopt onder voorzitterschap van Winnie Zorgdrager is daar een studie naar gedaan; hoe zitten die belemmeringen precies in elkaar? Waar lopen we tegen aan? En daar kom je twee belangrijke facetten tegen: enerzijds is het heel belangrijk om die belemmeringen zo goed mogelijk te slechten waar je een milieu-economisch voordeel kunt hebben wanneer je die barrière slecht. En anderzijds, moet je die afvalstromen, omdat ze gevaarlijk zijn of een milieu hygiënisch risico in zich hebben, ook heel goed reguleren omdat we anders problemen krijgen in Nederland en dat willen we zeker niet. En die balans moet continu gezocht worden.*

Ongeveer twee jaar geleden, bereikte het materiaal kunststof voor het eerst in Nederland een einde afval-status. Dan moet je je voorstellen, alles wat van PVC of polyfenolen chloride gemaakt is, dat ging een recyclingsysteem in, dat heeft de branche zelf opgezet. Nou, dat kost natuurlijk heel veel geld voor de kunststofindustrie. Maar alle regenpijpen en afvoerpijpen ging allemaal daarin, dat had ook behoorlijk wat economische waarde. En dat werd weer hergebruikt in nieuwe producten. Die secundaire materialen mochten alleen niet aan de oppervlakte zitten waarbij het in contact kwam met drinkwater. Na ja het zit iets genuanceerder dan dat in elkaar. Maar dat is opgezet en later is dat overgenomen door de reguliere afvalstoffenverwerkers, want die hebben qua logistiek veel meer mogelijkheden en die konden dat goedkoper, maar dat systeem staat nu en draait als een tierelier. De echt voordelen, waarbij je dus niet het materiaal gaat hergebruiken, maar bouwsystemen of bouwproducten, waarbij je die loop kleiner maakt als het ware. Daar zit nog meer milieu hygiënisch voordeel aan en dan moet je heel goed kijken of je een afvalverwerker bent of niet. Je kunt je rotzooi natuurlijk niet overal zo maar gaan verhandelen. Dan krijgen we toch wel een beetje toestanden die we niet willen hebben.

S: Denkt u dat de gemeente een betekenisvolle rol spelen bij het initiëren van circulaire ketensamenwerking voor het opschalen van circulaire renovatie van koopwoningen?

X: *Ja, dat kan de gemeente zeker, net zoals de gemeente een rol kan spelen bij energiebesparing. De gemeente is eigenlijk een partij die men heel erg vertrouwd. De gemeente is niet leuk, je moet betalen en ze doen dingen nooit op tijd en meer van dat soort zaken. Maar als er een boodschap komt vanuit de gemeente over energiebesparing of milieuvriendelijk handelen, dan wordt dat heel snel vertrouwd. Ook omdat de gemeente met de stafafdelingen goed in staat zijn om de bullshit te onderscheiden van de werkelijke feiten en om dan ook met een gedegen advies te komen. Richting andere operators in de markt is dat iets lastiger als gemeente, maar richting de bewoner of de toekomstige bewoner, denk ik wel degelijk dat de gemeente dat heel goed kan doen.*

S: Heeft u zelf of als branchevereniging iets geleerd of opgemerkt van de samenwerkingen met externe markt partijen of overheden met betrekking tot circulaire bouw en renovatie van particuliere woningen? Zo ja, wat? En op welke manier?

X: *Nee, niet echt. Wij zijn eigenlijk een koepel van brancheverenigingen, waarbij alle materialen in brancheverenigingen zitten en die zijn bij ons aangesloten. Maar wij hebben wel contact met gemeenten, maar dat gaat over abstracte dossiers en eigenlijk nooit over concrete uitwerkingen in een bepaald gebied in die gemeente. En vanuit vorige werkgevers heb ik wel wat ervaringen, maar dat is te weinig en dat was ook eigenlijk alleen gericht op de energiebesparing en eigenlijk niet op andere zaken, zeker niet verder dan energiebesparing.*

S: Toekomstvisies binnen de ontwikkeling van de transitie naar een circulaire economie worden voornamelijk als wenselijk gezien. Ze kunnen richting en houvast geven bij het creëren van een gesloten en circulair systeem en worden over het algemeen geaccepteerd op grote schaal. Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend aan de markt?

X: *Ik ken iemand van de gemeente Amsterdam en die zit bij een afdeling samen met 13 mensen op circulariteit. Maar eigenlijk ligt daar helemaal geen focus op de particuliere woning. Dat is nog heel breed en dat gaat nog heel vaak over wat een gemeente zelf aan werk op de markt zet, omdat de gemeente natuurlijk ook een belangrijke opdrachtgever is. Maar dat is heel vaak grond, weg en water werk wat daarvoor wordt opgepakt. Mijn beeld daarvan is dat de toekomstvisies, zover ik ze ken want ik zie ze weinig langskomen en als ik wat zie langskomen, ja dan is het een beetje wollig, niet concreet en alles behalve afrekenbaar. En dat is ook wat we zien in de aanbestedingen van gemeenten, dat is echt huilen met de pet op. Er werd lang, lang geleden, in de vorige eeuw werd al gezegd; in 2010 moet iedereen duurzaam aanbesteden. Het gebeurt niet eens. Nu wordt er gezegd; in 2030 moeten we 100% circulair aanbesteden. Wacht even... we hadden al een doelstelling om in 2010 duurzaam aan te besteden, hebben we dat al gehaald? En zo ja? Wat is het verschil dan? Want er mag natuurlijk geen verschil zijn in duurzaam aanbesteden en circulair aanbesteden. Je kan hooguit zeggen; de ambities worden milieukundig gezien steeds groter. Ik heb daar niet zo veel vertrouwen in en ik weet ook van mensen die in dat traject zitten, bijvoorbeeld binnen de gemeente Den Haag, dat mensen echt tegen me gezegd hebben; Niels, denk nou niet dat als wij zo'n traject in gaan, wij zitten zo strak in de juridische keurslijf om dat allemaal in 1x goed te doen en als het mis gaat, dan kost het ons 12 weken, dat wij het risico nemen om daar een extra element innemen of alleen al een vraag stellen daarover, met het risico dat we die 12 weken opnieuw moeten doorlopen en de aanbesteding wordt uitgesteld. Ik wil daar niet ballonerend over doen, maar er heerst een beetje een 6- cultuur, waarmee de zaken door het proces moeten gaan, van projecten, en een 6- is genoeg. En dan heb je dus geen ruimte om daarvan af te wijken. En dan kan de wethouder alsnog zeggen van; ja, wij in Rotterdam willen het beter, maar ja, als de mensen het op de werkvloer maar net bij kunnen benen, dan gaat het dus niet lukken. Behalve als men een proefproject gaat doen, dan wordt er tijd vrijgemaakt, en wat blijkt dan Suzanne, het kan en het lukt ook allemaal! Nou, hartstikke leuk zo'n proefproject; wat waren de leerpunten? Nou, eigenlijk is alles goed gegaan, er zijn geen leerpunten. Dat komt omdat die man of vrouw daar specifiek vrij voor gemaakt is en laat maar eens zien dat het kan. Maar als je naar de praktijk gaat kijken en je zou in de praktijk zo'n proefproject uitzetten, nou dan blij je aan alle kanten te stuiten en te struikelen over allerlei hobbels, waardoor je de datum waarop je moet aanbesteden niet haalt en milieukundige eisen zijn eigenlijk niet goed geformuleerd. Daar komt dan ook nog eens bij dat je vaak een beetje knip en plak werk ziet in aanbestedingen; oh wacht even, de provincie of Rijkswaterstaat had al iets, we kopiëren dat en dat plakken we hierin en dan die andere van die naburige gemeente ook. En dan kunnen twee van dat soort doelstellingen misschien wel helemaal niet samengaan. Milieukundig-, bouwkundig- of procesmatig gezien of wat dan ook. Daar moet je echt verstand van hebben. Dus met een 6- cultuur red je dat niet. Dit is een vreselijk hardnekkig probleem en het aanbestedingsinstituut van Bouwend Nederland, die monitort ook de wijze waarop duurzaamheid in aanbesteden eigenlijk naar voren komt. Nauwelijks. De wethouder die schreeuwt; wij zijn in 2030 de meest circulaire gemeente van Nederland, maar in de uitvoering, toezicht en handhaving doen we*

eigenlijk niks. Maar de ambities zijn er! Als je het goed wil doen, dan moet je het met een hogere mate van kwaliteit aanpakken. Maar dat weten alle mensen die er mee bezig zijn ook als het goed is.

■ *zit die nog bij de gemeente Rotterdam? Die is van het ingenieursbureau. Hij is hoofdjurist aanbestedingszaken. Dat is echt een hele goede om ook dit soort vragen aan voor te leggen. Dan is het misschien een beetje lastig om eerlijk te zijn vanuit het ingenieursbureau, maar misschien dan anoniem. Ik zal zijn Linked-In profiel even naar je mailen. Als je hem gaat spreken, doe hem de hartelijke groeten!*

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen?

X: *Aankondigen dat de bodem in de regelgeving ook echt de bodem in de regelgeving is. En aankondigen dat daar het toezicht op gaat toenemen en dat de handhaving over enkele weken gaat starten. De gemeenten moeten zeker weten dat de eisen die nu gesteld worden, dat die ook nageleefd gaan worden en daarna kan je hogere ambities op gaan pakken. Maar wanneer je dat als gemeente niet goed doet, dan kom ik terug bij die concurrentievervalsing en dan ben je als gemeente weggespeeld en kan je niet meer serieus genomen worden.*

S: Er moet een eerlijk speelveld worden gecreëerd voor de partijen in de markt.

X: *Ja, zeker.*

S: Kan de gemeente een betekenisvolle rol spelen bij het ontzorgen van particuliere woningeigenaren bij circulaire renovatieprocessen?

X: *Ja dat kan de gemeente absoluut, want de particulier heeft geen idee. BZK onderzoekt op dit moment of die zo gehete MPG-eis, die milieuprestatie grens die geldt voor nieuwbouwwoningen, of die ook gebruikt kan worden voor verbouwingen of renovatie. En dat is best wel een gek iets, want waarom renoveer je; omdat je huis groter moet worden of geïsoleerd moet worden of wat dan ook. En dan ga je er dus allerlei materialen uit slopen en nieuwe materialen erin brengen. Die materialen hebben allemaal een impact, dus dit wordt inhoudelijk nog best ingewikkeld, maar BZK is daarmee bezig. De rol van de gemeente is weer vanuit dezelfde positie als partij die met eerlijke en feitelijke communicatie komt, de particulier wegwijs maken in wat kan er wel en wat kan er niet. En die zou zelfs ook goed kunnen verwijzen naar partijen die dat kunnen. Dat doen gemeenten al op het gebied van verduurzaming, als het gaat om het energiezuiniger maken van woningen, maar voor het circulair renoveren bestaat dat nog niet, omdat we daar nog geen goed denk- en regelkader voor hebben.*

S: Nu sprak ik ook de initiatiefnemer van de Duurzaamheidswinkel in Rotterdam en hij zei; dit concept werkt eigenlijk best wel goed, met betrekking tot het verduurzamen van de woning. Toen waren we ook een beetje aan het sparren of er zoiets dergelijks ook voor circulair renoveren mogelijk is. Hoe denkt u over zo'n fysiek advies punt voor particuliere woningeigenaren?

X: *Ja, dat lijkt me heel goed. Alleen denk ik wel dat je je moet realiseren dat je maar een klein deel van de partijen ook zo gek krijgt om daar heen te gaan, want de meeste mensen hebben daar dan geen tijd voor. En het gros van de verbouwingen bestaan gewoon uit nieuwe keukens en badkamers. Op het moment dat het echt om het complete dak gaat, jeetje, dan kunnen we het beter gaan verkopen. En wanneer je het verkoopt, zit je op een heel interessant moment, zowel voor de gemeente als alle andere partijen, want dan wisselt iets van eigenaar. Dat is altijd het moment voor de nieuwe eigenaar om de boel is even flink aan te pakken; het dak, de uitbouw, allemaal andere zaken. En ja, daar kan je vergunnings-technisch, t.z.t. wanneer die systematiek voor die MPG m.b.t. renovatie beter in ontwikkeling is gekomen, eisen aan stellen. Dat zullen mensen niet leuk vinden, maar dat hoeft ook niet, want tegelijkertijd kunnen ze daar ook in gefaciliteerd worden op de manier waarop; wat kan er dan wel? En wat zijn voorbeelden van situaties waar dit al wel is gedaan binnen Rotterdam?*

S: Momenteel zien we nog dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar wat voor de transitie nodig is, is de ontwikkeling naar een bottom-up approach of een combinatie daarvan. Dan komt de vraag vanuit de woning eigenaren zelf. Hoe denkt u hierover? Bent u het hier mee eens?

X: *Eigenlijk in het nieuwe kabinet moet er een minister of staatsecretaris zijn die zegt; nu trek ik alles naar me toe en moet het afgelopen zijn met al die verschillende definities en nu gaan we met zijn allen naar 1 systematiek en tuurlijk zitten daar nadelen aan, maar volgens die systematiek gaan we allemaal werken, iedereen moet de handhaving op orde hebben, we gaan daar ervaring mee op doen die verder gaat dan mijn kabinetsperiode en ik zou als minister het toezien van partijen die hier in de praktijk mee bezig zijn ook veel meer professionaliteit en kennis ontwikkelen van de circulariteit, zodat de aannemer van jouw tante in Rotterdam langs komt zelf al weet waar die moet zijn, zelf weet wat er mogelijk is, zelf weet hoe die de milieuprestatie in renovatie uitpakt. Over 10*

jaar gaat er dan een kanteling plaatsvinden, waarin die centrale regie afneemt, waarbij het aanbod van bottom up komt, omdat individuele partijen in de markt zich daarmee kunnen onderscheiden richting opdrachtgevers, omdat ze het beter, sneller, duurzamer, goedkoper, klantvriendelijker zijn of wat dan ook. Op al die zaken zouden ze zich kunnen onderscheiden. Dat onderscheid komt er niet zonder dat het begint met de bodem, de naleving, het level playing field. Zo lang dat er niet is, kan je wel kwaliteit leveren, maar je krijgt er niet meer klanten door, want die anderen worden ook gewoon bediend waar het een rotzooitje wordt.

S: En bij die nodige kennisdeling, ziet u daar een rol in voor gemeenten?

X: *Nee, want als dat om bijvoorbeeld een installateur gaat, dan zoekt hij dat bij zijn branchevereniging, bij Techniek Nederland bijvoorbeeld. Gemeenten hebben natuurlijk wel zicht op wat er in mijn gemeente zelf gebeurt: hoe gaat het in het toezicht en met de handhaving? Die zien wat initiatieven opkomen die hier al mee bezig zijn in Rotterdam, die misschien ook wel een markt elders kunnen gaan bestieren. Eigenlijk zijn die nu al zichtbaar, maar die onderscheiden zich veel meer in klantvriendelijkheid en vaste prijzen. Zo is er een partij, de one-stop-verbouw-shop, die verkoopt uitbouw-tjes. En daar rekenen ze uit hoeveel vierkante meter je bij de woning wilt, en dat typ je in en je krijgt meteen de prijs. Een concept (met maatwerk) wat je koopt met al het risico bij de aannemende maatschappij, want het is aangenomen werk. Als je je burens meekrijgt, krijg je woning scheidende wand in plaats van een buitenmuur, tikkie goedkoper. Als die uitbouw de straat in komt rijden met een grote kraan, dan wisten de buurbewoners al door flyers dat dat eraan zat te komen, dat Hans en Marie volgende week een aanbouw krijgen geplaatst. Dus dat gaat over klantvriendelijkheid, ontzorgen van bewoners. Ongeacht de ondergrond en het heiwerk, alles is afgewerkt. Alles zit erin. (<https://www.thinkwonen.nl> – Mark Spee).*

S: Om dit interview af te sluiten en als input voor het vervolg van dit onderzoek wil ik u vragen of u relevante markt partijen aan raad om eens contact mee op te nemen voor het gevolg van dit onderzoek, met betrekking tot circulaire woningrenovatie?

X: *In mijn achterban heb ik er heel veel voor je. Er zijn ook veel grote partijen die voor de particuliere woningen dingen doen. Die zet ik voor je op de mail.*

S: Heeft u nog contactgegevens van leden van het transitieteam die ik zou kunnen benaderen?

X: *■■■■, die representeert de uitvoerende bouwpartijen; dus ook dat kleine burger werk in de renovatie. Alleen ze werkt bij Boskalis; die baggert wereldwijd havens uit en dat is een ander soort onderneming. Dus daar heeft ze niet direct heel veel gevoel bij denk ik. En verder, ■■■■ van Bouwend Nederland (zie mail). Die kan jou precies laten zien wie jij moet hebben en dan ook nog precies in Rotterdam, welke ondernemer etc. ik ken die vereniging wel een beetje, want ik heb daar zelf ook 15 jaar gewerkt. (■■■■ is de baas van ■■■■)*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Heel graag! Bedankt en succes!*

S: Zou u zichzelf, Techniek Nederland en uw functie kort kunnen introduceren?

X: *Techniek Nederland is de branchevereniging van installatiebedrijven met ongeveer 4500 leden; van technisch dienstverleners met 1.3 miljard omzet tot heel veel ZZP'ers en alles ertussenin die zich richten op het echt toepassen, onderhouden en renoveren van techniek. Wij genereren bij elkaar ongeveer 16 miljard omzet. Wij zijn goed representatief voor wat de branche is en doet. Zelf houd ik me bezig met het ondernemerschap in het algemeen, ik heb bedrijfskunde gestudeerd in Rotterdam en woon ook nog in Rotterdam. Ik ben ook nog eens een particuliere woningeigenaar, dus ik voel me zeer aangesproken tot het onderwerp, wel in een VVE trouwens. Sinds een aantal jaar houden wij als Techniek Nederland, en ik in het bijzonder, ons bezig met circulariteit. Wij hebben drie motivaties: het hoort, het moet en het loont. Het hoort, want we vinden dat ook de installatie sector een rol moet innemen met betrekking tot het opraken van de grondstoffen etc. Het moet, want of we nou willen of niet, er komt regelgeving aan. Er wordt circulair ingekocht en dergelijke. En het loont, want als het goed is zit er uiteindelijk ook gewoon een businessmodel achter dat we het niet als een soort vrijwilligerswerk gaan doen. Maar dat de bedrijven het ook gewoon vanuit hun businessmodel hun brood gaan verdienen. We doen nog van alles, maar met betrekking op dit onderwerp, houd ik het voor nu even hierbij.*

S: Op jullie site las ik dat Techniek Nederland een actieve rol inneemt binnen de transitie naar een circulaire economie. Hoe ziet u die rol voor zich als branchevereniging?

X: *We hebben verschillende rollen. Allereerst heel erg het onderwerp agenderen bij de bedrijven en ook duiden van wat is circulariteit en wat verstaan we er onder? En dan hoeven het dus niet alleen grote landelijk bekende projecten te zijn, maar het zit juist ook al in kleine dingen. Bijvoorbeeld dat je op een andere manier radiatoren monteert; in plaats van dat je ze lijmt, dat je ze schroeft, dus dat je ze er makkelijker weer af kan halen. Dat is ook circulariteit. Dus eigenlijk simpel gezegd, het 10 R-model, vast wel bekend, om die op een praktische manier uit te leggen aan de leden. En dan bedoel ik niet aan de grote leden, die weten het vaak wel, maar juist aan het MKB uitleggen wat wij onder circulariteit verstaan. Dus duiding geven, inspireren, voorbeelden geven en delen. En andere kant hebben wij ook een rol meer op de achtergrond, dus meer invloed op de regelgeving om uiteindelijk circulariteit echt te laten draaien. Nu zien we voornamelijk nog pilotprojecten en mooie initiatieven vanuit opdrachtgevers en installateurs en van nog veel meer. Maar uiteindelijk moet het gewoon een lopend model worden en daar is gewoon regelgeving voor nodig, eenduidigheid in aanbesteding en uitvraag en dergelijke. En dat kunnen bedrijven niet individueel allemaal doen. En daar heb je dan ons als branchevereniging voor.*

S: Ik denk dat circulair bouwen en renoveren nog vrij veel top-down georganiseerd is. Maar nu is de vraag: hoe maken we de ontwikkeling van een top-down approach naar een bottom-up approach? Dat woning eigenaren er om gaan vragen. Nu is het 'gij zult' en we moeten naar 'ik wil'. Hoe denkt u hierover?

X: *Uiteindelijk ontcom je niet aan andere regelgeving. Waarom gaan de leaserijders in een elektrische auto rijden in plaats van een diesel? En dat gaat om fiscale voordelen en niet omdat ze het milieu zo hoog achten. En ongetwijfeld zijn er wel ook mensen die, ongeacht de fiscale bijtellingsregels ook elektrisch hadden willen rijden vanwege het milieu of wat dan ook, en ik denk dat dat met woningeigenaren ook zo werkt. Ik denk dat een klein deel vanuit de intrinsieke motivatie, met een groen hart etc., al naar zullen vragen en geïnteresseerd in zijn en een groot deel dus niet. En die moet je dus verleiden en in beweging zien te krijgen. En nu zien we vooral dat het ook nog gewoon arbeidsintensief is, het is gewoon duurder. Secundair materiaal is uiteindelijk nog steeds duurder dan nieuw materiaal. En niet zo zeer het materiaal zelf, maar het proces eromheen, dat kost tijd en tijd is geld. Dus er zijn financiële prikkels nodig om het vliegwiel op gang te krijgen.*

En het zal nog wel een lange zit zijn, maar het kan wel, zie als voorbeeld bij die auto's. Waarom kan het hier dan niet mee? Een installateur zei mij: Zolang het doosje met nieuwe spijkers goedkoper is dan de kromme spijker recht slaan, zullen wij alsnog de nieuwe spijkers blijven kopen bij de groothandel. En dat komt puur door die arbeidsfactor. Arbeid is in Nederland heel hoog belast en verbruik relatief laag. En eigenlijk zouden we dat moeten omdraaien, dat arbeid goedkoper wordt en materiaal duurder. Dan wordt het al voordeliger. En daar dan op misschien nog extra financiële prikkels.

S: Dus misschien ook dat er voor de consument betere alternatieven worden aangeboden? Betaalbare alternatieven om überhaupt de overstap te willen en kunnen maken?

X: *Ja, en daar zal dan ook heel wat perceptie inzitten. Naast de installatiesector hebben wij ook de elektrotechnische detailhandel, dus denk aan BCC, Mediamarkt dat soort winkels, maar ook de refurbished Apple winkels. En wij hebben daar ook een keurmerk voor in het leven geroepen. Dus als jij bij die winkels een refurbished telefoon koopt, met zo'n soort label als 'zo goed als niet'/'gebruikt' etc., dan heb je een bepaalde garantie, dan kan je daarop rekenen en dan is het op bepaalde punten nagekeken. En die winkels zeggen door zo'n keurmerk en door duidelijkheid voor de consument, doordat de consument meer garantie krijgt, heeft wel geleid tot hogere verkoop. En dat zal denk ik voor de installatie sector ook zo gelden. Als ik nu een tweedehands Cv-ketel koop, ja dan wat als hij het na een half jaar niet meer doet? Een beetje dat idee.*

S: Dus het enigszins creëren van een win-win situatie voor markt en consument?

X: *Ja, en vooral de perceptie wegnemen dat voor tweedehands/refurbished de garantie niet beter of slechter is of wat dan ook.*

S: Vindt u dit voldoende of vindt u dat circulariteit meer aandacht moet krijgen binnen uw organisatie?

X: *Het kan altijd meer, in die zin is het ook maar een deel van mijn takenpakket. Binnen de uren die ik ervoor heb, doe ik mijn best om het zoveel mogelijk bekendheid te geven. Dus vooralsnog wel, het kan wel meer, maar het is ook lastig omdat het nog in de kinderschoenen staat. Zo lang het nog niet helemaal duidelijk is wat meer circulair is; een refurbished kabelgoot monteren of een kabelgoot zo monteren dat je het over 30 jaar er weer uit kan halen? Zo lang het nog niet duidelijk is wat nou beter is, in het kader van circulariteit, staan we nog wel echt aan het begin van de reis. En als we het hebben over de keten, dan hebben we het over het eeuwige wijzen naar elkaar. Zolang opdrachtgevers er niet om vragen, zal de markt het niet aanbieden en zolang de leveranciers niet vragen om secundair materiaal, ontstaat er ook weinig aanbod. Dus vraag en aanbod moet in gang worden gebracht. Als er geen laadpalen zijn worden er geen elektrische auto's verkocht en zonder elektrische auto's hebben laadpalen ook weinig zin. Het moet op gang worden gebracht. En dan heeft de overheid, als launching customer, daar wel een hele grote rol in. Aan de ene kant het maken van beleid, regel, fiscale voordelen etc. En aan de andere kant als opdrachtgever, inkoper. Ook nu zie je al wel dat woningcorporaties en zorginstellingen er om gaan vragen, met een bevoegde bestuurder die zegt wij willen zo circulair mogelijk. Dus het hoeft niet alleen van de overheid te komen.*

S: Werkt u als organisatie samen met andere partijen aan de circulaire ambities? En hoe organiseren jullie dat?

X: *Nog weinig moet ik zeggen. Tuurlijk werk ik heel veel samen met Bouwend Nederland (aannemers), Metaaluni (aannemers), FME (fabrikanten), AEDES (woningcorporaties). Maar echt specifiek en structureel omtrent dit onderwerp nog niet moet ik je eerlijk zeggen. Maar ik vind wel dat we dat zouden moeten doen, wij doen nog te weinig in bijvoorbeeld Cirkelstad en CB'23. We doen er wel iets in, maar wel heel weinig. En dat vind ik nog wel een uitdaging voor ons om daar meer effort in te steken. We zitten wel in de Nationale Milieu Database, die gaat ook over de milieukaarten en MPG-norm, daar hebben we wel een vrij actieve rol in. Daar willen we ook dat die installaties een betere plek krijgen in die MPG-norm. Maar ja, dat heeft misschien wat meer zijdelinks met circulariteit te maken, maar wel natuurlijk met milieu-impact en grondstoffenstromen te maken.*

S: Bent u als Techniek Nederland ook afhankelijk van andere partijen omtrent de circulaire ambities?

X: *Ja, ketensamenwerking is een begrip dat natuurlijk al tientallen jaren in de keten speelt. Uiteindelijk kunnen we denk ik nog steeds heel veel bouwen zonder goede ketensamenwerking, maar als ketensamenwerking ergens een niet alleen gewenst maar ook een noodzakelijk criterium is, dan is het wel binnen circulariteit. Je kan niet als installateur alleen circulariteit toepassen in een woningproject.*

S: Hoe ervaart u deze samenwerkingen op het gebied van vertrouwen, informatie-uitwisseling en open-transparante communicatie?

X: *Er heest best wel een open, transparante sfeer gelukkig. Alleen is het wel zo dat er zoveel initiatieven zijn, zoals materiaal paspoorten etc., dat we nog een beetje in de chaos fase zitten. En door al die initiatieven, vind ik het nog wel eens lastig, zo van 'op welk initiatief moet ik nu springen?'. Er is wel goede wil bij partijen, alleen iedereen denkt het wiel te hebben uitgevonden. Uiteindelijk moeten er gewoon enkele standaarden overblijven.*

S: Ervaart u (in)directe knelpunten in de samenwerking met andere partijen?

X: *Wij zijn zelf wel goed georganiseerd, de installatiesector is wel goed georganiseerd in Techniek Nederland en de aannemers bijvoorbeeld ook goed in Bouwend Nederland. Maar als we kijken naar de groothandels, waar onze leden hun spullen kopen, zijn weer niet heel goed vertegenwoordigd, dus dan moet je weer met allemaal losse*

partijen gaan praten. We zijn nu aan het kijken of we tot een circulaire keten kunnen komen voor bijvoorbeeld pompen in installaties. Dan zie je ook weer dat de fabrikanten echt losse clubjes zijn. En die zijn dan weer zo commercieel dat ze niet echt met elkaar willen praten. Dan merk je gewoon een gebrek aan organisatie.

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerking(en) te verbeteren/optimaliseren?

X: *Uiteindelijk gewoon doen. Uiteindelijk heb je iemand nodig die er wel de tijd en energie in gaat steken om deze partijen bij elkaar te krijgen en ondanks een paar tegenslagen, wel gewoon door te gaan. En bijvoorbeeld met die pompen zijn er twee personen, die voor eigen rekening, dat willen doen. Je hebt gewoon een eigenaar nodig.*

S: Ziet u mogelijkheden voor ketensamenwerking in renovatie van (particuliere) woningen?

X: *Ik zie daar wel een rol in voor Vereniging Eigen Huis, als belangen- en kennisclub voor woningeigenaren. Wat zou je dan ook willen als gemeente, wil je dat de eigenaren meer de materialen over 30 jaar vrij kunnen komen of misschien een dikkere gevel dat er minder verwarming nodig is? Heel lang hebben wij als Techniek Nederland al geroepen dat wij aan circulair doen, omdat wij ons ook bezig houden met het onderhoud en beheer. Onderhoud is per definitie levensduur verlengend. Maar ja, aan de andere kant is dat ook een beetje flauw. Is dan ook de loodgieter die thuis de Cv-ketel onderhoudt ook circulair bezig? Aan de ene kant wel, maar dat is niet echt wat er wordt bedoeld.*

S: Is er binnen uw organisatie een open en vertrouwelijke sfeer waar het delen van kennis en ervaringen wordt gefaciliteerd en/of gestimuleerd? Zo ja, hoe wordt dit gedaan?

X: *Ja, zeker binnen de collega's. Ook zie je bij collega's deels onbekendheid met het onderwerp. We hebben een werkgroep met vertegenwoordigers uit installatiebedrijven rondom circulariteit. Dat is ook mijn klankboordgroep; wat wordt onze lobby? Wat gaan we doen voor de leden? En daar merk ik echt een hele open sfeer.*

S: Heeft u zelf of als organisatie iets geleerd van samenwerkingen met andere partijen, zoals het delen van kennis en ervaringen? Zo ja, wat? En op welke manier?

X: *Ja zeker. Ik ben er zelf dan 3.5 jaar geleden mee begonnen. Toen Techniek Nederland vroeg wie dit dossier wil gaan trekken, toen was ik de eerste die m'n vinger opstak. Ik vond het niet alleen heel leuk, maar ook een heel noodzakelijk onderwerp. Toen heb ik me natuurlijk eerst heel erg moeten inlezen in het onderwerp en elke dag hoor je wel weer iets nieuws.*

S: Heeft u een wijze les voor collega's of andere partijen binnen de circulaire bouw en renovatie sector die bijdraagt aan de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Grappig, we hebben net zo'n serie vlogs uitgebracht, die staan op YouTube, met voorbeelden van installateurs met betrekking op circulariteit. Die ondernemers vroegen daar eigenlijk zelf om. Dat was wel interessant en leuk. Verder denk ik zelf; denk gewoon niet te groot. Circulariteit zit hem al in de kleine dingen. En daarnaast, uiteindelijk moet het gewoon geborgd worden in de regelgeving, anders blijven we allemaal leuke initiatieven nemen en komen we niet verder dan dat.*

Sommige mensen, ook binnen brancheverenigingen, zeggen 'we moeten het gewoon doen', maar dan denk ik ook weer dat is veel te makkelijk zeggen. Dan hebben we wel de nationale circulaire transitieagenda/transitieteam, met een basecamp etc., maar ik kan daar dan nu nog zelf ook niet zo heel veel mee moet ik eerlijk zeggen. Dat is voor mij te abstract. Maar misschien moeten we ook juist nu wel even door die chaotische en abstracte fase heen om het op gang te krijgen. Circulariteit leeft wel steeds meer, ook binnen de installatie sector. Begin vorig jaar moest ik voor de vlogs echt lang zoeken naar voorbeelden van installatiebedrijven die er mee bezig waren en nu komen ze juist naar ons toe met voorbeelden.

S: Hoe dragen volgens u toekomstvisies bij aan het verwezenlijken van circulaire bouw en renovatie? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend?

X: *Toekomstvisies zijn in mijn ogen vrij abstract en een soort droombeeld. Zelf hoor ik liever de activiteiten en strategieën van hoe we die visie gaan bereiken. Maak het maar concreet. Hoe gaan we het verwezenlijken? Toekomstvisies zonder strategie word ik niet zo warm of koud van.*

S: Heeft u als organisatie te maken met de gemeente? Zo ja, op welke manier?

X: *Ja, met de Gemeente als opdrachtgever, dus als aanbestedende dienst. Zelf houd ik me ook bezig met aanbestedingen. Zoals onderhoud en elektrotechnische installaties van De Rotterdam van [REDACTED]. Maar ook de gemeente als opdrachtgever voor eigen panden en dergelijke is het goed circulair uitvragen van belang. Als inkoper*

hebben zij gewoon een rol en moet er eenduidigheid zijn in hoe vragen we circulariteit uit? Hoe besteed je dat aan? Ik maak de gemeente ook mee vanuit de rol van hoe je overgaat naar zero-emissie zones, hoe houd je de vieze dieselbusjes uit de stad, waar onze leden heel veel in rijden? En dan vind ik het wel belangrijk dat je als overheid ook oog hebt voor de belangen van de ondernemers. Als het aan de ondernemer zelf ligt, zal hij altijd in dat dieselbusje blijven rijden. Maar dat je niet als overheid zegt 'over 3 jaar gaan we over', als je weet dat een ondernemer gemiddeld 7 jaar met een busje doet en die heeft bijvoorbeeld net vorig jaar een nieuwe bus gekocht, dat kan ook niet. Dus houdt rekening met de belangen van ondernemers, de investeringsmomenten etc.

S: Hoe zou u de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie? Bijvoorbeeld een stimulerende of faciliterende rol?

X: *Overheden geven natuurlijk ook lokale subsidies. Veel subsidies, bijvoorbeeld voor groene daken aanleggen, zullen VvE's en eigenaren wel net dat zetje geven om over te gaan. Maar ja, hoe zit dat bij circulariteit, dan hebben we het weer over de definitiekwestie.*

S: Welke rol zouden gemeenten volgens u moeten innemen om circulaire ketensamenwerking te realiseren en managen?

X: *De gemeente zou partijen rond de tafel kunnen brengen met 'dit zijn onze ambities en dit kan niet zonder de markt'. Nodig de markt uit, ga het gesprek aan, marktconsultaties etc. wat zijn de ideeën van de markt? Hoe kunnen we dit bereiken?*

S: Welke activiteiten zou de gemeente volgens u moeten ondernemen om particuliere woningeigenaren te stimuleren tot circulair renoveren?

X: *Toevallig was er gisteravond vanuit de gemeente een soort Webinar georganiseerd over van het gas af gaan, want ik woon in Rotterdam West, een proefwijk die dus van het gas af gaat. Dus dat soort dingen helpen wel.*

S: Kent u toevallig een renovatieproject van een particuliere woning die circulaire ingrepen heeft ondervonden?

X: *Heijmans hadden een soort Tiny House concept bedacht; Heijmans One. Zo'n voorbeeldhuisje stond heel lang op hun terrein in Brabant. En misschien dat je ook nog via Vereniging Eigen Huis of misschien wel Consumentenbond aan een voorbeeld kunt komen. Consumentenbond is natuurlijk ook een belangrijke lobbyclub om via Den Haag het landelijk ook in beweging te krijgen. En van Bouwend Nederland, kan je misschien nog Hellen Visser contacten. Zij is chef duurzaamheid en daar valt circulariteit onder. Maar ze zegt wel dat ze altijd heel druk is, ik zelf krijg haar ook altijd nauwelijks te pakken. Maar zij hebben ook wel regiomanagers, misschien een van hen.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Misschien als mensen het willen, vooraf de vragen naar hen toesturen, voor iets meer inzicht. Je kan ook nog kijken naar wat nou de gemeentelijke belemmeringen zijn en die particuliere belemmeren in het aanpassen van de woningen.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

S: Allereerst, zou u zichzelf, Architect Maken en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [ ] en heb samen met [ ] het bureau opgericht. Wij zijn begonnen met de bouw van ons eigen huis dat we naast onze baan eigenlijk bij een ander architectenbureau deden en hebben we toen gebouwd met een baksteen van afval. Dus een circulair product. Daarmee kwamen we in de Guardian en daarna eigenlijk in alle Nederlandse kranten. Dus we hebben er heel veel publiciteit mee gehad en daaruit is ons bureau ontstaan. Nu doen we veel woningbouwprojecten, ook wel onderwijs. En duurzaamheid is altijd wel een thema binnen onze projecten, omdat we daar eigenlijk echt intrinsiek mee zijn begonnen. Het begon met circulair, met dan die stenen met afval. Maar we zijn het nu ook wel verder aan het uitbreiden naar klimaat adaptief en natuur inclusief. Dat vinden wij ook superinteressant.*

S: Hoe ziet u zelf of als organisatie een circulaire bouweconomie voor zich?

X: *Is best een moeilijke vraag. We zijn het echt nog wel aan het uitvogelen met elkaar wat nou echt het beste werkt. Onze strategie was, ook met ons eigen huis, in elk project gaan we een innovatie toepassen, dat was het doel. Want dingen moeten gewoon in de realiteit getest worden. We weten dat het systeem dat we nu hebben niet goed is. Dat we echt grote problemen hebben als het gaat om grondstoffengebruik, maar ook CO2 uitstoot, de opwarming van de aarde, hittestress, wateroverlast etc. Er gaat nog van alles mis. Dus we hebben echt iets op te lossen. We kunnen dan wel zeggen 'alles moet anders', maar dat is natuurlijk heel lastig door te voeren, zeker met een sector als de bouw. Dus ons idee was dat we binnen het systeem blijven dat we nu hebben en we gaan gewoon kleine stapjes maken en uittesten; proberen innoveren, en op die manier komen we langzaam tot een nieuw systeem vanuit het bestaande, want op die manier kunnen we met mensen samenwerken en komen we ergens. Experimenten, met kleine stappen beginnen en dingen toegankelijk maken. Dus we proberen in onze projecten dingen op zo'n manier te doen dat we het goed kunnen uitleggen. In die baksteen van afval zitten bijvoorbeeld stukjes toiletput, dan snappen zelfs de kinderen bij ons in de straat nog wat dat is. En die vertellen dan ook weer verhalen aan elkaar. Dus dat verhaal erachter vertellen vinden wij ook heel belangrijk.*

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de samenwerkingen en binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Best wel belangrijk, in zowel grote als kleine projecten. De gemeente is nu ook al wel best wel een aanjager met Rotterdam Circulair en zo. Vanuit de gemeente wordt er ook al aardig wat via social media de wereld in gebracht. Het enthousiasmeren is dus een hele belangrijke rol. En ook de overkoepelende visie. Maar tegelijkertijd denk ik dat de gemeente ook zeker moet verplichten. Vooral echt de grote bouwers hebben gewoontes en zijn gewend dingen op een bepaalde manier te doen, dat altijd goedkoper is dan dingen die ze niet gewend zijn om te doen. Als je ook die partijen wilt meekrijgen, moet je ze af en toe ook even over het randje duwen en zeggen van; je moet nu duurzamer en je moet het kunnen aantonen, of je moet circulaire materialen toepassen en laat maar zien etc. Dus enerzijds is dat verhaal belangrijk (kwalitatieve eisen) en aan de andere kant de moet je het ook echt kunnen toetsten (kwantitatieve eisen). We hebben echt wel de gemeente nodig en de eisen die ze stellen vanuit de CPR etc. om onze partners te overtuigen dat we het gewoon moeten waarmaken wat we hebben beloofd. En dat we dat ook moeten bewijzen. Met [ ] had ik destijds ook echt een brainstorm hierover: moet je nou kwalitatief of kwantitatief toetsen? Hoe doe je dat dan? En omdat er eigenlijk nog niet een duidelijk beeld is over hoe de toekomst er uit moet gaan zien, kan je nu ook nog niet zeggen hoe je daarop moet toetsen. Wat is nu goed bouwen? Maar ik denk dat op dit moment ook al wel gaande is. Dat er ook al wel op die manier ingezet wordt. En bij de particuliere woningvoorraad is de rol van de gemeente denk ik bijna hetzelfde. Daar kunnen ze ook toetsen op materiaalgebruik en MPG en zo.*

S: Hoe ervaart u over het algemeen de samenwerkingen met andere marktpartijen en overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Heel verschillend, omdat er heel veel partijen zijn met verschillende insteken. Sommige bedrijven willen heel graag bouwen op de manier dat ze gewend zijn en sommige zien ook echt wel dat het nodig is om te veranderen. De meeste aannemers die wat groter zijn roepen op social media al dat ze graag willen bouwen met hout bijvoorbeeld. Maar als je dan daadwerkelijk met ze in een project zit, is dat vaak toch nog lastig, want dan moeten ze heel veel veranderen. Met de ene aannemer hebben we een echt een klik en die willen ook echt mee en ook zich*

daar echt mee profileren. Die willen echt wel veel stappen zetten. En met de andere aannemer of ontwikkelaar zegt juist: nee, ik wil het zo veel mogelijk traditioneel doen en als ik het dan een keer ergens anders moet doen, omdat jij dan de gemeente kan overtuigen dat we dat project kunnen krijgen, dan doen we dat wel maar zo min en goedkoop mogelijk. Dus soms zijn we echt in een team bezig en soms zijn we een beetje zo'n zeikerige architect die alleen maar vind dat iets anders moet, omdat we gewoon anders mensen niet overtuigd krijgen.

S: Ervaart u verder nog directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Doordat het een verandering is, gaat het heel erg over het doorbreken van die gewoontes. Maar ik heb het idee dat we daar langzaam wel naartoe gaan. Maar ik merk ook wel bijvoorbeeld dat er wat praktische dingen zijn. Bijvoorbeeld nu zitten we met de prijsstijging van hout en komende maand gaat de houtprijs bij bepaalde leveranciers 12% omhoog. Ja, die bouwkosten krijg je niet eventjes in de verkoopprijs opgelost. Dat is echt een uitdaging. En dat is gewoon omdat hout populairder is geworden en ook wat ik hoorde van aannemers is dat Amerika en China ineens heel veel hout opkopen of zo. Dan hebben wij daar opeens het probleem van. Ja en ook, wanneer is iets een goed product? Daar had ik het ook met [REDACTED] over. Schapenwol bijvoorbeeld als isolatie was niet zo populair product, maar was wel heel duurzaam. En toen werd het ingevoerd in de software dat het ook echt als duurzaam product ging scoren en toen werd het heel populair. Maar toen werden er opeens schapen geslacht om de schapenwol, om maar genoeg te kunnen leveren voor bouwprojecten en ja ... dat is natuurlijk niet zo duurzaam. Dus eigenlijk moet gewoon die regelgeving mee veranderen. Je moet eigenlijk continu van alles op de hoogte blijven. Er is niet 1 waarheid over wat een goed product is, want dan wordt een restproduct ineens een milieubelastend product.*

In de MPG komt hout nu ook heel slecht uit in relatie tot de BENG-eisen. Daar hebben we bijvoorbeeld ook echt heel veel last van. Op een of andere manier kan je met de nieuwe energie-eisen bijna niet meer met hout bouwen. Terwijl de milieulast van hout zoveel beter is, dan dat je alles in beton zou bouwen. Dat soort dingen zijn gewoon superfrustrerend. Hebben we eindelijk zoveel mensen mee om met hout te bouwen, wordt er zo'n nieuwe regel ingevoerd waardoor alles weer misgaat. Dan hebben we ook wel weer gemeenten nodig om daarop te sturen dat dat weer goed gaat. Geen genoeg 'alignment' tussen de energietransitie en circulaire transitie.

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *Wat ik wel is merk als we bijvoorbeeld een tender hebben gevonden, dan hebben we allemaal duurzame dingen beloofd en dan zijn wij als architecten echt bevlogen om dat dan ook echt op een goede en intrinsieke manier erin te houden en een ontwikkelaar of bouwer wil dan gewoon door met zijn proces. 'Zo goedkoop mogelijk bouwen op de manier dat we gewend zijn'. Wat er dan vaak gebeurt, is dat zo'n partij ons weghoudt bij de overleggen met de gemeente. Wat natuurlijk slim is, want dan gaat het veel soepeler. Dus dan hebben we samen met een ontwikkelaar een plan gemaakt en gewonnen, dan mogen we het gaan uitvoeren, nou dan gaan wij doortekenen en nog realistischer maken en dan komen er wijzigingen die ook weer impact hebben op de duurzaamheidsprestatie, waaronder circulariteit, en dan gaat de ontwikkelaar met al die wijzigingen naar de gemeente: hoe gaan we dit doen? En die heeft natuurlijk gewoon een andere benadering dan wij. En als wij dan een beetje worden weggehouden van die overleggen, dan gaan we er vaak niet tegen in, omdat het onze opdrachtgever is, dus je zit in een ondergeschikte rol, dan hebben wij daar ook gewoon heel weinig invloed op om te zorgen dat we dingen met de goede motieven blijven doen. De ontwikkelaar wil gewoon de vinkjes zetten van 'ik voldoe toch?'. En wij zitten er toch anders in. Wij proberen met bepaalde duurzame ingrepen een verhaal te vertellen en de mensen te laten voelen dat ze duurzaam leven of zo. Dat soort dingen zou wel beter kunnen denk ik ja.*

S: Zie je daar ook een rol voor de gemeente in?

X: *Wanneer de ontwikkelaar langskomt bij de gemeente, ook de architect erbij vragen. Dan wordt het ook makkelijker voor ons om die rol te pakken en om het beter te integreren in het ontwerp. Als je bij een meeting zit heb je toch veel meer grip op wat er precies gebeurt achter de schermen. Iemand die ik ken bij de Gemeente Amsterdam werkt als stedenbouwkundige en zij zei ook 'ja, we proberen altijd heel erg die architect erbij te krijgen, maar ja, dat lukte dan gewoon niet.' Terwijl de gemeente en architecten wat dit betreft vaak best wel op één lijn zitten. We hebben wel een beetje hetzelfde doel en daarom kunnen we samen dan denk ik ook veel meer voor elkaar krijgen. Ik denk dat dat ook wel bekend is bij de meeste mensen van de gemeente, maar het gebeurt nog niet altijd. Het vaak toch nog best lastig voor ons om daar een voet tussen de deur te krijgen. Ik snap het ook wel, want je wil ook niet bij ieder overleg zitten. Kost ook heel veel tijd, soms wil je gewoon efficiënt door. Maar dit is wel een aandachtspunt denk ik.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie?

X: *Bij heel veel partijen is het ook wel transparant hoor. Dan worden we weggehouden, maar dan worden we wel gewoon goed geïnformeerd bij zo'n ontwikkelaar of bouwver. Maar dat is niet altijd zo. Als je gaat kijken hoe krijgen we die circulaire bouwconomie voor elkaar, ja ik denk dat je meer voor elkaar gaat krijgen wanneer het transparanter is.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen?

X: *Ik weet niet hoeveel mensen er binnen de overheid en gemeenten echt die kennis hebben en in hoeverre dat gedeeld wordt met elkaar. Er zijn denk ik wel aardig wat partijen bezig om die kennis te delen, ook wel via adviseurs en zo. Wijzelf zijn ook altijd heel erg open-source daarover. Het heeft echt wel de aandacht denk ik.*

S: Zou de gemeente aan deze deling van kennis en ervaring nog iets kunnen bijdragen op circulair gebied?

X: *Ik denk het wel, want ik weet dat er heel veel architecten zijn bijvoorbeeld, die totaal de noodzaak er nog niet van inzien en die er ook helemaal niet mee bezig zijn en niet mee bezig willen zijn, want ze weten gewoon dat het impact heeft op hoe hun gebouwen eruit komen te zien en dat daar geld naar toe moet wat ze dan niet aan iets anders kunnen uitgeven. Dus ik denk zeker dat er meer kennis gedeeld mag worden met dat soort bureaus, maar dan niet alleen over 'hoe pas je dingen toe, hoe zit het qua regelgeving', maar meer over 'waarom willen we dit nu eigenlijk?'. Wat is nu eigenlijk de motivatie waarom je echt om zou moeten? Het is eigenlijk bizar dat mensen nog steeds niet inzien dat we echt om moeten en wat de gevolgen zijn van gewoon doorstampen met wat we nu aan het doen zijn. En als we dat nu gewoon meer kunnen integreren in het vormgeven van gebouwen, dan kunnen we ook op een mooie manier doen. Daar zijn heel veel bureaus helemaal niet mee bezig. We weten allemaal dat we aan de Parijs-voorwaarde moeten voldoen, maar dat zijn allemaal van die moetjes, maar waarom willen we nou eigenlijk naar een ander systeem? Dat zou meer kennis over gedeeld moeten worden.*

S: Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen?

X: *Ik zit er zelf denk ik nog niet genoeg in, maar ik denk dat je heel veel zou kunnen met sloopbedrijven. Als je ziet hoe gebouwen nog steeds gesloopt worden, dat is echt best wel bizar, soms gaat alles nog steeds op een grote hoop. We moeten die mensen laten inzien dat er ook nieuwe businessmodellen zijn, want dat is superinteressant. Dat betekent dat er voor ons meer materialen voor handen komen die uit die sloop komen en voor die bedrijven dat ze meer kunnen verdienen. Dus ik denk dat dat alleen maar win-win gaat zijn op het gebied van circulair bouwen. Maar het vergt gewoon een heleboel dingen. Je moet echt zorgen dat die opslag dan ergens geregeld is, dat je dat materiaal kwijt kan. Ik geloof dat de gemeente daar wel echt mee bezig was, om een soort materialen depot te realiseren. Kan ik daar gewoon in kijken? Welke materialen er nog zijn? Misschien weet jij dat?*

S: Zelf weet ik dat niet direct. Maar wat er wel echt nodig is, is inderdaad: wat komt wanneer vrij en wat is wanneer beschikbaar? Denk zeker interessant voor jullie als architecten.

X: *Ja, zeker. De factor tijd is daarin gewoon heel lastig. Wij hebben ook wel eens een woonhuis gemaakt met heel veel constructieve balken uit een oude schuur. En die (sloop)aannemer liep door die schuur, die gesloopt moest gaan worden, en die stond in daar en toen maakte die foto's en stuurde die naar ons: vinden jullie dit misschien mooie balken voor in dat huis? Nou top natuurlijk. Maar die kon toen zijn planning zo afstemmen dat die schuur gesloopt werd, die balken meteen naar die bouwplaats konden en dat ze toen ook meteen weer werden toegepast. Dan heb je dat allemaal opgelost. Maar als je ze een tijdje moet opslaan, en je hebt daar de ruimte niet voor...we bouwen steeds meer in de stedelijke context. Dus inderdaad de tijd en ruimte voor opslag van materiaal en inderdaad ook het netwerk dat je weer wanneer iets voorhanden is en ook wel echt de garanties van materialen. En zo'n particulier heeft daarin wel iets te zeggen en is er ook meer mogelijk. Als zo'n balk geen keurmerk of iets heeft, maar de constructeur geeft bij de particulier aan dat de balk eigenlijk wel sterk genoeg is, maar omdat hij niet nieuw is kan hij er geen garantie opgeven zegt de aannemer dan. Maar dan zegt zo'n particulier: nou prima, ik vertrouw op de constructeur, we gaan het gewoon doen. En dat kan bij die grote partijen meestal niet. Dus juist in die particuliere sector zit denk ik echt een innovatieslag die ik heel interessant zou vinden, juist als je zo'n depot hebt waar mensen gewoon een oude deur op kan halen voor een prikkie, ja dan gaan mensen dat wel doen. En zeker als ze dan ook nog weten dat ze echt goed voor het milieu bezig zijn. Ik denk dat dat echt wel leuk kan zijn en heel veel kan opleveren, ook voor het bewustzijn van mensen, want die gaan er dan weer over vertellen aan vrienden. Die kennis kan je er dus ook aan koppelen. Dat faciliteren. Die oogstkaart bijvoorbeeld, die doet dat een beetje, maar het is net niet grootschalig genoeg. Je vindt er net niet de materialen die je nodig hebt. En de factor*

tijd is dus ook lastig, want als wij een ontwerp maken, dan wordt dat pas twee jaar later gebouwd. Dus dan zijn er misschien nu wel materialen voorradig, maar dan moet je die dus eigenlijk twee jaar opslaan en zo'n loods hebben wij niet. Dan moet je ze ook al veel eerder kopen die materialen... ja, hoe los je dat op? Want misschien gaat het project wel niet door, kom je in een latere fase erachter dat het geen haalbaar plan is. Je wil wel op die materialen ontwerpen, want we moeten ze inmeten en zorgen dat de constructieve functie goed is etc. Dus het vergt gewoon investering aan het begin.

S: Ik denk dat hierbij inderdaad wel de gemeente ene faciliterende rol zou kunnen innemen om zo'n locatie beschikbaar te stellen bijvoorbeeld. En zeker ook voor de particuliere bewoners.

X: *Buurman in Rotterdam doet het ook, heb je die al geïnterviewd?*

S: Ik heb ze op de lijst staan en hoop ze nog te kunnen spreken. Als je inderdaad zo'n depot of iets zou kunnen koppelen aan een bedrijf als Buurman, dan zou dat best wel goed kunnen uitpakken naar mijn idee. En dan wellicht ook de koppeling maken met delen van kennis en ervaring.

X: *En de volgende stap zou zijn: de dingen die je gaat toepassen, die dan ook herbruikbaar toe te passen. Dat je het inderdaad op zo'n manier plaatst, dat je het er ook weer uit kan halen en bij wijze van nog een keer zou kunnen hergebruiken. Maar dat is nog wel een hele grote stap voor particulieren.*

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen?

X: *Volgens mij gaan er ook al wel subsidies naar jonge bedrijfjes die aan het innoveren zijn, want dan komen de nieuwe producten ook op de markt. Als ze er niet zijn, wordt het heel lastig. En er om vragen in projecten, maar dat wordt gedaan door die GPR. En ook het netwerk, het kenbaar maken dat het bestaat. Ook de particulier moet voor een verbouwing een MPG-berekening maken, dus daarmee toets je al wel de impact. Dus die zou wel nog specifiek aangepast kunnen worden op circulair gebruik van materiaal. Er komen wel steeds nieuwe versies van, maar heel vaak zijn nieuwe materialen nog niet meegenomen in die berekening. Dat is best wel vervelend. Want bijvoorbeeld met onze gerecyclede steen, die was toen nog nooit in de woningbouw toegepast, dus stond ook nog niet in het systeem. Maar toen moesten we ook die berekening invullen, maar daar hingen toen nog helemaal geen consequenties aan. Dus toen was die MPG-toets nog in ontwikkeling. En nu moet je natuurlijk steeds beter presteren op de MPG, dus het begint nu wel te komen dat je een groot aandeel aan circulair materiaalgebruik moet hebben in je gebouw. Of bio-based. En op die manier kunnen gemeenten daarin sturen, ook de particuliere sector. Maar ik denk dat de eisen voor de bestaande bouw, renovatie, nog niet zo hoog liggen. Maar ik denk dat je ook best veel vraagt aan een particulier die er de ballen verstand van heeft. En particulier renoveert ook vaak vergunningsvrij en dan is die hele MPG helemaal niet van toepassing. Dat maakt het ook wel lastig, want mensen vinden het nu al een hobbel om een vergunning aan te vragen, dus dan willen ze vaak net alleen dat doen wat binnen de vergunningsvrije regels valt. En als je dan ook nog zo'n MPG-toets moet doen, dan wordt het natuurlijk nog veel ingrijpender. Dan wordt die hobbel nog veel groter.*

Wat je ook zou kunnen doen is een soort van CO2-belasting gaan heffen. Als je materialen toepast met een hogere CO2-uitstoot, dan moet je daar meer belasting voor gaan betalen. Dan voorkom je dat het verschil tussen vergunningsvrije en onder vergunning niet zo speelt. Dus dan moet je niet zo zeer kijken naar wat de particulier doet, maar naar de producten zelf. Ik denk dat je op die manier de particulier ook meer ontzorgd, want die gaat dan vanwege kosten zelf veel meer kiezen voor andere producten. Dan val je hun eigenlijk niet lastig dat het ene product beter is dan de ander, maar dan val je eigenlijk de bedrijven die daarmee bezig zijn mee lastig.

S: Bent u zelf een klein beetje op de hoogte van de gemeentelijke toekomstvisies met betrekking tot circulair?

X: *Volgens mij wel. Maar ik denk eigenlijk vooral van het actieplan circulair en de dingen die nu spelen zeg maar. Ik weet niet of ik de vervolgstappen hierna ken.*

S: Visie van Rotterdam duidelijk genoeg?

X: *Wij als architecten denken altijd best wel abstract voor mensen in de bouw, dus wij kunnen daar wel wat mee. Maar ik denk dat het voor de hele bouwketen inderdaad wel handig is om de stappen te laten zien. Over drie jaar gaan we allemaal 50% gerecyclede materiaal toepassen en over 10 jaar gaan we een belasting heffen over CO2 op producten etc. Dat die stappen helder zijn, zodat bedrijven weten waar ze in moeten gaan investeren. Heel veel bedrijven zijn gewoon financieel gestuurd. Ik denk dat als bedrijven nu vast weten waar ze over een tijdje aan toe zijn, dat de overgang veel zachter zal zijn en dat ze daar wel veel aan hebben. Voor ons, wij ontwerpen gewoon met de dingen die er nu zijn en zijn dus best wel flexibel. We weten ook het hogere doel en over een langere termijn,*

die achterliggende gedachte. Dan gaan wij best flexibel om met die regelgeving. Maar een bedrijf dat in de bouw zit, is dat wel anders. Die kunnen niet opeens switchen van concept ofzo.

S: Vind u dat de invulling van 'hoe' gaan we er komen bij gemeente moet liggen of bij zowel gemeente als markt?

X: Ik denk dat iedereen mee moet denken en beslissen, maar ik denk wel dat de gemeente echt de lead moet nemen. Volgens mij is het een dialoog, want we gaan het allemaal samendoen, dus echt samenwerken. Ik denk dat als de gemeente zegt 'zo gaan we het doen', dan krijgen ze van iedereen te horen wat niet kan en dan pas weten we wat het probleem is. Het gros van de bedrijven zou daar natuurlijk helemaal niet over nadenken als niemand hen zegt 'we gaan het zo doen'. Dus ik denk dat de gemeente daar de leiding in moet nemen, maar ik zou zeker ook wat verwachten van de markt.

Doordat wij die duurzame en circulaire visie hebben, komen wel echt de mensen naar ons toe die ook al zelf wel die motivatie hebben. Dat mensen zeggen 'ik wil duurzaam', maar dat veel nog niet goed weten wat duurzaam allemaal kan zijn. En als we ze er dan over vertellen, krijgen we ze ook vaak wel mee in de dingen die wij nu duurzaam vinden. Dan is circulair materiaalgebruik vaak ook wel een optie. Maar we komen ook particulieren tegen die zeggen: ja, duurzaamheid is leuk, maar dan wel alleen voor mijn eigen portemonnee. Dus zoveel mogelijk zonnepanelen, zodat er eigenlijk geld verdiend gaat worden. En de reden dat het huis straks goed verkoopbaar is. Dan gaat het dus echt over energierekeningen, comfort en verkoopbaarheid. Die mensen kom je ook tegen, en ja, daar doen wij dan niet zo veel aan. Je kan mensen niet dwingen hun mindset te veranderen en daar hebben we ook gewoon niet de rol voor. Dat moet eigenlijk wel iemand anders doen, die mindset veranderen. Wij doen wel ons best om er echt wel positieve verhalen over te vertellen, maar als wij ze niet kunnen overtuigen, dan moet iemand anders ze dwingen of ze moeten door iemand anders gemotiveerd raken. Dat kan gewoon niet alleen van ons komen.

S: De gemeente zou wellicht wel een rol kunnen spelen bij die bewustwording bij bewoners, door middel van een soort platform voor marktpartijen, kennisorganisaties en bewoners opzetten. Hoe denkt u hierover?

X: Ja, een soort van laten zien hoe het ook kan, zonder dat je de marktwerking in de weg zit. Dat lijkt me superleuk om die positieve verhalen meer te vertellen. Dat is natuurlijk een super goede manier om mensen meer te enthousiasmeren en om de mensen die het goed doen een podium te bieden. Daarbij is wel de vraag: is dat dan een heel open platform? Kan iedereen daar op schrijven wat hij wil? Of zit er een soort redactie op? Ik bijvoorbeeld wel dat soort platforms voor architectuur, maar meestal wordt dat best wel een rommel als het open is. Maar als het echt een platform wordt waar een soort redactie opzit, dat vergt dan wel veel meer investering vanuit de gemeente bijvoorbeeld. Maar ook voor onszelf. We sturen daar dan alleen dingen naar toe als dat voor onszelf ook de moeite is. Wat ik me kan voorstellen is dat je dan samenwerkt met een partij die daar dan meer ervaring in heeft. Material District, die ook de beurs voor materialen organiseert, hebben ook een soort materialen platform. Of Broeiness, of Buurman. Als je het koppelt aan iets wat al leeft, dan wordt het misschien makkelijker om iets uit te bouwen dan als je dit helemaal nieuw moet opzetten. Je moet ook maar voor elkaar krijgen dat iedereen daar dan van alles op gaat posten en zo en dat het gaat leven. Het risico is dat het net een beetje te dood wordt. Dat had ik een beetje met die oogstkaart. En dan gaat er niemand meer kijken en gaat er daarna ook niemand meet iets opzetten. Het moet dan wel echt de aandacht krijgen tussen alle platforms die al bestaan. Ik denk dat het heel erg leuk kan zijn, maar het wordt in mijn hoofd meteen een beetje praktisch met het idee van: gaat dat dan echt werken? Of wordt het een soort tijdschrift idee met allerlei artikelen of koppel je het aan iets dat al bestaat?

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen?

X: Ik denk dus in het toetsen van de projecten die mensen doen. Ook kan je bedrijven stimuleren het goed te doen. En particulieren meer kennisgeven. Ik denk ook dat je heel veel kan doen met kinderen, om het populair te maken, want die vertellen het dan weer aan hun ouders. Voor kinderen is dit natuurlijk superbelangrijk. Het gaat over hun toekomst. Over een paar jaar, als we echt om moeten zijn, dan gaan zij het nog verder brengen. Maar ook in het onderwijs natuurlijk. Naar mijn idee mag de gemeente zich ook best wel met het onderwijs bemoeien op dit vak.

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: Wat de gemeente wel zou moeten doen is het goede voorbeeld geven. Als de gemeente nou zelf eens een keer circulaire bestrating gaat leggen. En circulair omgaat met de inrichting van de openbare ruimte en ook vastgoed circulair aanbesteed. Dat zou wel echt stap 1 zijn, om meteen heel kritisch te zijn.

S: Misschien door middel van een experimenteel gebied?

X: *Ik woon in het Oude Westen en daar heb je de actiegroep die heel erg druk bezig is met duurzaamheid en vooral op energie. Ze zijn overal groene tuintjes aan het aanleggen in de wijk. Superleuk, het leeft helemaal. Die mensen zijn helemaal gebrainwashed over duurzaamheid en hebben ook allemaal persoonlijk dat geveltuintje aangelegd. En dan vervolgens gaat de gemeente het parkje, het voorplein daar opnieuw aanleggen en daar moet en zal dan asfalt in en er komt dus minder groen in en de bomen gaan weg. En er worden een soort van waterelementen in geplaatst, maar die doen ook niks voor klimaatadaptatie. Die sproeien alleen af en toe, dus dat is dan leuk voor de kinderen, maar ik dacht echt wat is hier misgegaan? Het leeft helemaal in deze wijk, iedereen is er mee bezig en dat zouden we echt moeten koesteren en dan komt de gemeente met zo'n aanpak voor het parkje. Dit is wat je niet moet laten gebeuren als gemeente. Laat zien waar we naar toe moeten.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Succes verder!*

S: Allereerst, zou u zichzelf, uw organisatie en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED], commercieel manager bij Van Liempd sloopbedrijven en tegelijkertijd ook bij Gebruikbouwmaterialen.com. Wij zijn qua sloopbedrijf al 30 jaar actief. Wij werken voornamelijk voor woningcorporaties, gemeentes, zorginstellingen en wij hebben een duidelijke visie over hoe we ons werk uitvoeren. We slopen niet, maar delven nieuwe grondstoffen is een van onze slogans. We zien de gebouwde omgeving dan ook echt als grondstoffenbank van de toekomst, waarbij als er plaats moet worden gemaakt voor iets nieuws, dat op een zo verantwoorde manier te doen, waarbij we zo veel mogelijk materialen ook hoogwaardig hergebruiken. Waar we dus de waarde maximaal behouden en ook CO2-emissie reduceren om op zo'n manier te werk te gaan. En van Liempd delft die materialen en Gebruikbouwmaterialen.com maakt die gedolven materialen en grondstoffen wedekieden. Dus die zorgen ervoor dat het weer ergens wordt toegepast in de gebouwde omgeving het liefst.*

S: Materiaal gebruik op grote schaal?

X: *Ja, dat is wel op een steeds grotere schaal, laat ik het zo zeggen. In onze handel voor Bouwmaterialen is de particulier nog steeds wel het grootste aandeel. Alleen wij zien de afgelopen jaren, dat dat wel heel erg aan het verschuiven is naar de zakelijke markt. Dus we zijn steeds meer in contact met architecten, bouwbedrijven om te kijken of we ook in nieuwbouwopgaves ook weer dingen kunnen toepassen. Dan praat je niet over 1 deur, maar misschien wel over 200 deuren. Ja en de particulier koopt er dan 1 en een zakelijke klant er 200. Dus daar zit een enorm groeipotentieel in.*

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector binnen de organisatie voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *Ik denk dat het wel een mooie aandacht heeft. Wijzelf hebben een hele duidelijke kanteling gezien in 2016, toen het door de Nederlandse overheid was vastgesteld dat we een circulaire economie moeten realiseren. Dat heeft er wel in geresulteerd dat er ook veel meer aandacht voor moet komen, omdat die klantengroepen hun eigen beleid op het overheidsbeleid zijn gaan uitschrijven. Het kan altijd meer, maar ik denk dat wat vooral belangrijk is voor gemeentes en woningcorporaties is het gewoon gaan doen, in plaats van te praten. Er worden hele mooie stappen gemaakt, maar we staan nog wel in de kinderschoenen om het zo maar te zeggen.*

S: U noemde al de samenwerking met gemeenten, hoe ervaart u over het algemeen deze samenwerking?

X: *Samenwerking met gemeenten is altijd fijn, alleen soms merken we wel dat er ook nog lokale belangen spelen, die de circulair Nederland kunnen dwarsbomen. Als voorbeeld Gemeente Dordrecht, maar ook andere gemeenten in Nederland, die willen heel graag een eigen 'Gebruikbouwmaterialen', eigenlijk wat wij hebben. En ze denken dat ze dat allemaal zelf kunnen organiseren, of met lokale partijen die nog helemaal geen ervaring daarin hebben. Dus ja, vanuit het niets beginnen. Ik snap het lokale belang, maar tegelijkertijd werken wij aan een circulair Nederland, dan wel Europa. Het is leuk als je binnen gemeentes materiaalstromen kunt hergebruiken, alleen als je het inderdaad op een grote schaal wilt gaan doen, dan gaat dat hem nooit worden, want het gaat erom dat je vraag en aanbod kunt matchen met elkaar. Als je dan alleen binnen de gemeentegrens kijkt, dan is dat extreem beperkend, wat zal resulteren in minder hergebruik.*

Ik vind het wel heel mooi als er bouwkringlopen komen in elke gemeente. En dat gaat er ook zeker komen denk ik, in combinatie met de milieuwerv. Dus als een particulier een deurtje of 10m2 laminaat naar de gemeentewerf brengt, die nog prima bruikbaar zijn, denk ik dat een bouwkringloop daar prima bij kan spelen. Alleen wat wijd doen, ja ... Wij als bedrijf hebben bijvoorbeeld ook niks aan 10m2 laminaat. Dat kunnen wij niet gaan registreren, online zetten en verkopen voor een fractie van een prijs. Dus ik denk dat zo'n bouwkringloop wel een hele mooie aanvulling is, zodat je toch wel die circulaire ambitie kan realiseren, om lokaal afvalstromen van je inwoners een herbestemming te geven. Alleen wij zitten op de materiaalstromen van de grote grondstofbezitters, woningcorporaties en gemeentes. Ja, als daar een renovatie komen en 100 deuren komen vrij, dan wil ik die wel hebben. Die krijg je nooit verkocht in alleen de gemeente Rotterdam of Dordrecht, nee, die moeten door het land heen. Dus daar is waar wij onze rol in willen hebben. Er zijn wel eens struggelingen waar ik tegen aan loop, dat is misschien ook wel menseigen, maar dat mensen zelf het wiel opnieuw willen uitvinden. Maar wij geloven juist in

samenwerking. Belangrijk kenmerk van de circulaire economie, hoe kan je door middel van samenwerking die cirkel sluiten?

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouwconomie?

X: Ik denk dat de gemeente dan wel een faciliterende rol kan spelen. Alleen ja, aan de ene kant zeg ik dat graag, maar aan de andere kant weet ik ook dat dat oneerlijke concurrentie kan gaan zijn voor ons bedrijf, want als zij een lokale sloper vragen van 'joh, wij willen dat met jou opzetten, zoals gebruiktebouwmaterialen.com', dan ja ... en zij krijgen vervolgens subsidie van 2 miljoen, ja dan zorgt dat voor oneerlijke concurrentie. Tegelijkertijd daag ik ook gemeenten uit en komen we dus ook naar Rotterdam en zeg ik: wij kunnen denk ik als de beste bij gaan dragen aan jullie circulaire ambities die jullie in jullie strategisch beleid hebben vastgesteld. Maar we zouden het dan wel fijn vinden om een steuntje in de rug te krijgen. Of Dordrecht geeft ons een stukje grond, of Rotterdam, met interessante huurvoorwaardes of een gebouw waar we de eerste 5 jaar of zo onder interessante huurvoorwaardes kunnen beginnen. Op zo'n manier denk ik wel dat gemeente dit kunnen stimuleren om dit van de grond te krijgen. Locatie beschikbaar stellen voor de opslag. Dat is natuurlijk ook een grote kostenfactor. Je kan wel een hal hebben en vervolgens volladen met spullen, maar ja en dan? Dat is nog het makkelijke gedeelte. Maar dan heb je al wel heel veel kosten gemaakt, en dan moet je zorgen dat je die kosten gaat terugverdienen.

S: Hoe zou de gemeente kunnen faciliteren/stimuleren bij zo'n lokale materialen kringloop voor particulieren?

X: Je kan dat natuurlijk ook aanbesteden met als vraag: wij willen dit graag en zijn er partijen die hier een invulling aan willen geven? Gewoon een aanbesteding in houden om zo'n circulaire hub of milieustraat te realiseren. Met een ambachtscentrum of zo erbij. Dat gaat er denk ik toch wel komen. Daar zie ik ook niet de concurrentie niet direct in. Ik vind het mooi dat op kleine schaal dingen gebeuren, Rotterdam heeft natuurlijk ook Buurman. Wij willen meer als groothandel dienen, dan als retail.

S: Hoe ervaart u over het algemeen de samenwerkingen met andere marktpartijen en overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: Wij hebben een zeer groot deel van de circulaire terrassen geleverd aan Buurman voor de stad Rotterdam. Rotterdam heeft voor de horecaondernemers gefaciliteerd dat zij tijdens de Coronacrisis hun terrassen kunnen uitbreiden. Ik heb toen voor 20.000 euro aan materiaal kunnen verkopen. Dat zijn serieuze bedragen, ook voor ons. We kennen elkaar gewoon goed, en we gunnen hun ook de business. En soms overlapt het elkaar. Ik heb er meer een hekel aan als een partij opeens vanuit het niets een concurrent van mij ... ik heb meet moeite met concurrentie in de sloop. Het voordeel is dat gebruiktebouwmaterialen.com geen marktplaats is, wij zijn de Bol.com en de Amazon.com van de gebruikte materialen in de bouw. Wij organiseren van A tot Z het transport, demontage, registratie en we hebben ook onze verkooppartners, de woningcorporaties en gemeentes. Ons aanbod willen we ook graag op de markt plaatsen, bij onze site zijn wij de enige aanbieder. Op marktplaats komen verschillende aanbieders en vragers bij elkaar en die vinden elkaar daar. Marktplaats.nl is ook voor ons een belangrijke in de particuliere handel. Daar hebben we 300-400 advertenties op staan. Om zo de particuliere en zakelijke markt ons te laten vinden en vanuit daar naar onze site te trekken, waar ze het complete aanbod kunnen zien en alternatieven kunnen vinden. De producten die wij online hebben staan, zijn bij ons op voorraad en die kun je meteen krijgen. Ze zijn meteen beschikbaar, want we zijn voorraadhoudend. Dat is toch anders dan soms op Marktplaats bijvoorbeeld.

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen?

X: Ik denk dat er best wel veel informatie wordt gedeeld en dat er onderzoeken worden gedaan. Af en toe denk ik wel... het zijn altijd alleen maar de succesverhalen wat je hoort. Elke eerste stap die wij moeten nemen is wel lastig. Ga maar eens een aannemer uitleggen wat herbruikbaar is en hoe hij dat moet demonteren en welke belangen daar dan bij spelen. Wij willen juist de waarde geven aan de oorspronkelijke materiaaleigenaar. Wij vinden het belangrijk dat die gemeenten en woningcorporaties weer de waarde terugkrijgen en niet zo via via naar een of andere timmerman. Dat mag wel maar dan moet hij ook zeggen: ik geef 15-20 euro voor die deur. Maar we zijn een circulaire economie aan het creëren waarbij we ook gewoon de geldstromen inzichtelijk moeten hebben. En niet dat ze uiteindelijk verdwijnen. Dus voor het delen van informatie ... dat doen wij wel, alleen moet je oppassen dat het niet altijd alleen maar wordt gebruikt voor eigen belang, maar ook juist voor die samenwerking.

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie?

X: Vanuit ons wel. Maar wat ik zei, bij elke eerste keer met zo'n aannemer gaat het wel lastig. Alleen de tweede keer gaat het al makkelijker en de derde keer gaat het zonder problemen. Dan snappen ze het. Als het belang maar groot genoeg is, en dat is het, en als de gemeente of woningcorporatie zegt van 'dit willen we echt'. En als je niet meewerkt ook goed, maar dan zoeken we iemand anders. Wat ik ook belangrijk vind... kijk, wij zijn een sloopbedrijf en bouwmaterialenhandel. Wij hebben een eigen materiaalbank. Ga nou als woningcorporatie niet proberen je eigen ... een gemeente of woningcorporatie is geen handelaar in gebruikte bouwmaterialen of sloopbedrijf. Dus ga geen dingen lopen doen die eigenlijk helemaal niet jouw corebusiness is.

S: Gemeente zou wel een faciliterende rol kunnen innemen bij het bij elkaar brengen van de juiste partijen?

X: Dat denk ik wel ja. Alleen wij hebben bijvoorbeeld nog nooit gebruik gemaakt van subsidies. Wij zijn denk ik een van de weinige partijen daarin. Het zijn geen gouden bergen, ook niet voor ons. Je moet echt werken voor elke euro. Maar we laten zien dat het wel kan, gebruikte bouwmaterialen een tweede leven geven en daar een goed lopend commercieel bedrijf op laten runnen zonder dat dat een bodemloze subsidieput wordt. Maar dan moet je tegelijkertijd ook wel echt voorzichtig zijn en de verwachtingen temperen. Iedereen wordt op een gegeven moment zo enthousiast: oh kunnen jullie dit ook gebruiken? En dit? En dit? Dat kan wel, maar je wijst nu een deurklink aan. Dat kost nieuw in de bouwmarkt 5 euro... wij moeten dat demonteren, transporteren, te koop aanbieden en dan nog iets op verdienen. Dat is af en toe wel lastig. Wij kunnen aan een woningcorporatie gewoon aantoonbaar maken wat we in een jaar verdiend hebben voor ze. En wat we bespaard hebben door hoogwaardig her te gebruiken. Want als we die 100 deuren in een container hadden gegooid, dan hadden we ook 2000 euro aan recyclingkosten. En we weten dat die 100 deuren ook 8.500 kg CO2 reduceren.

Bijvoorbeeld met Woonstad Rotterdam hebben we dan ook twee weken terug een overeenkomst gesloten. Dat is nu de twaalfde woningcorporatie die een eigen materialenbank heeft op gebruiktematerialen.com. En ik wacht totdat de eerste gemeente ook nog partner wordt van ons, waarbij we de uitstroom van de gemeente op onze site gaan krijgen.

S: En stel Rotterdam wordt dat. Jullie hadden al met hen ook samengewerkt toch?

X: Ja, afdeling stadsontwikkeling is al heel lang onze klant. Wij zijn ook onder andere bezig met het Boijmans museum, asbest renovatie. Dat was een nationale aanbesteding. Als partner ervaren wij Gemeente Rotterdam goed. Groot apparaat met heel veel poppetjes. De stadsontwikkeling is gewoon een hele belangrijke klant voor ons. We halen een groot deel van onze inkomsten/omzet van hen. Samenwerking is gewoon goed, we hebben dezelfde mentaliteit; een hand-on mentaliteit. Maar als we het hebben over een sloop hebben van een gemeentelijk vastgoed die we voor hen doen, denk ik dat we daar wel circulariteitsstappen kunnen maken. En ik ken een aantal mensen die bij de Gemeente Rotterdam op het circulair vlak zitten, zoals [REDACTED]. Maar die kennen we ook van Woonstad. En nog wat andere mensen. Ik denk dat het juist belangrijk is dat je meer mensen kent en dat we hopelijk daardoor ook meer bekendheid krijgen en niet dat alleen Hanneke zegt 'we moeten die materiaalbank met van Liempd doen'. Dat we ook een beetje de aandacht krijgen als geschikte partij. De overeenkomst die we sluiten met Woonstad is meerjarig. Maar met anderen hebben we steeds een 1-jarig contract. Dus gewoon uitproberen: is het iets? En als het iets is dan kan het alleen maar meer worden. Alleen je moet wel een duidelijke dication hebben, ook in een woningcorporatie, om dat wel op gang te houden en om te zorgen dat er dus ook projecten worden aangevlogen en vanuit daar gaat dat steeds makkelijker. Naar mate de tijd loopt en je projecten doet, ga je de projectleiders beter kennen en zij weten dan ook weer wat interessant is. Dat gaat goed, dus wij zijn flink groeiende daarin.

De gemeente en woningcorporaties hebben verschillende vastgoedprocessen waarbij materialen uitstromen. Eentje is natuurlijk sloop-nieuwbouw. En daar heeft van Liempd ook belang bij, om daadwerkelijk die sloop uit te voeren. Wij gaan niet zo zeer voor de exclusiviteit, maar meer dat wij met partners een eerste recht hebben om een prijs uit te brengen voor dat sloopwerk, zonder dat ze aan ons 100% vastzitten. Mocht die sloopprijs volledig buiten de raming vallen (inclusief laten zien welke materialen er uit het gebouw kunnen worden gehaald etc.), dan zijn ze vrij om ervoor te kiezen het aan iemand anders aan te besteden. Mocht het wel binnen de raming vallen, waarom zou je het dan met iemand anders doen? Bij van Liempd doen we eigenlijk alleen totaalsloopwerken, niet een deel van een gebouw. En bij renovatie, wij zorgen niet voor de demontage, maar maken wel een inventarisatie welke materialen er nog uit een gebouw herbruikbaar zijn. Dan komt er een container te staan en zorgen wij voor het transport naar onze hub in Sint-Oedenrode, en hopelijk binnenkort ook een hub in Rotterdam, en dan registreren we het voor de materialenbank. De Gemeente Rotterdam, projectleider of duurzaamheidsman, kan dan ook per project inzien wat erbij van Liempd is aangekomen (vooraf 1000m2 isolatie ingeschat, uiteindelijk 800m2 heel aangekomen bijvoorbeeld) en die worden dan vervolgens op de open markt verkocht. Of zij moeten dan nog zeggen,

wij willen het zelf nog gebruiken, dat kan ook. Ze krijgen altijd intern nog meteen de keus of ze dat intern willen doorzetten. Alleen daar zouden wij ook mee kunnen helpen, als ik maar de projecten ken binnen zo'n organisatie wat er gaat komen. Dan hoef je daar niet eens een persoon voor te hebben, maar dat bieden wij ook eigenlijk als service aan. Het zorgen dat de materialen ook intern binnen zo'n organisatie gebruikt gaan en kunnen worden, want dan heb je zelf ook de maximale waarde. Dan hoeft er ook niks nieuws gekocht te worden. Dan is het daar dubbel winst: geen afval en geen nieuwe producten kopen. Maar als dat niet het geval is, wat nog heel vaak zo is, dan is dat niet erg, dan hebben wij ook nog wat te verkopen. Dan verkopen we het gewoon en dan krijgt de gemeente gewoon een bepaald percentage van de opbrengst bij verkoop.

Wij doen niet het inzamelen van particuliere materialen bij verbouwingen. Wij slopen dus gebouwen in zijn geheel. En bij verbouwingen soms het inzamelen en transport, maar niet bij particulieren. Dat gaat nooit kostendekkend zijn. We krijgen dagelijks dat soort aanbiedingen, 1 dakkapel, 5 ramen etc., maar dat is niet te doen. Dat moet dan gewoon naar zo'n centrale bouwkringloop gebracht worden. Het lastige is, als particuliere bij ons iets komen brengen, dat is zo'n grote variatie. Waar komt het vandaan? Als iemand met 5 binnendeuren komt, ja dan geloof ik dat wel, maar als er iemand met 20 boilers aan komt zetten, dan weet je ook niet waar die vandaan komen weet je wel. Dat is gewoon nog lastig. We kopen voor gebruiktematerialen.com ook alleen maar in van bedrijven. Dan weten we de herkomst. Inkoop van particulieren is sowieso lastig. Alleen dan gaat het eigenlijk niet om inkoop, maar als je zo'n verbouwing hebt, dan wil je zorgen dat dat eigenlijk gewoon niet wordt weggegooid, waardoor de waarde van die producten behouden blijft. En misschien dat het in de toekomst wel zo gaat zijn. Eigenlijk hebben we een beetje een scheiding tussen particulier en zakelijk. We verkopen wel aan particulieren, maar we willen eigenlijk naar zakelijk. En nou willen we eigenlijk ook inkopen van particulieren en misschien ook nog wel weer doorzetten naar het zakelijke. Alleen voor ons als bedrijf zit de belangrijkste groei in die zakelijke markt om de producten te krijgen en uiteindelijk ook te verkopen. Tuurlijk zal particuliere verkoop enorm belangrijk blijven, want die betalen wel betere prijzen. Als je 100 deuren in 1x moet verkopen, moet ik wel iets met die prijs doen. En als ik er 100 in twee weken verkoop, is dat misschien wel weer interessanter. Dan praat je over andere eenheidsprijzen.

S: Voorlopig kan de particulier wel bij jullie terecht toch? Om te kopen?

X: Ja, voorlopig wel hoor. En dat willen we ook wel zo houden. Kopen sowieso. Alleen de uitstroom van de particulieren organiseren, dat is nog niet onze prioriteit. Dat zou een Buurman met een bouwkringloop kunnen doen. Ze hebben volgens mij ook een aanhanger bij de Milieustraat staan, waarbij mensen ook interessante dingen in die aanhanger zetten, in plaats van in de afvalcontainer. Dan ben je denk ik heel erg goed bezig.

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: Niet specifieke voorbeelden dan al genoemd denk ik. Mogelijkheid bieden voor een locatie, zorgen dat je niet zelf het wiel probeert uit te vinden, circulaire aanbestedingen. Door dat soort manier de markt uit dagen en hen een kans geven om hun innovaties in uiting te brengen in hun gemeentes, dan denk ik dat dat interessant is en een goede manier is.

S: Hoe dragen volgens u deze gemeentelijke visies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Hoe zien jullie dat als marktpartij?

X: Ik heb wel wat aan visies, want als je het over visies hebt van gemeentes en woningcorporaties, dan denk ik dat je daar wel sturing mee geeft ook aan de werknemers die daarin werken en zo ook collega's kan overtuigen die er misschien nog niet zo'n zin in hebben. Gaan we nog iets doen of gaan we het niet doen? Gaan we onze doelstellingen niet halen? Er is een beleid en wij als bedrijf zijn daar een hele mooie invulling voor, dus dan maar gewoon proberen. Die initiatieven, zoals wij, kunnen wel helpen om bepaalde zaken in uitvoering te brengen. Die ervaring heb ik wel. En als commercieel manager ken ik wel de doelstellingen van mijn klanten, waardoor ik daar ook wel op kan inspelen.

S: Invulling geven aan concretisering van visies. Hoe denkt u hierover? Aan gemeente of markt overlaten?

X: Je moet het sowieso niet enkel en alleen aan de markt overlaten. Die roept van alles. Toen de overheid dat jaren geleden als doel stelde, waren van de een op de andere dag ineens alle sloopbedrijven en bouwbedrijven circulair. Dat gaat niet. Ik denk als je het aan de markt overlaat .... Nee dat gaat niet. Het gaat over de koplopers in de branche. Als je een hele lineaire economie wilt omvormen naar een circulaire economie, dan moet je echt de koplopers extra veren in de reet steken om het zo maar te zeggen. Dan laat je de concurrenten zien van 'fuck, we moeten ook gaan veranderen, iedereen krijgt mooie opdrachten'. Op die manier wil je werken, want dat krijg je ook die marktwerking op gang. En dan ontstaat er nog meer concurrentie, waardoor wij ook weer verder door

ontwikkelen. Anders krijg je weer het risico dat de koplopers ook achterover gaan leunen, zal niet gauw gebeuren, maar bij wijzen van spreken. Ze zijn er wel mee bezig, dus we zitten sowieso niet stil. En we zitten in een transitie en er is nog zoveel te doen. Dus ik denk dat je de marktwerking wel op gang moet brengen, maar dan moet je daar als gemeente daar wel een belangrijke sturing in geven vind ik. Dus ga ook uitvragen en daadwerkelijk circulair te doen. En daar dan ook weer van leren en stappen hoger te komen en niet terugvallen. Niet eenmalig een pilotprojectje doen. 'Vanaf 2025 willen 20% van onze uitvragen op vastgoed circulair hebben' bijvoorbeeld. Als gemeente kan je best wel sturen in wat je wil en daardoor dus de markt laten bijdragen in de ambities die zijn vastgesteld.

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Nee, niet echt.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Laat maar weten hoe de gemeente erover denkt. Kunnen natuurlijk altijd een keer kennismaken. Dat doe ik graag. Kijk vooral daarbij naar mogelijke samenwerkingen. Ga daadwerkelijk bij bedrijven kijken of zij ook doen wat ze zeggen dat ze doen. Dat is belangrijk denk ik. Dan moet het wel goed komen. Succes!*

S: Allereerst, zou u zichzelf, uw bedrijf en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: [REDACTED], werk 3 jaar bij Copper8, bouwkunde gestudeerd aan de TU Delft en als master Bouwmanagement gedaan. Tijdens mijn afstudeerstage ben ik bij Copper8 terecht gekomen. Copper8 is een adviesbureau op het gebied van circulariteit in de breedste zin van het woord. Dus niet alleen de bouwsector maar ook andere sectoren. Voorheen veel qua aanbestedingen in de meubilair sector gedaan en nu steeds meer in de bouw en de GWB. Wij doen alles wat met circulariteit te maken heeft. Werken mee aan aanbestedingen voor gemeenten, woningbouwcoöperaties om de juiste vragen te stellen en het aanbestedingsproces in te richten waarbij circulariteit centraal staat. Maar ook doen wij strategieontwikkelingen voor de private sector (o.a. aannemers) en besteden veel tijd aan eigen onderzoeken op eigen initiatief omdat wij merken dat hier veel behoefte aan bestaat vanuit de markt. Dit kan voor verandering zorgen maar wordt nog niet voldoende opgepakt en daarom investeren wij zelf om dat te doen. Wij werken mee aan A&E (Access Materials Exchange) platform om uiteindelijk met een blockchain technologie vrijkomende materialen op een slimme manier aan elkaar te verbinden. Wij proberen zoveel mogelijk impact te hebben op circulariteit, deels betaald vanuit opdrachten en deels voor eigen rekening omdat het gewoon noodzakelijk is.

S: Hoe ziet u zelf of als organisatie een circulaire bouweconomie voor zich?

X: Circulariteit is eigenlijk een vol houdbare (uit het Afrikaans) economie. Dit betekent niet oneindige groei maar dat je een economie creëert die houdbaar of vol houdbaar waarbij materialen niet verloren gaan en eigenlijk oneindig door kan blijven gaan. In die zin is dat voor ons ook de circulaire bouweconomie, waarbij het uitgangspunt niet uitsluitend geld verdienen is maar waarbij de marge ook weer stopt in een nieuw project en ook dat je ervoor zorgt dat materialen herbruikbaar zijn of worden.

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector binnen de organisatie voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: De aandacht die ervoor is, is zeker voldoende. Hier ligt het niet aan. Ik denk dat het met name schort aan doorzettingsvermogen van partijen, bij zowel marktpartijen als overheden. Als puntje bij paaltje komt dan speelt het aspect kosten ook een rol en worden er zaken geskipt. De overheid zou juist moeten gaan investeren om te voorkomen dat zaken vanwege kosten worden geskipt. Als je meer massa gaat creëren, meer markt voor hergebruik van materialen, dat dit dan automatisch tot een daling van de prijzen gaat leiden. Maar op een gegeven moment moet je die stap wel durven maken.

S: Om de transitie naar een circulaire bouweconomie te verwezenlijken is samenwerking nodig tussen de overheid, marktpartijen en kennisorganisaties. Hoe ervaart u als kennisorganisatie over het algemeen de samenwerkingen met marktpartijen en overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: De samenwerking binnen circulariteit is best wel goed en de samenwerking is ook cruciaal. Dit komt met name omdat niemand het eigenlijk helemaal goed weet en daarom de samenwerking juist wordt opgezocht. Een aannemer weet wel hoe hij moet bouwen en een opdrachtgever weet wel wat hij wil, bij circulariteit zie je juist dat beide partijen zoekende zijn naar wat nu circulariteit precies is en dat hierdoor die samenwerking automatisch meer tot stand komt. De samenwerking bij aanbestedingen die wij begeleiden is cruciaal om te komen tot succes van de projecten. Er is veel meer sprake van een gezamenlijk doel dan 2 onafhankelijk doelen waarbij de aannemer zoveel mogelijk winst probeert te maken en de opdrachtgever juist zo min mogelijk kosten wil hebben.

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie? Of merkt u misschien dat marktpartijen nog te commercieel handelen voor een goede (effectieve) samenwerking?

X: Moeilijk om te zeggen. Wij zijn als externe adviseur onafhankelijk bij trajecten die wij begeleiden dus dat maakt onze rol in die zin makkelijk. Soms moeten wij er doorheen breken bij opdrachtnemers en opdrachtgevers om die transparantie te bereiken. Maar over het algemeen is er best wel wat transparantie in die projecten te vinden en zijn ze bereid om samen daarnaar te kijken. Of ze het achterste van hun tong laten zien weet je natuurlijk nooit maar over het algemeen zie ik wel redelijke transparantie in die samenwerking.

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Binnen een gemeente zijn heel veel verschillende belangen en zuilen, zeker in de grote steden, wat grote organisaties zijn, waarin er intern niet altijd even goed wordt gecommuniceerd. Wij komen vaak tegen dat de afdeling duurzaamheid goed georganiseerd is en goede ambities heeft die worden meegenomen in de uitvraag en dat vervolgens bij de financiële afdeling, bij de grondexploitatie, het hoogste bod wordt geëist en tegelijkertijd hoge ambities worden vereist. De rol van de gemeente zou juist moeten zijn om de bewoners een zo fijn mogelijke leefomgeving te maken en niet per se om het meest mogelijke geld binnen te harken. Dat vind ik moeilijk om te zien, aan ambities zit een grens maar in de basis moet de gemeente er voor de bewoners zijn en geef daar dan ook geld aan uit in plaats van dat je alles voor de goedkoopste prijs wil terwijl je weet dat je daardoor later in de problemen gaat komen. Gemeenten kunnen daar nog wel een slag in maken, startend met communicatie tussen de grondexploitatie afdeling en de duurzaamheidsafdeling. Vaak wordt de afdeling duurzaamheid gezien als het 'duurzaamheidsclubje'. Maar ook andere maatschappelijke afdelingen van de gemeente omdat je merkt dat daar niet altijd goed wordt gecommuniceerd. Dus zorg eerst voor goede interne afstemming binnen een gemeente, dit zorgt voor draagvlak. Het creëren van een gezamenlijk doel en visie ontbreekt geregeld.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Nee, niet specifiek binnen Rotterdam omdat de samenwerking meer met Woonstad was waarmee de samenwerking soepel is. Binnen Copper8 wordt de gemeente Rotterdam wel ervaren als een gemeente die doorzet en letterlijk de Rotterdamse mentaliteit heeft van 'niet lullen maar poetsen'.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *Dit is een beetje spreken voor eigen parochie maar ik denk dat aanbestedingen anders moeten worden ingericht en dat vandaar uit samenwerking gestart moet worden. Wat wij veel zien is de hoge woningnood in steden en tegelijkertijd worden er nog te veel eenzijdige uitvragen gedaan. Een gemeente of coöperatie doet hier 100 woningen en daar 400 woningen en elke keer wordt er weer een nieuwe aanbesteding gestart wat veel kosten met zich meebrengt en onrust in de markt teweegbrengt. Als je weet dat de woningnood hoog is en dat het signaal uit de markt zekerheid in de toekomst is, dan zouden juist gemeenten en coöperaties veel meer moeten kijken naar het opstellen van lange termijn raamovereenkomsten sluiten met marktpartijen. Voordeel is een langere termijn samenwerking met verschillende partijen waardoor de samenwerking waarschijnlijk soepeler gaat worden. En je creëert hiermee continuïteit waardoor de prijs omlaag kan. Bundel dus meer de inkoopkracht van gemeenten en coöperaties en voor langere termijn samenwerkingsverbanden.*

S: Binnen dit onderzoek ligt de focus vooral op de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningbouw en wat gemeenten daarbij voor rol kunnen nemen. Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen?

X: *Dit is echt het aller moeilijkste, vanwege de bundeling van krachten. Als het gaat om circulariteit dan zien mensen zien niet het effect ervan in hun woning. Vaak is het lastig en ingewikkeld, past het allemaal net niet en is het niet mooi. Verduurzamen van je huis i.v.m. energie zie je als particulier terug in een lagere energierekening. Maar ook daarin zie je dat mensen twijfelen, wat is bijvoorbeeld de terugverdientijd? Ga ik dat doen of verkoop ik mijn huis voor het verstrijken van de terugverdientijd? Bij circulariteit is het met name de maatschappelijke urgentie die iemand voelt. Als gemeente kun je drie dingen doen, ten eerste mensen over circulariteit informeren, ten tweede mensen hulp aanbieden of aandragen in de vorm van gespecialiseerde partijen (inspiratiesessies met bijvoorbeeld architecten) en ten derde in de vorm van financiële compensatie bij het circulair renoveren van de woning bij voldoen aan de criteria. Een compensatie of vergoeding als gemeente hierbij inbrengen. In essentie ben je als overheid dan wel aan het meebetalen aan het bezit van een ander.*

S: Het faciliteren van het bij elkaar brengen van partijen richting bewoners is in verband met het vanuit landelijk belang werken lastig. Dit maakt het lastig om vanuit de gemeente te adviseren over met welke partijen wordt samengewerkt. Vanuit een gemeentelijk platform voorbeeldprojecten te laten zien, kennis- en brainstormsessies te organiseren, om zodoende huiseigenaren te enthousiasmeren. Hoe denkt u erover hoe de gemeente zoiets tot stand kan brengen?

X: *Dit kan heel waardevol zijn, maar wat moeilijk is waar de gemeente mee worstelt is dat de opkomst vaak erg laag is. Mensen denken vaak ik zie het wel omdat er overal en altijd best veel speelt. Als mensen ergens last van*

gaan krijgen, dan is de opkomst meestal hoger. Maar als het gaat over circulaire renovatie, dan is de opkomst laag omdat veel mensen (75%) überhaupt niet weten wat circulaire renovatie is. Een moeilijke keuze voor een gemeente om hier vol op in te gaan zetten? Het is iets moois maar kost veel tijd, geld en energie ten opzichte van een opkomst waarvan je niet of die hoog of laag is. De gemeente worstelt in dit soort zaken altijd met de vraag hoe bewoners bereikt kunnen worden. Enerzijds willen de bewoners dat wel maar anderzijds wordt er door de bewoners ook niet volop gebruik van gemaakt.

S: Een online achtige informatie met bijvoorbeeld pionierende bewoners, laagdrempeliger via Facebook?

X: Dit zou kunnen werken. Wat ook heel goed werkt is dit via scholen/kinderen doen. Kinderen staan veel meer open hiervoor, zijn ontvankelijker. Leuke lesprogramma's en projecten etc., waardoor de kinderen dit ook weer mee gaan geven aan de ouders. En laat de ouders bij de presentatie van zo'n project op school langskomen. Zie de moestuintjes actie van de AH bijvoorbeeld. Kinderen zijn zich er al meer van bewust dat je goed met de wereld om moet gaan. Op deze wijze informeer je de ouders op een indirecte manier. Bewonersinitiatieven werken ook goed, geef deze een podium!

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen zelf, inclusief de overheden als Gemeenten?

X: Te weinig, kennisdeling is altijd moeilijk. Intern al bij een gemeente of aannemer, hier wordt veel meer van project naar project gewerkt. Leren en vervolgens dit delen met de rest van de organisatie is al een uitdaging laat staan met externe partijen. Bij opdrachtnemers en commerciële partijen is het delen van kennis en ervaring ingewikkeld en lastig want zij hebben er tijd en geld in geïnvesteerd en het liefst delen ze dit dan niet zomaar anderen. Ze zijn er wel trots op en presenteren het graag aan anderen maar wat wij veel zien is dat de successen worden gedeeld maar niet de mislukkingen. Gemeenten doen dit overigens ook. Er worden veel presentaties gegeven overal als een project duurzaam of circulair is. Dat is goed maar het zou ook goed zijn om de zaken die niet helemaal goed zijn gegaan of zijn mislukt te benoemen zodat hiervan kan worden geleerd. Dit is zeker ook intern van toepassing.

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen?

X: Wat de gemeente het best kan doen is plekken aan te wijzen waar geëxperimenteerd kan worden en dat de gemeente een proactieve houding moet hebben. Daar aan tafel gaan zitten, meedoen met het gesprek, ook al heb je geen actieve inbreng. Dit merk je bijvoorbeeld bij Woonstad. Een gemeente denkt te snel dat zij geen waardevolle inbreng heeft of zo, we faciliteren alleen een beetje. Tegelijkertijd is dat juist heel erg belangrijk. De gemeente kan bijvoorbeeld uitleg geven over hoe de welstandscommissie erin staat. De gemeente kan vertellen wat de stedenbouwkundige visie is van een gebied. In een pilotproject moet je durven loslaten en anders durven kijken naar dingen. Flexibeler omgaan met regelgeving, bijvoorbeeld bij vergunningsaanvragen.

S: 29:45 Experimenteergebied, particuliere woningvoorraad. Ziet u mogelijkheden om een buurt of wijk aan te wijzen om te gaan experimenteren?

X: A'dam heeft dat gedaan in de buurt van de voormalig Bijlmer bajes, collectief partnerschap geïnitieerd waarbij duurzaamheid hoog in het vaandel stond. Er is een gebied aangewezen waar meer vrijheid vanuit welstand was, met als voorwaarde een hoge mate van duurzaamheid belangrijk is. Dus meer vrijheid en hogere ambities die in samenhang moeten worden bereikt. Hier komt een bepaald type mensen op af die daar zelf ook invulling aan willen geven. Dit helpt omdat mensen dan vanuit een bepaalde actieve uitnodiging dat gaan doen.

S: Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend aan de markt?

X: Het signaal begrijp ik wel dat de toekomstvisies voor de doeners vaag zijn maar tegelijkertijd moet dit haast wel omdat het anders al te veel wordt ingevuld vanuit de gemeente. Functioneel specificeren voor een bepaald doel en dan de markt de kennis in laten zetten. De gemeente geeft richting aan en gaat faciliteren. Bij het project Woonstad staan de ambities in de leidraad en in een ambitiedocument maar dat blijft nog steeds tekst. En wij organiseren de dialoog met de marktpartijen waarin wij toelichten en vragen beantwoorden. Hierdoor creëer je begrip over wat nu precies de bedoeling is. En andersom, doordat vragen worden gesteld, je ook moet nadenken over 'ohja hoe zien wij dat eigenlijk'. Dus het werkt twee kanten op. De toekomstvisie niet aanscherpen maar wel aanbieden het gesprek aan te gaan met partijen omdat elke context ook om een andere uitwerking vraagt. Dit gebeurt nog te weinig bij gemeenten.

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen? Bijvoorbeeld door de markt meer te informeren of stimuleren.

X: *Het gesprek aan gaan met opdrachtnemers en particulieren en je als gemeente veel meer laten zien. Opdrachtnemers hebben al veel contacten met de gemeente, particulieren ziet de gemeente als een ingewikkeld apparaat waar je moeilijk doorheen komt en waarbij je over het algemeen bij het standaard informatieloket terecht komt. Maak dus als gemeente een apart informatieloket voor dit soort specifieke circulaire bouwvragen. De gemeente moet toegankelijk en communicatief sterk zijn over dit onderwerp. Daar schort het op dit moment aan. De gemeente moet een actievere rol nemen bij verduurzaming of circulaire vraagstukken voor particulieren. Niet te afwachtend dus.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Nee*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Graag en leuk*

S: Allereerst, zou u zichzelf, uw organisatie en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: Ik ben ■■■, ik werk als Directeur Transformatie, Verbouw en Onderhoud bij Bouw en Aannemersbedrijf Van Ommen en de Groot. We zijn een middelgrote aannemer, familiebedrijf. We doen zowel nieuwbouw als onderhoud en dan onderhoud in de breedste zin van het woord. Dat zijn soms werkzaamheden voor corporaties tot complete plannen ver in de miljoenen. Dus wij zeggen altijd dat we gespecialiseerd zijn in alles, wat zichzelf eigenlijk dus tegensprekt, maar dat is denk ik wel de beste omschrijving, dat wij eigenlijk alles aanpakken, van klein tot groot. En dat geldt voor heel het bedrijf, maar zeker ook voor onze afdeling. Wij hebben een aparte afdeling. Wij vinden dat het in de nieuwbouw steeds meer organiseren is. In de nieuwbouw wordt alles goed voorbereid en ingekocht en op de bouw in elkaar gesleuteld, steeds meer prefab, steeds minder ruimte om zelf dingen anders te doen, omdat je steeds minder ruimte hebt om dingen anders te doen, omdat de regelgeving heel strikt is. Wij zitten in situaties die bijna altijd te maken hebben met een bestaande situatie, die vaak afwijkt van de stukken die wij beschikbaar hebben. Dus wij komen vaak situaties tegen waar je juist moet improviseren in plaats van organiseren, terwijl dat in de nieuwbouw verboden is. Wij vinden het heel belangrijk als bedrijf dat wij een goede basis hebben aan eigen mensen. Wij maken niet alleen alles, maar wij werken ook voor allerlei soorten opdrachtgevers. Particulieren, in de regel niet meer, maar kan nog wel eens voorkomen, als er een relatie achter zit. Maar voornamelijk bedrijven, corporaties, VvE's, zo'n beetje alles wat je kan bedenken en ook daar hebben we een gezonde mix. De nieuwbouw gaat eigenlijk hartstikke goed, maar daarbij ben je iets meer afhankelijk van de economie. In het onderhoud zie je dat het veel stabiel is, wij maken al jaren een soort constante groei door. Onderhoud moet toch altijd gebeuren. Dus als het soms in de nieuwbouw een beetje terugvalt, dan zie je dat het onderhoud soms zelfs een beetje aantrekt. Dat mensen dan de beslissing nemen om toch nog iets langer met iets te doen dan dat ze iets nieuws kopen.

S: Hoe ziet u zelf of als organisatie een circulaire bouweconomie voor zich?

X: Ja en nee. Wij zijn er nog niet goed in om ons op dat gebied te verkopen, terwijl wij zeggen dat we het al jaren doen, maar ik vind dat dat wel een beetje een probleem van de hele bouw is. Wij werkten vroeger met Van Gansewinkel, voor onze afvalstromen, tegenwoordig is dat Renewi geworden. Maar Van Gansewinkel maakte 20 jaar geleden al reclame met de slogan: Afval bestaat niet. En er wordt nu heel erg gekeken naar circulariteit binnen projecten en binnen de bouw, maar ik vind het zelf altijd zonde dat het zo klein bekeken wordt, volgens mij moet je het veel breder bekijken. Als je met het afval vanuit de bouw een fiets kan maken, ik zeg nu iets wat heel onwaarschijnlijk is, maar dat is natuurlijk ook circulariteit. En voornamelijk die afvalstromen, wij zijn heel erg bezig met het scheiden van afval. Dat wordt vooral ook gestimuleerd door de financiële consequenties als je dat niet doet. Ik geloof dat ze tot 95% van het afval scheiden en daar gaan ze weer mee verder. Dus dat gebeurt al heel erg en het verbaast mij altijd dat daar weinig aandacht voor is. Dat het een beetje ondersneeuwt. Want dat kan wel eens interessanter zijn, dan wanneer je echt gaat kijken van; oké, ik ga op deze positie iets nieuws bouwen met het afval dat vrijkomt op deze positie. Misschien moet je wel kijken of je het afval van die positie juist in dat fietspad kan stoppen en de spullen die je anders voor dat fietspad zou gebruiken weer in dat gebouw kan stoppen en misschien met nog wel wat schakels ertussen. Dus in die zin denk ik dat wij, maar ook de rest van de bouw, daar heel erg mee bezig zijn.

Ik ben van mening dat je moet zorgen dat iets financieel gestimuleerd wordt, omdat je moet accepteren dat het merendeel denkt met zijn portemonnee. En er wordt wel eens gezegd 'dat is jammer', maar dat is helemaal niet jammer, dat kan je juist heel makkelijk sturen. Je moet accepteren dat mensen zo denken en daar ook gebruik van maken, omdat dat het meest interessant is. En dat gebeurt met afval scheiden ook. Als het goedkoper is om alles op één hoop te gooien, dan gooit iedereen het op één hoop, maar dat is het niet. Dus als je het op die manier aanpakt, dan heb ik er echt wel vertrouwen in dat dat goed gaat komen.

Het is nu nog heel erg een modeverschijnsel en ik denk dat er iets simpeler naar gekeken moet worden. Bouwers zijn vaak heel simpel. Dat wordt wel wat minder, maar de slogan in Rotterdam is natuurlijk ook 'niet lullen, maar poetsen'. Dat geldt wel ja.

S: Uit andere interviews bleek dat gemeentelijke visies vaak als vaag en abstract worden ervaren. Hoe ziet u de visies van de gemeente?

X: *Ze zouden beter kunnen uitleggen wat ze bedoelen met volledig circulair. Ik weet het niet, ik weet niet wat de definitie is van 100% circulair en ik denk dat ik nog redelijk dicht op het vuur zit. Dus als ik het al niet weet, dan weten anderen het denk ik ook niet. Het klinkt naar mijn idee dat je dan niks meer van de buitenwereld hoeft toe te voegen. Alsof je bouwt met alles wat er is. Daar geloof ik niet in. Je kan ook zeggen dat er dus 0 afval meer uit de bouw komt, dat dat volledig circulair is. Dan moet je ook compromissen maken als je wat gaat neerzetten. Dat houdt in dat je ergens iets kan bouwen wat dan afhankelijk is van wat er staat. Dan ga ik er even vanuit dat je wel dingen mag toevoegen, anders ga je nooit verder komen. Hetzelfde met klimaatneutraal. Ik denk dat we ons veel meer moeten concentreren op isolatie en zorgen dat je weinig verspilling hebt, want klimaatneutraal kan ook als je aan de ene kant een bos plant en aan de andere kant een bos verbrand... Dus wat is nou 100% circulair? Eigenlijk zegt de gemeente dan iets waarvan ze zelf niet weten wat het precies betekent. En dat is niet alleen bij gemeentes hoor, ook bijvoorbeeld bij architecten. Je kan er wel een invulling aan geven, maar ik denk juist dat er heel erg gekeken moet worden naar afvalscheiding. Maar dat klinkt nu heel basaal, als of dat zo makkelijk is. Misschien is het dat uiteindelijk ook wel. Als het niet makkelijk is, moet je het makkelijk maken. Ook met bijvoorbeeld onze eigen plannings voor bewoners, werken we met kleuren: in week 1 is groen aan de beurt, week 2 blauw etc. Dan begrijpen ook bewoners de planning en plannen. En dan kan je zeggen waarom alles zo makkelijk maken, maar je kan het ook omdraaien: waarom niet? Want iedereen begrijpt het dan wel meteen. Ik denk dat dat wel een goed ontwikkeling is, maar die moeten we hier nog wel op doorvoeren. Begrijpelijke taal praten, dan gaat het veel sneller. Er is niemand die denk ik tegen circulariteit is. Statiegeld op flesjes vindt ook iedereen normaal. Alleen je moet het praktisch, begrijpelijk en uitvoerbaar maken. Onze ervaring bij de nieuwe ontwikkelingen is dat dat een beetje over de schutting wordt gegooid, zonder dat er echt brede steun is en daar over nagedacht wordt.*

De partijen die afspraken maken, leggen de uitvoering bij anderen neer. Je mag wel een deel van de uitvoering bij anderen leggen, maar verdeel het netjes en geef het goede voorbeeld. Ik denk ook zeker niet dat het alleen maar bij gemeenten moet liggen, ik denk juist dat de markt erbij betrokken moet worden en juist de creativiteit van hen ook gebruikt. Alleen je moet wel bereid zijn om daar zelf ook in mee te gaan en accepteren dat dat soms geld kost. Als je allen maar met je portemonnee denkt, dan bouw je liever niet circulair omdat dat misschien 20% goedkoper is. Je moet wel accepteren dat er gevolgen aan zitten, hoeft niet altijd geld te zijn, kan ook tijd zijn.

S: Hoe ervaart u over het algemeen de samenwerkingen met andere marktpartijen en overheden met betrekking tot de circulaire bouw en renovatie ambities van de woningbouw?

X: *Ik denk dat er nu nog vooral veel wordt gezonden, dan dat het samen wordt opgepakt. Er wordt te veel vanuit de gemeente, of andere bepalende partijen, gezegd 'dit moet'. En ik zou veel meer op zoek gaan naar wat kunnen we met z'n allen? Dat is ook best wel lastig, want als je aan marktpartijen vraagt 'denk is even mee' en er zit niet meteen een directe opdracht/aanleiding achter, dan is de respons een stuk minder. Dat vergt wel van twee kanten heel veel inzet.*

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van pilotprojecten en experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling en de samenwerking op gang te brengen?

X: *Het enige wat je dan moet doen is zorgen dat een marktpartij de kans krijgt om zijn ideeën terug te verdienen. Die gaat investeren en dat is ook in tijd. En als die weer dat hij er daarna werk van mag maken, dan kan hij dat op dat werk geheel of gedeeltelijk terugverdienen. Je moet de partijen de ruimte geven om investeringen terug te verdienen. Dat kan op allerlei manieren, maar zelf ben ik het meeste voor om daar gewoon werk tegenover te zetten en te laten zien dat het werkt wat je bedenkt. Dat werkt naar mijn idee beter dan dat je bijvoorbeeld een soort subsidie gaat toekennen of zo. En ook het spreiden van risico's.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen?

X: *Er wordt heel veel over gezegd, met name door producenten en leveranciers, die zijn heel erg bezig om te kijken of ze zich daarin kunnen onderscheiden, of hun producten daardoor beter verkoopbaar worden. Maar dat hangt ook wel weer heel erg samen met die definitie: wat willen we nou? Wat is nou circulair voor ons? Het is niet genoeg, maar het gebeurt wel. Maar ik denk dat we nog beter met elkaar moeten afspreken wat er wordt bedoeld.*

S: En zou de gemeente hierbij een rol in kunnen nemen? In de ontwikkeling en verspreiding van kennis?

X: *Ja, ze zouden wel visueel kunnen maken wat zij nou echt bedoelen met 100% circulair. Laat ze een voorbeeld geven, hoe zien zij dat voor zich? Al is het een soort stripverhaal. Een soort back to the future achtig idee.*

S: Hoe denkt u over partijen bij elkaar brengen door middel van een soort platform? Waar ook bewoners terecht kunnen en worden geïnspireerd en gemotiveerd?

X: *Ik denk dat het vooral belangrijk is om te zorgen dat je dan echt een heel breed platform hebt, met ook de doendenkers erbij. Doen-denker is misschien niet het goede woord, maar gewoon stugge conservatieve bouwers zeg maar, die het doen omdat ze het al jaren zo doen. Want daar ga je straks ook tegen aan lopen, dus daar kan je beter meteen in het voortraject ook al rekening mee houden. Ik denk dat het heel goed is om daar universiteiten en hogescholen bij te betrekken. Want je merkt dat mijn generatie veel conservatiever van nature is. Als je ziet wat er nu veranderd, gaat dat veel harder dan 40 jaar geleden en dat is volgens mij iets dat voorlopig ook door blijft gaan. Dus we gaan echt wel een verandering tegemoet. Dus daar heb mensen met frisse ideeën bij nodig die juist niet te veel geremd worden door 'oh dat doen we al 40 jaar zo, dus waarom niet nog 40 jaar?' en een aantal mensen die wel ook af en toe wel even uitleggen waarom we het al 40 jaar zo doen. Je moet ook uitkijken dat je de lessen die je in het verleden geleerd hebt, niet te makkelijk wegzet. Dus als je zorgt voor een goede balans daarin en daar de goede mensen bij betreft, moet het wel goed gaan. Je moet vooral ook zorgen dat je niet te enthousiast van start gaat, want dan krijg je weer dat je allerlei onhaalbare plannen neerlegt. Beetje het algemene overheidsprobleem, niet alleen bij de gemeenten, is dat ze iets roepen wat niet altijd reëel is. Dus je moet naar een ambitieus, maar reëel plan. Je wilt mensen die aantonen dat ze circulair zijn en niet roepen dat ze dat zijn. Dat is nog best wel moeilijk, omdat het voor een groot gedeelte nog heel nieuw is. Laat ze maar aantonen wat er aan circulariteit veranderd is. En ook waarom sommige dingen niet gebeuren, zoals recyclen van sommige dingen. Waarom is dat? Kunnen we dat veranderen? Een ander belangrijk ding is om plannen voor langere tijd te maken. Langetermijnvisies zijn veel belangrijker, want bedrijven doen investeringen etc. Beslissingen moeten worden gemaakt voor over 10 jaar bij wijze van.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie?

X: *Samenwerkingen verlopen vaak wel goed. Omdat de markt best wel krap is momenteel, wordt er heel veel met vaste partners gewerkt. Dat is ook wel echt iets waar wij in geloven. Maar soms vergis je je ook wel in partners en dat heeft dan weer met diezelfde krapte te maken. Wij willen graag dat iedereen verantwoordelijk is voor zijn eigen onderdeel en ik denk dat dat ook wel het beste werkt. Dan stimuleer je iedereen om creatief na te denken over zijn eigen onderdeel en over hoe dingen beter kunnen. Alleen je ziet dat sommige onderdelen in de bouw op dit moment zo krap zijn, dat mensen helemaal geen zin hebben hun nek uit te steken, want ja ze kunnen gewoon wachten op hun plek en de aanvragen komen vanzelf op hen af. Dus daar heb je wel mee te maken. Maar over het geheel genomen gaat het wel goed en zien partijen dat ook.*

S: Ervaart u verder directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?

X: *Kan ze niet zo noemen, nee. Alleen samenwerking met overheidsinstellingen neigt nu wel heel erg naar 'alles is het probleem van de aannemer', dat gebeurt al langer. Maar ik denk dat het ook belangrijk is dat juist omdat ik niet alle verantwoordelijkheid in mijn eentje wil hebben, maar ook voor de algehele veiligheid en verantwoordelijkheid, dat er gecontroleerd wordt. Je ziet dat het ook steeds meer aan de aannemers wordt overgelaten om aan te tonen dat iets goed is. Dat is een beetje het verhaal van een slager keurt zijn eigen vlees. Heeft ook een beetje met de capaciteit te maken. Bijvoorbeeld de vergunningaanvragen bij gemeenten lopen ook erg achter. Dus er is gewoon onvoldoende capaciteit om dingen extra op te pakken. Mensen durven niet meer hun nek uit te steken. Dat wordt heel erg bij de aannemer neergelegd. En dat hoeft een gemeente ook niet altijd zelf te doen, want een gemeente heeft die expertise ook niet altijd in huis, dat hoeft ook niet. Maar bijvoorbeeld het verplichten van controle door externe partij en daar misschien een soort keurmerk aan hangt, dan heb je in ieder geval iemand die daar onafhankelijk naar kijkt, zonder puur in het belang van de opdrachtgever. Als dat niet gaat, zou dat via de gemeente moeten lopen. Dat de gemeente desnoods zegt: je mag uit deze lijst constructeurs kiezen. Dat moeten dan ook weer partijen zijn die open staat voor iets anders. Mensen moeten beloofd worden voor extra werk. Je moet zorgen dat de stimulans zo ligt dat mensen gaan zoeken naar het optimum.*

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *De benaderbaarheid van gemeenten, en dan heb ik het niet specifiek over Rotterdam, maar bijvoorbeeld wij hadden contact met Den Haag met een junior gemeenteambtenaar. Hij nam zelf de beslissingen niet en die zo strikt de regels volgde dat je er eigenlijk ook gewoon nooit uitkwam. Ik neem het hem niet eens kwalijk, ik denk dat de ondersteuning er niet was. Dus het was echt een capaciteitsprobleem, waardoor je ook ziet dat een heleboel vergunningaanvragen automatisch verlengd worden, puur door een capaciteitsprobleem. Iemand die echt de theorie volgt en denkt wat moet ik allemaal hebben om die vergunning te verlenen? Zoals de details van bestaande kozijnen. Misschien dat dit bij Rotterdam niet het geval is hoor, maar dat heeft misschien ook te maken met dat*

het niet in iedere gemeente hetzelfde gaat, wat misschien wel zou moeten. Wat meer één lijn trekken door het land.

S: Dus vanuit de gemeente iets flexibeler omgaan met vergunningverlening en regelgeving?

X: *Ja, ze moeten heel erg flexibel omgaan met vergunningen en regels en heel erg kijken wat er kan en wat reëel is in een bepaalde situatie, in plaats van wat niet kan. En in een voortraject zou je dus daarvoor gewoon met elkaar in overleg moeten gaan: dit en dit is haalbaar en dit gaan we doen. Die tien punten op je lijstje, die eigenlijk zouden moeten worden afgewerkt, zijn misschien daar helemaal niet van toepassing. Misschien wel weer andere punten toevoegen? Veel mensen bij de gemeente zouden dat denk ik wel willen, maar krijgen nu nog niet de ruimte om dat te doen.*

S: Heeft u zelf misschien een wijze les of advies voor de woningrenovatie sector die bijdraagt aan de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Iedere keer die commerciële afweging maken. Stop niet te veel tijd in oude dingen, als je beter in nieuwe dingen kunt aanpakken. Wij hebben zo'n grote berg werk te verzetten, dat je toch keuzes moet maken. Dan kan je veel beter zorgen dat je je energie stopt in die onderdelen waar je snel winst kan boeken, want heeft het nou zin om heel erg over circulariteit na te denken op het ene project, terwijl je het misschien juist in de renovatie beter kunt oppakken? Met de bestaande bouw verder kunnen valt natuurlijk ook onder circulair. Vooral flexibiliteit, geen harde regels. Een soort visie van waar je naartoe wilt, zonder dat je daarbij te strak gaat af kaderen hoe je dat wil. Je moet zeggen wat je wil en niet hoe je het wil. Hoe je er komt moet je overlaten aan de markt. Laat het aan de markt over, dat maakt het ook leuker voor iedereen. Dan zorg je er ook voor dat je niet net dat ene weggetje neemt wat niet of bijna niet haalbaar is.*

Wij kregen bijvoorbeeld mee dat we ervoor moesten zorgen dat er in de woningen van een project een aansluiting was om elektrisch te kunnen koken. Dat hebben we toen in alle woningen (100) gedaan, kost best wel veel geld, moet een aparte groep voor komen, terwijl wij bijna zeker weten dat 2/3 elektrisch gaan koken en de rest niet. Want je doet het bij mensen die geen geld hebben en die hebben al een gasfornuisje en dat gas blijft ook gewoon zitten, maar die hebben ook gewoon het geld niet om een elektrische kookplaat te kopen. Een elektrische kookplaat, om die te gebruiken, is gemiddeld nog steeds niet goedkoper dan op gas. Dus aan de ene kant bieden ze de mogelijkheid om elektrisch te koken, maar aan de andere kant plaatsen we een nieuwe Cv-ketel die gemiddeld 18 jaar meegaat. Dus je bent nu iets aan het doen, terwijl je zeker weet dat je de komende 18 jaar niet van het gas afgaat. Kan je beter zeggen van joh de mensen die het willen, alleen daar stimuleren we het. Maar dat is eigenlijk allemaal voortgekomen uit de vertaling van hoe gaan we dit nu doen jongens? Van het gas af? Nou, we gaan in ieder geval zorgen dat bij alle corporatiewoningen zo'n aansluiting komt. En dan wordt er niet meer over nagedacht of dan ook echt dat doel bereikt wordt. Nee, we hebben dan besloten dat dat de actie is, dus dat gaan we doen.

Dus als je inderdaad als overheid de boel gaat invullen, moet je heel duidelijk blijven vermelden 'want we willen dit bereiken'. En als je dat er altijd blijft zeggen, dan kunnen andere ook eens reageren en zeggen van joh dat zou ook zo en zo kunnen. Als de reden niet meer logisch is en voor iedereen duidelijk is, dan wordt een soort tunnelvisie en ben je iets aan het doen, terwijl je niet weet waarom. De hele economie en voornamelijk ook het onderwijs, wordt veel meer ingericht op dat mensen begrijpen waar ze mee bezig zijn. Ik bedoel 100 jaar geleden in de bouw dan wilde je vooral niet dat mensen gingen nadenken over een muurtje. Die moesten gewoon metselen, dat nadenken deed iemand anders wel. Je wilt nu juist wel dat mensen erover na gaan denken en juist ook dat totale beeld erbij begrijpen. Als jij ergens over na gaat denken en je weet niet alles, ga je misschien toch verkeerde beslissingen nemen. Er moet een totale visie zijn, iemand moet het overzicht houden. Overzicht moet bewaakt worden.

S: Denkt u dat gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) ook een bijdrage kunnen leveren aan de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningen?

X: *Ja, dat kan je op allerlei manieren stimuleren. Waar je naar toe wilt, is dat mensen erover na gaan denken en dat wanneer je circulair bouwt, dat dat interessant is op alle manieren. Je kan daar best, niet alleen in geld, maar ook in tijd winst in boeken naar mijn mening. Probeer vooral de hele tijd te blijven doorlichten van waar doe je het voor en hoe kan je dat stimuleren?*

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen?

X: *Concreet maken wat het is. Duidelijkheid en eenduidigheid. En ik ben wel bang dat heel veel mensen dat niet meer durven te vragen. Vanuit alle kanten. Circulair is inmiddels zo populair geworden, iedereen noemt het, maar ik denk dat er maar weinig mensen precies weten wat het inhoudt. Je moet uitkijken dat het niet zo populair wordt, dat mensen niet meer durven te vragen wat het is. Leg het ze gewoon uit, wees dat voor zeg maar.*

We moeten proberen te voorkomen dat we niet ondersneeuwen in een storm van allemaal populaire woorden en adviespartijen, we willen juist dat we het kunnen gaan maken.

S: *Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.*

X: *Geen dank, ben erg benieuwd wat er uit gaat komen! Als je verder nog vragen hebt, hoor ik het graag!*

S: Allereerst, zou u zichzelf, Greenworks en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: [REDACTED] als manager Greenworks verantwoordelijk voor datgene wat bij ons te maken heeft met circulair en duurzaam bouwen en dat hebben wij de naam Greenworks gegeven. Greenworks is in 2009 gedurende 2 jaar ontwikkeld, vanaf 2011 zijn wij nu dus al 10 jaar op de markt staan. We doen verschillende dingen binnen Greenworks, in de basis ligt ons DNA bij onze methodiek, ons team duurzaam materiaal producteigenschappen zijn afgeleid van levenscyclusanalyse. Waarbij wij toen ook al een 4-tal circulaire kenmerken hebben meegegeven aan onze gelabelde producten wat op dit moment uit 44% van de totale omzet van Raab Karcher bestaat. Dus 44% wordt al onder het Greenworkslabel geleverd aan onze klanten. Daarnaast is het zo dat wij in de beginjaren van Greenworks gestart zijn met het opzoeken van de samenwerking met de installatiebranche, we werken samen met installatietechnische groothandelaren, Basco en Oosterburch. Dat zorgt ervoor dat ons trainingsaanbod (naast productaanbod) altijd integraal is. Dus het gaat niet alleen maar over de bouwmaterialen die bij ons in het schap liggen maar ook over de E en de W oplossingen. Dat heeft geresulteerd in dat wij gezamenlijk trainingsprogramma's hebben ontwikkeld. Nu alleen in de vorm van webinars ivm Covid-19. Ook integrale concepten. We hebben een renovatieconcept ontwikkeld, dat heet Booster. Dat is energieneutraal gasloos renoveren van binnenuit, met name ook geschikt voor versnipperd bezit van coöperaties, mutatie woningen maar ook voor de consument die een dergelijk woning in bezit heeft. De tweede stap waar wij nu mee bezig zijn is om de losse duurzame producten samen te voegen in complete bouwdelen en van die bouwdelen weer een totaaloplossingen te maken. Dit is eigenlijk in vogelvlucht wat wij met Greenworks doen. We willen heel graag kennispartner zijn aan de voorkant waar een project begint. Als je met een inkoper aan tafel zit, dan geeft deze aan alles al is bepaald, ik moet alleen inkopen en op de centen letten, dan zijn we feitelijk te laat. Dus echt bij de start van een project met aannemers en opdrachtgevers die betrokken zijn bij selecties en aanbestedingen om de tafel zitten is belangrijk.

S: Vindt u de aandacht voor circulariteit in de bouw en renovatie sector binnen Nederland/de organisatie voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen? Vanuit de overheid zeg maar?

X: Ik ben wel de laatste die zegt dat het voldoende is. Vanuit Greenworks zitten wij heel dicht op die regelgeving, we hebben nauw contact met de Stichting Nationale Milieu database o.a. en ook met mensen vanuit het ministerie van BZK die hiermee bezig zijn. Als je kijkt hoe de rijksoverheid het neerzet, dan komt het vaak weer terug via wet- en regelgeving en in Nederland is dat het Bouwbesluit. Onze klanten, en dat zijn de aannemers (van ZZP-ers tot landelijk opererende aannemers en alles wat daar tussen zit), die kijken heel sterk naar wat ben ik minimaal verplicht om te doen, en die minimale verplichting wordt vaak gezien als een maximale uitvoeringseis in de bouw. Waar ik voor zou pleiten is dat gemeenten, rijksoverheid en ook woning coöperaties en iedere opdrachtgever die pretendeert in duurzaam vastgoed te willen investeren, dat die voor zichzelf heel goed gaan nadenken van wat is dan precies circulaire economie en dat je eigenlijk een soort stappenplan maakt niet in gulden hapklare brokken (2030 50% circulair en in 2050 100% circulair) waarin je eigenlijk zegt: Wat is nu dan een realistische uitvraag om vandaag de dag te doen. Dat we daar veel meer op gaan sturen, dus aan de ene kant opdrachtgeverschap en aan de ander kant dat je regelgeving trapsgewijs meeloopt. Ik denk dat heel veel mensen de boodschap/regelgeving van de rijksoverheid vaak van een te hoog academisch niveau vinden. Greenworks maakt een vertaalslag naar Jip en Janneke taal richting degenen (aannemers) die daadwerkelijk dat bouwwerk moeten realiseren.

S: Dus iets meer concreet stellen van de ambities en visies voor de marktpartijen?

X: Ja, wij zijn best veel betrokken bij projecten waarin een selectie of een aanbesteding uitvraag wordt gedaan, aan de ene kant die te maken heeft met de energie transitie en aan de andere kant met het duurzaam (circulair) bouwen, en als een rode draad door dit thema loopt ook de vraag help ons aan een goede logistieke oplossing want we hebben ook te maken met de stikstofdepositie.

Je ziet heel veel verschillende uitvragen. Als voorbeeld kan ik noemen dat er woningcorporaties zijn die 10 woningen willen afbreken en elders 10 woningen willen bouwen, die in de uitvraag zetten zoveel mogelijk materiaal uit de afgebroken woningen te verplaatsen naar de nieuw te bouwen woningen. Dit is 1 benadering.

De andere coöperatie zegt nee, ik ga juist veel meer sturen op houtbouw, dus ingesloten CO2, en biedt mij zoveel mogelijk oplossingen aan met natuurlijk materiaal. Weer een ander die zegt nee, als je materiaal mee wil nemen

met een x-percentage gerecyclede content (houten vloer bijvoorbeeld versparen/verspanen naar plafondplaten), die vinden dat dan weer een goede oplossing. Daar zit dus heel veel diversiteit in en niet alles is realistisch want als je kijkt naar bestaand woningbezit dan is dat niet conform circulaire principes voor de bouw. Als ik dan als coöperatie vraag neem 50% van de oude producten mee en bouw er nieuwe woningen mee, dan krijg je iets dat technisch niet voldoet (brandeisen), dan kun je veel beter op dit moment zeggen okay als ik dan zulk soort projecten moet ontmantelen, dan zorg ik in ieder geval dat alles wat vrijkomt weer nieuwe grondstoffen worden en dus niet naar de vuilverbranding gaat of naar de energiecentrale. De roep (gemeenten, provincies) om een goede definitie wat circulair bouwen nu precies is en wat is dan nu de meest realistische uitvraag die ik kan doen aan de markt. Want bij overvragen van de markt dan zijn er heel veel partijen die niet deel willen nemen aan een bepaalde uitvraag en partijen die wellicht heel erg innovatief zijn maar zich in een soort nisje bevinden, maar er is ook een categorie die jouw uitvraag zal proberen te ondermijnen door te zeggen dat kan niet. Dan doe je een mooie uitvraag en dan zegt 80% dat kan niet. Dan sta je met je rug tegen de muur.

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie? U zei net al over het haalbaar uitvragen, ziet u nog meer rollen die de gemeente in zou moeten nemen voor de marktpartijen?

X: *Wat belangrijk is, is het geven van het goede voorbeeld. Stel dat je als gemeente bij kennisvergaring bij bouwprojecten deze kennis ook deelt met de marktpartijen. Op het moment dat een gebouw klaar is, dan is het klaar en ga je door naar het volgende project en zijn alleen de direct betrokken partijen bij het leerproces betrokken geweest. Maar in de breedte van de markt laat de gemeente dan wel wat kansen liggen.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen?

X: *Ja dat kan zeker beter. In de bouw zijn wij wel gewend om samen te werken. Dit betekent dat er is een gebouw, we rijden er met een busje naartoe en voor je het weet is er 80 man aan het werk in dat gebouw. We werken samen in het gebouw maar samenwerken vooraf gebeurt te weinig. Op de werkvloer is vaak niet bekend wat er aan afspraken aan de voorkant zijn gemaakt. Samenwerken als één woord zijnde, daar moet nog behoorlijk aan worden gesleuteld met elkaar.*

S: Heeft de gemeente een rol om partijen vooraf bij elkaar te brengen, te leren kennen, te weten wie je collega's zijn?

X: *Dat denk ik wel. Wat je als gemeente zou kunnen doen bij het formuleren van de uitvraag is het betrekken van in ieder geval kennispartners (wat is een realistische uitvraag, help ons daarbij), plus voordat je aanbestedingsstukken rond gaat sturen in ieder geval de partijen die je aan wil gaan schrijven die als een soort dialoog aan tafel zet. Ik stel mij zo voor en ik weet ook dat dit gebeurt, okay ik doe een uitvraag en partijen kunnen zich inschrijven maar dan is er op enig moment een interpretatieverschil. Partijen meenemen in wat je wilt waardoor je een betere kwaliteit krijgt. Maak je partijen deelgenoot van je eigen plan dan heb je ook meer draagvlak voor dat plan. Als men het plan niet draagt, dan wordt er direct gekeken naar alternatieven, met allerlei excuses waarom je iets niet moet gaan doen.*

S: Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie?

X: *Als iedereen het gevoel heeft dat we vinden dat het mes aan twee kanten moet snijden, dus zowel dat het ten goede moet komen van de opdrachtgever die de uitvraag doet en betaald maar ook degene die het werk klaar mag maken, dan denk ik dat je heel snel een heel erg open en transparant geheel krijgt. Op het moment dat marktpartijen het idee hebben dat eigenlijk die opdrachtgever zoveel mogelijk naar zich toe wil halen op energie en circulariteit maar daar uiteindelijk hetzij financieel of anders geen bijdrage aan wil leveren. In de financiële crisisperiode zag ik heel veel woning coöperaties oppoppen die zeiden alleen nog maar te gaan werken met co-makers. Wat betekende dat de co-maker op basis van 'no cure no pay' tot en met het vergunningstraject compleet het bouwproject moest uitwerken en er niets voor betaald kreeg. Dat moet je nooit meer willen. Gezamenlijk (opdrachtgevers en opdrachtnemers) de strijd aan gaan en ook gezamenlijk de risico's dragen. Hiermee krijg je ook veel meer openheid naar elkaar toe.*

S: Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden mbt circulaire renovatie?

X: *Ik zou liegen als ik zou zeggen dat alle projecten waar wij bij betrokken zijn soepel verlopen. Een coach met een onafhankelijke positie is belangrijk. Soms lijkt het namelijk dat degene die het hardste roept ook gelijk krijgt en dat*

is een oerinstinct vanuit de bouw omdat iedereen vecht voor zijn eigen parochie. Het gezamenlijke belang moet goed duidelijk worden gemaakt. De coördinator van zo'n project moet dit dan ook op een hele goede manier weten te doen. Anders haken partijen vanwege ondersneeuwen/niet gehoord voelen af.

We denken dat we elkaar begrijpen maar dat is heel vaak niet zo. Greenworks werkt al jaren samen met de installatiebranche. Als wij het hebben over bouw, dan bedoelen we daar alle partijen mee die erbij betrokken zijn. Als ik het heb over bouwen met een installatiepartner, dan zeg je het woord installeren niet en die sluit je dan buiten. Dan zeg ik bouwwerken is toch altijd inclusief installatie? Nee sommige partijen moeten echt expliciet worden genoemd en aan de hand worden meegenomen anders dan worden ze tegendraads. Dat heeft een beetje te maken met vakjargon. Eigenlijk moet je een synoniemenboek voor de bouw hebben waarbij je die aparte werelden, als aparte pijlers zijn ontstaan, die we nu veel meer integraal moeten laten samenwerken en dan elkaar ook goed gaan begrijpen. Daar ligt nog wel een uitdaging.

S: Ziet u mogelijkheden om deze samenwerkingen tussen overheid en markt (en tussen de markt partijen onderling) te verbeteren of te optimaliseren?

X: *Spreek één taal en maak ook duidelijk wat je wilt. We proberen met Greenworks Academies de keten zoveel als mogelijk te verbinden en als partijen worstelen met bepaalde vraagstukken, laat dan externe deskundigen of leveranciers aanhaken om in ieder geval de mogelijkheden te laten zien en dat op basis van de mogelijkheden kan bepalen wat je precies wilt. Kennisoverdracht in zijn algemeenheid, bereid zijn om naar een ander te luisteren wat zijn inbreng zou kunnen zijn en dan een conclusie trekken, dat brengt enorm veel extra waarde.*

S: Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen?

X: *Privaat en publiek is altijd lastig. Ik denk dat een gemeente niet het stempel wil hebben dat zij daar sturend in zijn. Zij zullen nooit geen partijen aanwijzen. Wat je wel kunt doen, en dat hebben wij nu 2x gedaan met de gemeente Tilburg, dat is dat je als gemeente faciliteert in een marktdialoog, partijen uit de regio of stad uitnodigen en bij elkaar brengen, en als gemeente de aftrap geeft met de doelstelling voor de komende maanden op die en die thema's en dan de partijen uitnodigt om hier een bijdrage aan te leveren. Partijen zoeken dan zelf de samenwerking om te kijken of de opdracht kan worden uitgevoerd. Consumenten doen op basis van mond op mondreclame vaak zaken met een bepaalde partij. Dat is veel meer ingegeven door softere criteria (goed overleg met partij, buurman tevreden over kwaliteit etc.) dan dat je mensen op een lijstje gaat zetten waar je dan uit zou kunnen kiezen.*

S: Platform voor partijen uit de markt waar een particulier een renovatie op zou kunnen zetten? Om marktpartijen en particulieren ook meer in verbinding te laten komen.

X: *Ja, want het bestaat al. De eerste woonwinkel in Nederland staat in Amersfoort van 033 energie. Dat is eigenlijk een samenwerking van marktpartijen met o.a. het onderwijs wat wordt gestimuleerd door de gemeente. Niet dat de gemeente aangeeft wie wel en niet mee mag doen maar meer op het gebied van reclame en werving. Daar zie je dat verenigingen van eigenaren naar 033 energie gaan en daar advies ophalen. De marktpartijen die daarachter zitten voeren dan de werkzaamheden uit. In het begin zijn er heel veel marktpartijen maar er zijn er ook die dat 'geneuzel' met de particulier niet willen en die haken dan af. Vanuit een stuk of 15 partijen blijven er een stuk of 3 a 4 over die er mee doorgaan. De gemeente heeft één wens en dat is in 2030 de woningen van het gas afhaken en de gemeente weet wat het complete aandeel op de woningmarkt is wat zij moeten doen om dit te verwezenlijken. De gemeente is betrokken bij het hele proces, zij stimuleren het ook maar bemoeien zich niet met de marktpartijen (commercie) maar bieden wel een communicatie platform of stellen een pand ter beschikking.*

S: Heeft u zelf misschien een wijze les of advies voor de woningrenovatie sector die bijdraagt aan de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Aan de voorkant van een bouwproces is al duidelijk hoeveel kuub afval er wordt gemaakt. Dat wordt ook als afval betiteld en ook afgeprijsd. We nemen ook faalkosten mee, het is normaal dat er tussen de 20 en 40 opleverpunten zijn bij opleveren nieuwe woning. Dit is altijd al zo geweest. Als je kijkt naar het afvalscenario, eigenlijk uitvalscenario, dat moeten we uitval aan de bron gescheiden inzamelen en daarmee de weg weer plaveien richting de fabrikanten die ooit dat product gemaakt hebben, die willen wel schoon uitval hebben, maar bijvoorbeeld geen isolatieplaat die al 3 weken op de grond heeft gelegen want dat gaat altijd naar de vuilverbrander. Bij renovatieprojecten er altijd voor zorgen dat afval niet meer bestaat en wordt gezien als potentiële grondstoffen en dat we die extra inspanning gaan leveren om het gelijk in een big bag te gooien i.p.v. er*

eerst 14 dagen overheen te gaan lopen. Dit is een mindset! Bij nieuwbouw is dit overigens makkelijker te realiseren (prefab). Juist uit de prefab fabrieken komen de schone retourstromen vandaan die terug kunnen naar de fabrikant.

S: Hoe dragen volgens u gemeentelijke toekomstvisies (en ambities) bij aan het realiseren van de circulaire bouw en renovatie van woningen? Denk hierbij aan: motiverend, inspirerend en richtinggevend aan de markt?

X: *Ik denk dat renovatie nog lastiger is dan nieuwbouw. Nieuwbouw start met een stedenbouwkundig plan waarin je al rekening kunt houden met de positie van de woning ten opzichte van daglichttoetreding, bezonning etc. Bij renovatie heb je altijd te maken met een bestaande situatie en ik geloof er ook niet in dat de materialen uit een oude woning 1 op 1 overgezet kunnen worden, voldoet vaak niet. Bij renovatie moet je goed gaan kijken naar hoe breng je het de bewoners dat je materialen in gaat brengen die bio based zijn? Daar zou ik op sturen. Waarmee ik dan open kan renoveren waarbij ik materialen inbreng waar geen stoffen inzitten die ervoor zouden kunnen zorgen dat het binnenklimaat niet goed is. Ten allentijden ook duurzame producten meenemen in de renovatie. Producten met het allerlaagste milieu impact. Woningrenovatie doe je: a om de maandelijkse woonlasten naar beneden te brengen (niet altijd als drijfveer het milieu) en b wooncomfort verbeteren. Als je een circulaire oplossing kunt koppelen aan het verhogen van je wooncomfort dan hoeft je de bewoner niets uit te leggen over circulariteit. De valkuil van het bouwen is dat wij de consument die er geen verstand van heeft beargumenteren op basis van technische aspecten. Bewonerscommunicatie bij renovatieprojecten is van groot belang, hier zijn partijen in gespecialiseerd. Eis dan ook dat er een partij wordt ingeschakeld die de bewonerscommunicatie gaat verzorgen. Want als dit niet goed is, dan begin je al met een behoorlijke achterstand.*

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen?

X: *Het organiseren van een kennisevent en dat kan tegenwoordig ook heel mooi digitaal. En laat het niet alleen bij woorden en stel een project beschikbaar waarvan je de kennis deelt. Zien doet geloven! Zie je iets succesvols, dan wil je dat ook. Daarvoor heb je een opdrachtgever nodig die hierin faciliteert.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Goede vragen gesteld, complimenten! Doe je dit als groep of als enige? Als enige! Waardevol onderzoek voor de gemeente.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

S: Allereerst, zou u zichzelf, Stichting WOON en uw functie daarbinnen kort kunnen introduceren?

X: *Ik ben [REDACTED] en werk bij Stichting WOON in Amsterdam zuidoost als participatiemedewerker voor de energietransitie en als zodanig ben ik onder andere betrokken bij het project in Reigersbos (modelwoning).*

S: In hoeverre is Stichting WOON en bent u persoonlijk bekend met een circulaire bouweconomie?

X: *Collega's binnen stichting WOON hebben voornamelijk een sociaaljuridische achtergrond, dus dat weet ik niet. Maar zelf ben ik er in enige mate mee bekend.*

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *In principe is de gemeente geen partner in de zin van dat zij woningeigenaar zijn of bewoner zelf. Voornamelijk zijn ze regelgevend en voorwaardenscheppend. En ik denk ook dat dat hun belangrijkste rollen zijn. Dat zie je bijvoorbeeld ook in Amsterdam waarbij ze naast de gewone BENG normen (4,4), dat zij gezegd hebben; wij willen naar 5,5. En dat heet dan de Amsterdamse BENG. Dus feitelijk heeft Amsterdam zelf al de BENG norm verhoogd. Dat kun je als gemeente prima op zichzelf regelen en ben je voorwaardenscheppend.*

S: Als de gemeente dan hogere eisen stelt dan de wet, vind u dat er daar dan ook voldoende toezicht en handhaving op is in uw gemeente?

X: *Voor zuidoost wel, omdat er daar een aantal fanatiekelingen opzitten, zeg maar. Die letten daar echt op. Alleen weet ik dat niet echt voor andere stadsdelen. Maar het toezicht mag wat mij betreft wel wat slimmer. Een woningcorporatie laat een architect een ontwerp maken en die gaat dan denken; hoe maak ik dat zo dat hij buiten de liberalisatiegrens blijft? Dus dat het sociaal blijft. Dan gaan ze er van alles uitknippen en als eerste sneuvelt dan de warmteterugwinning op je balansventilatie. En ja, er moet toch verse lucht in, dus dan maken we maar een gat in de muur. Dan is je concept naar de knoppen.*

S: Wordt er volgens u voldoende kennis en ervaring omtrent circulair bouwen en renoveren gedeeld tussen deze verschillende partijen zelf, inclusief afkomstig van de Gemeenten?

X: *Er is voldoende aanbod, maar de vraag is; of dat aanbod bekend is aan de vraagzijde. En de vraag is of datgene wat ik als vraagzijde zie, snappen dat ze een vraag hebben. Ik ben zelf docent geweest aan de HTC en ik geef elke maand een college aan mijn collega's en dan vind ik het toch verbluffend met hoe simpele dingen ik mensen al blij kan maken.*

S: Gaan die colleges ook al over circulair bouwen?

X: *Dat komt eraan. Amsterdam wil in 2050 circulair zijn, dus daar moeten we nu aan gaan werken. Sterker nog, als wij in 2040 alle woningen van het aardgas willen hebben, dan moeten we ervan af afgelopen 1 januari, 91 per dag doen. Dus als we datzelfde grapje willen uithalen met circulair willen zijn in 2050, dan denk ik dat alle woningen die nu worden gebouwd voor de komende 50 jaar, die zijn al niet circulair, dus dan zijn we op zijn hoogst in 2070 pas aan de eerste recirculatie toe. En daar heb ik dus wel mijn zorgen over.*

S: Hoe ervaart u als Stichting WOON over het algemeen de samenwerkingen met de gemeente?

X: *Wij werken eigenlijk alleen voor de gemeente Amsterdam en dat ligt er dan aan met welke afdeling binnen de gemeente. Ik werk heel prettig samen met het stadsdeel zuidoost en het ambtenarencorps daar. Zeker de makkers van duurzaamheid en bouw en ontwikkeling. Ik werk prima samen met een aantal mensen van dienst wonen centraal. Voor mij zelf is dat geen probleem omdat we dezelfde taal spreken. Dat heb ik minder met andere afdelingen, omdat er soms met posities worden geschoven, omdat portefeuille veranderen en mensen eigenlijk met te weinig kennis op bepaalde posities zitten die dan vervolgens .... Omdat ze ambtenaar zijn, eigenlijk vinden dat ze het moeten weten, dus dat daar dan een soort frictie ontstaat.*

S: In gemeente Rotterdam heeft een soort eilandjes-cultuur (bleek uit andere interviews), ervaart u dat ook in Amsterdam?

X: *Ja dat is er zeker. Er zijn verschillende teams (circulair, klimaat adaptief, energie etc.), die werkte in enige mate naast elkaar, maar niet met elkaar zeg maar. Op individu niveau gaat het altijd wel goed, maar als het echt gaat om samenwerken, gaat dat soms wel moeizaam.*

Er moeten natuurlijk heel veel woningen bij gebouwd gaan worden komende jaren. En wat Gemeente Amsterdam heeft gezegd is; alles wat in zuidoost gebouwd wordt of opgetopt gaat worden, moet in houtbouw. Want hout is makkelijk circulair te maken. Houtskeletbouw is redelijk simpel te recyclen. Zelfde als met duurzame kozijnen. Het stadsdeel heeft dus zichzelf aangewezen en zelf de eis heeft opgelegd. En dat komt dan vanuit grond en ontwikkeling omdat daar een paar mensen zitten die gewoon vooruitkijken en denken we moeten nu beginnen. Als we nu beginnen, dan zijn we in 2070 pas echt aan de circulariteit toe (NOODZAAK RENOVATIE BESTAANDE). Op het moment dat je gaat bouwen en je gaat nu heel veel fossiele brandstoffen in een gebouw stoppen, door allemaal machines te gebruiken, door alle energie fossiel te laten zijn en dergelijke. Die zitten voor 50 jaar in dat gebouw vast, die CO2 die nu gebonden is in dat gebouw, ben je pas kwijt als je het gebouw over 50 jaar gesloopt hebt. Het idee dat je over 20 jaar CO2 vrij bent, is natuurlijk flauwekul. Wij verbinden nu heel veel CO2 in constructies die op termijn weer vrijkomt. Uitstel van executie. Heel veel mensen blijven denken; als we het nu vastleggen, zijn we het toch kwijt. Op het moment dat het gebouw gesloopt wordt, komt die CO2 vrij en dan hebben jullie (jeugd) een probleem. Dat is niet de bedoeling. Dus we moeten nu CO2 vrij bouwen, eigenlijk hadden we dat al 30 jaar geleden moeten doen.

Als we richting een circulaire bouweconomie willen, dan moeten we zorgen dat we heel voorzichtig zijn met de basismaterialen die we gebruiken om te verwerken en kijken hoe we die recyclebaar kunnen maken, zodanig dat we ze upcyclen naar een beter product. En de volgende stap is dat we die dingen allemaal zodanig integraal laten werken, dat we feitelijk minder nodig hebben.

Eigenlijk moeten we elk product die we maken (vanaf 20 jaar geleden), moeten we zo ontwikkelen dat die circulariteit erin zit, dus dat je overschotten die het product per definitie heeft, dat je die kunt omzetten in opslag en dat je die daarna kunt gebruiken als er tekorten zijn. En ook in woningen. Op alle niveaus.

S: **Werk u ook veel samen met marktpartijen?**

X: *Ja, ook veel. Marktpartijen categoriseren zich in twee types: degene die een product hebben en dat gewoon willen verkopen en pas over circulariteit nadenken bij het product die in het laboratorium ligt. En je hebt partijen die van innovatie hun product hebben gemaakt. Koplopers. En met die laatste werk ik veel samen, onder andere bij de modelwoning in Reigersbos, om te kijken van; we weten nog niet hoe het gaat worden, maar we beginnen en gaan gewoon kijken hoe we samen met bewoners het zodanig kunnen maken dat het voor bewoners woonlastenneutraal is en dat de producten die we gebruiken 100% recyclebaar zijn. Hierbij, bij de modelwoning, is alles gedaan door lokale partijen, leerwerk bedrijven van jongeren uit de buurt. Lokaal voor lokaal. Dat betekent dus ook dat de technische ROC de eerste twee jaar techniek opleidingen biedt voor dit soort werkzaamheden. Als je jongeren gemotiveerd raken en zien; ik kan wat met mijn handen en ik kan wat toevoegen, dan heeft die de motivatie.*

S: **Heerst er binnen deze samenwerkingen met externe partijen, vertrouwelijke en open-transparante communicatie?**

X: *Met de meeste wel. De marktpartijen die het meeste moeite hebben met transparantie dat zijn de grote jongens als Vattenval, Alliander, Liander, dus de grote gevestigde partijen die zijn slecht transparant. Maar degene die de laatste jaren zijn toegetreden tot de energietransitie markt, moderne energiemarkt zeg maar, die zijn meer transparant naar elkaar.*

S: **Ervaart u directe of indirecte knelpunten in de samenwerking met of binnen marktpartijen en overheden?**

X: *Ja op het moment dat het gaat om welke keuze wordt gemaakt voor welk systeem en wie mag dan de leverancier zijn, dan zie je dat het gevestigde warmtenet als een soort van pacman spel zo veel mogelijk van de stad in te pikken om uiteindelijk een zo groot mogelijk marktaandeel te krijgen. Dan ontstaat een beetje het gevecht en gaat de calculator lopen; 'Als ik zoveel woningen ga missen uiteindelijk, hoe rendabel is mijn warmte net dan nog?' Concurrentie is er en dat is ook goed.*

S: **Binnen dit onderzoek ligt de focus vooral op de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningbouw en wat gemeenten daarbij voor rol in kunnen nemen. Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om**

ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen?

X: *In de bouwvelop die ze maken, zou ik als gemeente een aantal standaard eisen opnemen rondom circulariteit en samenwerking. En ik zou dan ook zeggen, degene die zich niet aan de bouwvelop voldoet, de envelop intrekken en aan een ander geven die er wel aan voldoet.*

S: Welke eisen ziet u dan bijvoorbeeld voor zich met betrekking tot de samenwerking?

X: *Samenwerking moet leiden tot reductie van verspilling. Dat is één, anders hoeft je niet samen te werken, want dan heeft het geen zin. En twee, samenwerking moet zorgen voor een gedeelde innovatie waardoor we steeds slimmer worden met elkaar. Ze zeggen wel eens kennis is macht, maar kennis is helemaal geen macht; achtergehouden kennis is macht. Dus we moeten veel meer die kennis gaan delen met elkaar en zorgen dat we samen gaan ontwikkelen, want dan ontstaat er een beter en passender product. Wat beter past bij die bouwvelop die gemaakt is. En als die bouwvelop goed door de gemeente eis geformuleerd, zit daar circulariteit automatisch in en voldoe je niet aan de bouwopdracht als je niet circulair bent en wordt je product dus niet goedgekeurd.*

Ik zou zelfs het helemaal niet raar vinden op het moment dat je zegt van ... stel je wilt morgen de staatsloterij en je wilt een villa bouwen aan een van de mooie randen van Zoetermeer, dat de gemeente tegen je zegt; nou, lever de bouwvergunning maar in; ik eis een bepaalde mate aan circulariteit in die villa. En anders krijg je gewoon geen bouwvergunning. Maar zorg wel dat je ambtenaren hebt, die snappen wat ze aan het doen zijn.

S: Op welke manier denkt u dat gemeenten een rol kunnen innemen bij de ontwikkeling van demowoningen/pilotprojecten/experimenten om zo de markt te enthousiasmeren en de ontwikkeling op gang te brengen?

X: *De gemeente betaalt ons als stichting voor onze dienstverlening en de demowoning is betaald door de gemeente aan de bouwer via Klimaatmissie. Volgens mij doen gemeenten er slim aan om in grote projecten dit soort demowoningen als communicatiemiddel te faciliteren. En om dat ook als communicatiemiddel breder in te zetten. Nu hebben we natuurlijk alleen nog maar gefocust op de bewoners van de complexen daar. Ik ben nu gevraagd om ambtenaren van de gemeente zelf rond te gaan lijden en het verhaal uit te leggen; dus ook de integratie van duurzaamheid, CO2 besparing en circulariteit. Dat is ook een aanleiding voor de samenwerking tussen die verschillende sectoren binnen gemeente. Ik heb al een groep gehad en ik denk dat dat ook wel moet gaan lukken. Maar uiteindelijk moeten we af van de standaard communicatiefolders, want dit soort demowoningen zijn veel effectievere folders dan een brief bij iemand in de bus doen. Want hier sta je drie kwartier, een uur met iemand te praten en kan je echt informatie geven. Wat ik in het verleden wel eens heb gedaan in een campagne die ik moest voeren voor circulariteit, is dat ik mensen gewoon op straat ... ik had afgesproken met winkeliers dat ze met zijn allen soep gingen maken, dus mijn campagneteam deelde die soep uit en toen hadden de mensen hete soep in de handen en konden wij ons verhaal doen. Zodra je de soep aannam, was je van mij en begon ik te praten. We moeten dus op een veel meer strategische manier dit soort instrumenten in gaan zetten om te laten zien dat een circulaire woning helemaal niet oncomfortabel is en daarom doe ik ook regelmatig inductie kookworkshops in de wijk op straat. Gewoon in een parkje en laat ik mensen zelf wokken. Ik ben geen verkoper, maar ik moet er wel voor zorgen dat ik met mensen communiceer over andere manieren van gebruik van wat nu fossiel is. Alternatieven laten zien en laten ervaren. En dat door middel van een foldertje, maar dan eindigt het in de papierbak. Maar als je daar staat met mij en we hebben een gezellig gesprek gehad en ik vraag; joh, was het nou zo anders? Nou, nee eigenlijk niet.*

S: En als we het betrekken op circulair (ver)bouwen van de woning en u heeft het richting bewoners over herbruikbaarheid/circulariteit, hoe reageren ze daarop? Is men geïnteresseerd?

X: *Nee, eigenlijk niet. Manier van communiceren, dus inderdaad; gezondheid en leef comfort etc.*

S: Kan de gemeente een betekenisvolle rol spelen bij het opschalen van circulaire renovatie van de particuliere woningvoorraad?

X: *De gemeente moet vooral niet te veel doen, wel in de randvoorwaarden scheppende sfeer. Dus eisen stellen aan de bouwvelop en de vergunningen. Ze moeten zorgen dat ze mee communiceren in de communicatie die andere partijen ook hebben op dit gebied en zeker geen andere dingen gaan communiceren. Ook moeten ze het zelf laten zien, dat ze zelf het voorbeeld geven. Een goed signaal afgeven richting bewoners. Op die manier zorgen dat de communicatie blijft doorrollen, dat is een beetje hun taak. En vooral niet proberen met geld te sturen. Want als je dat gaat doen, gaat de ander economisch denken en dan komt die circulariteit niet tot stand want dan gaan ze denken aan hun eigen portemonnee en niet aan de circulariteit.*

S: Zou de gemeente ook een rol kunnen spelen in het bij elkaar brengen van de lokale partijen?

X: *Ja, zeker, want als ze de lokale partijen kennen kan dat zeker. Bewoners belonen door goed gedrag te sturen, dat is heel belangrijk. Ambtenaren belonen voor op hun handen zitten. De gemeente kan echt heel veel leren van bewoners als het gaat om circulariteit; hoe krijg je bewoners initiatieven goed gestuurd? Soms wat meer flexibel zijn richting bewoners initiatieven. Volgens mij is het precies de move die we met zijn allen moeten doen.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Wel een leuke tip; in Amersfoort hebben wij een recycle bouwmarkt. De kringloopwinkel heeft een eigen bouwmarkt van recycle en overgebleven materialen uit bouwprojecten; van contactdozen, pijpmaterialen, bakstenen etc. Dat is de eerste recycle bouwmarkt van Nederland. Je kan er als particulier heen en er is voldoende om je hele huis te verbouwen. Bakstenen marktplaats. Hoe vaak komt het niet voor dat je pallet bakstenen overhoudt? En wat gebeurt er mee? Naar st stort... En zo'n bouwmarkt is niet alleen voor mensen met een wat kleinere portemonnee, maar voor iedereen. Het is gewoon een briljant idee.*

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Heel veel succes en als je me nog nodig hebt dan hoor ik het graag.*

S: Allereerst, zou u zichzelf en uw functie (bouwkundig specialist) binnen Vereniging Eigen Huis kort kunnen introduceren?

X: *Werkzaam op het kenniscentrum VEH als bouwkundig specialist, al ruim 20 jaar. Op dit moment vooral in een team verduurzaming, verduurzaming is actueel en ook voor de eigen woningbezitters een belangrijk onderwerp. VEH is een belangenvereniging met meer dan 800.000 leden die een eigen woning bezitten. Vanaf de jaren 70 behartigt de VEH de belangen van de eigen woningbezitters.*

S: U gaf in de mail al aan dat circulair bouwen en renoveren nog niet heel erg leeft onder uw leden, begrijpelijk, we zitten nog in de prille beginfase van deze transitie. In hoeverre bent u zelf bekend met de circulaire bouweconomie?

X: *Dan ga ik een beetje terig in de tijd. Ik ben inmiddels 23 jaar werkzaam bij de VEH en daarvoor werkte ik in de bouwmaterialhandel. Zo'n 25 jaar geleden werden de eerste stappen al gezet om te bepalen wat nu duurzaam materiaal is. Wat is nu duurzaam materiaal? Daar ontstonden toentertijd al heel veel discussies over. Het idee was toen en volgens mij nu nog steeds wordt gesteld dat als de branchevereniging en fabrikanten die daar mee bezig zijn, materialen als duurzaam promoten. Naar mijn idee is het een heel erg 'lobby ding'. Hoe meer je lobbyt, hoe duurzamer je materiaal naar voren komt zeg maar. Ik ben heel erg geïnteresseerd in de bouwmaterialen en dan zie je dat er hierover geregeld discussies zijn. De meest recente discussie is het gebruik van hout, duurzaam gebruikt hout, RVC hout, dat eigenlijk slechter scoort dan beton. Dat bevestigt eigenlijk mijn beeld dat duurzaam eigenlijk een 'lobby ding' is. Er zou eigenlijk met een neutrale blik naar zou moeten worden gekeken. Ik volg ook de regelgeving op de voet want één van mijn specialismes is het Bouwbesluit. En natuurlijk heel recent is de komende aanscherping van de duurzaamheidsklasse die nu in het Bouwbesluit op stapel staat.*

S: Interessant dat u de regelgeving aankaart want in andere interviews kwam naar voren dat er met betrekking tot circulair bouwen best nog wel belemmerende regelgeving kan zijn in de praktijk, niet zo zeer met betrekking tot duurzaamheid maar wel met de circulaire maatregelen. Als voorbeeld uit de interviews kwam naar voren: 'ik ben particulier en wil mijn huis slopen en de bakstenen kan ik hier nog 30 jaar in mijn huis laten zitten maar in een ander huis deze bakstenen gebruiken wordt tegengehouden door de regelgeving'.

X: *Dat is dan waarschijnlijk andere regelgeving en heeft meer te maken met de wet op afval. Je kunt zeggen dat daar wel stappen in gezet moeten worden. Ook dat duurzame materiaalgebruik daarbij is de regelgeving vrij beperkt. De duurzaamheidskaders van materiaalgebruik zijn vooral gericht op het materiaal zelf.*

Naar mijn idee is circulair bouwen ook dat je dusdanig bouwt, hoe die materialen samenkomen, met name als ze eenmaal samen zijn hoe ze dan weer uit elkaar gehaald kunnen worden? Hier moeten best nog wel stappen in gezet worden wil je echt circulair gaan bouwen. Een ander belangrijk ding is denk ik ook dat er veel meer wordt toegewerkt naar prefab bouwen. Dat geluid is al meer gehoord want we zijn in Nederland nog best wel ouderwets bezig met bouwen en dat gebeurt allemaal op locatie en niet allemaal even nauwkeuring. Als je namelijk in een fabriek dingen bouwt, dan kun je veel beter op maat en nauwkeuriger werken waardoor je er dus ook voor zorgt dat de circulariteit beter tot stand kan komen. Als je alles dicht peurt, dat is toch wel de huidige bouwkwaliteit, dan weet je zeker dat dat afval op termijn in de grote hoop afvalcontainer terecht komt. Bijvoorbeeld hout met peurschuim kun je niet zomaar lozen vanwege die peurschuim. Er moeten dus echt nog wel stappen gezet worden om circulair te kunnen bouwen. Een heel belangrijke stap, en dat geldt natuurlijk ook voor de massaproductie die nodig is om de vraag naar woningen ook toe te laten nemen, is inderdaad ook stappen maken in het prefab bouwen van woningen waardoor je dus eigenlijk op 2 fronten winst kunt pakken op circulair bouwen (je kunt het aan elkaar zetten dus ook weer goed uit elkaar halen) en betaalbaar grote hoeveelheden woningen kunt bouwen.

S: Binnen dit onderzoek ligt de focus vooral op de opschaling van circulaire renovatie van particuliere woningbouw en wat gemeenten daarbij voor rol in kunnen nemen. In hoeverre bent u als Vereniging Eigen Huis in contact met gemeenten? Hoe ervaart u deze samenwerking?

X: *Mijn persoonlijk idee hierbij is dat je vooral moet kijken of je dit op moet lossen door de samenwerking tussen al die partijen. Dan praat je in feite nog over een vrij traditionele bouwketen eigenlijk terwijl ik denk dat de oplossing beter gezocht kan worden in het legaliseren van de bouw. Dus dat je kan zeggen dat er aan het begin een architect/ingenieur aan de pas moet komen om te ontwerpen maar als je, net als met auto's, woningen vanaf de lopende band af kunt fabriceren dan heb je die hele keten misschien helemaal niet nodig. Dan zou je ook kunnen zeggen dat je een woning op kunt delen in kleine stukjes die eenmaal ontworpen moeten worden en met verschillende variaties tegen elkaar aan kunt plaatsen en bij bijvoorbeeld gezinsuitbreiding een nieuw element eraan vastplakken of andersom als de kinderen uit huis gaan een module wegnemen. Je kunt je hierbij afvragen of de traditionele bouwketen hierbij dan nog nodig is? Component denken!*

Dit kan toegepast worden op keukens, gevels, daken. Grappig voorbeeld is dat wordt gedacht dat mensen heel graag een individuele woning willen maar dat valt heel erg mee. De smaken van de verschillende mensen verschillen niet zo eens heel erg. Zo afwijkend zijn mensen niet van elkaar, met enige variatie in kleur en woonstijl kun je al veel variëren. Bijvoorbeeld met 5 modules naar smaak en 5 modules inrichting zijn er al veel variaties mogelijk. Een mooi voorbeeld hiervan is IKEA met de Billy kast.

Samenwerking van de VEH met de gemeenten is er eigenlijk niet omdat de VEH geen uitvoerende organisaties is. Wij staan vrij ver van de gemeenten af. Over de wet kwaliteitsborging hebben wij weleens contact gehad met de gemeenten. Over het algemeen heeft de VEH niet heel veel met gemeenten van doen. Juist ook omdat de VEH een landelijk opererende organisatie is. Daarnaast is de VEH een relatief kleine organisatie die regionaal niet al te veel kan uitrichten.

S: Ziet u mogelijkheden voor gemeenten om ketensamenwerkingen tussen lokale marktpartijen die betrokken zijn bij circulaire renovatie van (particuliere) woningen te stimuleren en op te schalen? (Door bijvoorbeeld het bij elkaar brengen van deze partijen, dus faciliterend en misschien ook coördinerend?)

X: *Heel veel mensen zijn natuurlijk op zoek naar woningen en de manier waarop je dat misschien kunt bereiken is ... Het eerste initiatief moet komen van degene die daarin geïnvesteerd en ik denk dan ook dat je kunt spreken dat gemeenten dit soort initiatieven van modulair bouwen moeten stimuleren door te zeggen van dat we van tevoren geen uitgebreid bestemmingsplan gaan maken. Dat woningen altijd in de stijl van schuurwoningen zouden moeten zijn of dat ze vroeger de boerderij achtige stijl zouden moeten hebben. Als gemeente moet je ervoor zorgen dat je veel meer vrijheid gaat bieden in vergunningen en dergelijke en het aanwijzen van gebieden waar je dus ook de mogelijkheden van modulair bouwen geeft, zonder het aanvragen van aparte vergunning. Je zou kunnen spreken van een soort erkende bouwwijze die voldoet aan alle eisen. Er zullen initiatiefnemers moeten zijn die deze vorm van bouwen willen gaan ontwikkelen.*

S: Enthousiasmeren voor belang circulariteit?

X: *Almere is hier vrij vooruitstrevend in door gebieden aan te wijzen waar wat weer ruimte hiervoor is. Wijken die ingericht worden voor de tiny houses. Gemeenten moeten nieuwe wegen in gaan slaan hoe je de wijken in gaat richten. Veel meer flexibiliteit hierin. Dit geldt ook voor module huizen zonder al te veel restricties en zonder al te veel te kijken naar strenge vergunningseisen, rooilijnen minder strak toepassen. Zodoende te experimenteren.*

S: Laagdrempelig informatie overbrengen om particulieren vanuit de gemeente te stimuleren/bewegen om na te gaan denken over circulair te gaan renoveren?

X: *Ik denk dat dit eigenlijk nog veel lastiger is. Ten eerste als je een standaard nieuwbouwconcept aan gaat bieden, dan is dat makkelijker. Mensen kopen geen circulair huis, die kopen een huis. Of dat dan wel of niet circulair is, is dan een bijkomstigheid. Met nieuwbouw kun je het van de grond af opbouwen maar bij bestaande bouw is het nog lastiger om mensen te overtuigen. Je hebt dan te maken met bestaande situaties. Om maar een voorbeeld te noemen: op dit moment is verduurzamen van de woning heel erg belangrijk maar op het moment dat je bijvoorbeeld een woning hebt van voor de jaren 70, en je hebt nog geen spouwmuurisolatie is één van de makkelijkste en goedkoopste methodes is het vullen van die spouwmuur. Dit levert ook snel geld op voor de particulier. Maar dat is absoluut niet circulair. Het betekent eigenlijk dat je concessies doet op die circulariteit hiermee omdat je peurschuim, glaswol of ps-korrels gaat gebruiken om die 2 muren met elkaar te verbinden. Hiermee zorg je dat de enigszins circulaire spouwmuur niet meer circulair is. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor het spuiten van een begane grondvloer aan de onderkant, doe je dit met peurschuim ook dan kun je het niet meer uit*

elkaar halen. Deze voorbeelden zijn lastig te combineren met circulariteit. Als je spreekt over verduurzamen, verbouwen in de zin een aanbouw of dakkapel, dan kan ik mij voorstellen dat die aanbouw of dakkapel circulair tot stand kunnen komen, bijvoorbeeld modulair. Hierin zijn wel stappen te maken. Als je praat over de combinatie verduurzamen en circulariteit, dan is dit een lastige. Het staat ook niet op het netvlies van mensen. Er zijn voor de particulieren belangrijkere keuzes te maken dan de circulariteit van hetgeen zij willen doen met het verbouwen van de bestaande woning.

S: We moeten eigenlijk naar een wenseninventarisatie van de bewoner. Gezonder leefklimaat bijvoorbeeld met daarin verpakt het circulaire aspect, de bewoner ontzorgen door het aan te bieden op zo'n manier dat zij er de voordelen van gaan zien en dat de ingewikkelde uitleg van de circulariteit in de keten blijven.

X: *Dat klopt, ik heb hier weleens voorbeelden van gehoord. Mensen die dan van het gas af moesten lieten dit over zich heen komen en dan kom je er achteraf achter dat vaak onverwachtse dingen het meeste impact hebben. Bijvoorbeeld dat de plek waar eerder de Cv-ketel hing de mogelijkheden van een mooie bergruimte geeft. Of groot isolatiepakket aan de buitenkant van een woning waardoor de kozijnen naar voren zijn geschoven levert een mooie grote diepe vensterbank op, naast een financieel lagere energierekening. Voor de eindgebruiker is circulair of duurzaam secundair aan het woongenot. Over duurzaamheid zijn de meeste mensen zo langzamerhand wel aan het nadenken. De stap naar circulariteit, circulair bouwen, staat nog wat verder van de mensen af. Circulariteit zal eenzelfde levenscyclus moeten krijgen zoals op dit moment verduurzaming heeft.*

S: Hoe zou u over het algemeen de rol van gemeenten omschrijven bij de opschaling van particuliere woningeigenaren bij circulaire renovatieprocessen?

X: *Ik denk kader scheppend maar ik vind dit heel lastig. De gemeente zou moeten faciliteren hierin.*

S: VEH-tijdschriftje of maandblad, bereiken van de huiseigenaren. Ziet u mogelijkheden om via het maandblad aandacht aan circulariteit te geven aan de leden?

X: *Ja zeker! In het maandelijks magazine staan de actuele onderwerpen maar ook wat er in de toekomst gaat komen. Circulair bouwen zal in de toekomst zeker aandacht hierin krijgen, daar twijfel ik niet aan. Hoe meer het in de openbaarheid komt, komen er ook vragen van onze leden en moeten wij er ook aandacht aan besteden.*

S: Staat de VEH open voor samenwerking met verschillende gemeenten? Stel een gemeente wijst een wijk aan of om een bouw hub te realiseren, of kennis college over dit thema en Webinars te organiseren? Staat de VEH open om hieraan een bijdrage te leveren door publicatie hierover via de website of magazine. Creëren kennisdeling platform.

X: *Lastige vraag want wij zijn een landelijke organisatie en bedienen heel Nederland. Via het magazine moet het algemene doel voor ogen worden gehouden. Het kan wel zo zijn dat wij aandacht geven aan bijvoorbeeld de gemeente Rotterdam als zij een bijzonder initiatief doen. De VEH bepaalt graag zelf de content van de publicaties. Over de wet kwaliteitsborging is de VEH wel met de gemeente Rotterdam opgetrokken maar dan meer voor een voorlichtingsbijeenkomst.*

Wat wij wel doen is bijvoorbeeld binnenkort naar Hoogeveen gaan met een redacteur omdat daar een waterstofwijk wordt gebouwd. Als de gemeente Rotterdam iets bijzonders gaat doen in circulair bouwen, dan kunnen wij daar als VEH wel aandacht aan geven. Maar dat is ook een beetje afhankelijk van het nieuwsaanbod op dat moment. Als VEH een artikel over circulair bouwen wil gaan publiceren, dan gaat de VEH wel op zoek naar de 'good practices'. Dan wordt niet uitgesloten dat de gemeente Rotterdam dan daarin ook aandacht krijgt.

S: Weg subsidiëren van de verschillen in kosten tussen renoveren en circulair renoveren?

X: *Ja, ik heb niet het ei van Columbus hierin. Hoe meer er circulair gebouwd gaat worden kun je daarin stappen maken. Denk aan prefabriceren. Dan hoeven mensen de keuze niet te maken, dan wordt de keuze gemaakt en is het circulair bouwen eigenlijk. Dus eigenlijk weer het ontzorgen. Ook de overheid heeft hier een belangrijke rol in. Denk dan aan de duurzaamheidseisen aan de materialen. Aan circulair bouwen moeten ook eisen worden gesteld, denk dan aan het modulair ontmantelen. Begin als overheid om te onderzoeken hoe dit op te nemen is in de regelgeving. Stel het verplicht: drang en dwang! Maar het verbieden is wel vrij heftig.*

S: Bij pilot woning duurzaam renoveren geweest om VVE opties te laten zien? Merkt u bij de leden van de VEH wat wel en wat niet aanslaat in de communicatie en informatie naar uw leden?

X: *Nee, geen ervaring mee. Victor en Rolf (Victor en Wonen, BAM verhaal) gaf verschillende mogelijkheden weer. Ik ben geen communicatiedeskundige. Wat de beste methode is weet ik niet. Wat je op dit moment wel veel hoort*

is zogenaamde burgerparticipatie. Burgerpanels gebruiken. De VEH heeft niet de illusie dat zij voorkeuren, wensen, weten van de leden. Als de VEH-diensten aan wil gaan bieden, dan wordt vooraf het ledenpanel (duizenden mensen) bevraagd over een bepaald onderwerp. Daar komen soms best verassende zaken uit waar vooraf niet aan was gedacht. Dan blijkt maar weer dat de VEH de wijsheid niet in pacht heeft en daarom zetten wij dit instrument geregeld in.

De proeftuinwijken die nu worden verduurzaamd verloopt vrij stroef. Als er nog een experiment komt op basis van circulair bouwen, dan wordt het wel erg ingewikkeld denk ik. Verdisconteer circulair bouwen in proeftuinwijken die worden verduurzaamd, omdat circulair bouwen nog maar in de kinderschoenen staat in de het grootste deel van Nederland.

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Ik ben nieuwsgierig naar het vervolg. Jij maakt hier een verslag van? Krijg ik ook het rapport? Ergens in juli 2021. Wellicht geeft het rapport aanleiding voor de VEH om er iets over te gaan publiceren in het magazine. Dit is geen toezegging!*

De laatste tijd lees je ook nogal regelmatig over de 'MEETBRON' of 'NEPRON'. Gaat over natuur inclusief bouwen. ■■■ is van het Lente akkoord (samenwerking tussen bouwer, gemeenten en overheid om duurzaam te verbouwen). Zij is overgestapt naar natuur inclusief bouwen die ongetwijfeld ook aandacht geven aan circulariteit. Misschien is het een idee om voor jouw onderzoek ook met haar contact op te nemen.

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

S: Allereerst, zou u zichzelf kort kunnen introduceren?

X: *Mijn naam is [REDACTED], ik ben ondernemer in duurzaamheid sinds 2004. Ik heb biologie en antropologie gestudeerd en de master afgerond op duurzaam burgerschap. Omdat ik heel veel doe met circulariteit in mijn werk, dacht ik 'dat kan ik ook in mijn eigen huis'. Dus ik heb in 2018 mijn huis uit 1900 van het gas afgehaald en een verdieping erop gebouwd helemaal van tweedehands materialen, dan wel van hernieuwbare materialen. En dat heb ik toen ook eigenlijk op de andere verdiepingen doorgevoerd.*

S: Hoe op het idee gekomen? Eigen initiatief?

X: *Mijn mentaliteit is eigenlijk vanaf het begin af aan geweest: als je iets met duurzaamheid wil, dan moet je het gewoon gaan doen. Vallen en opstaan en daarna delen met anderen wat je hebt gedaan. Dat eerste deel wat altijd moeilijk is en vol onzekerheid zit, vind ik juist eigenlijk heel leuk. Toen we gingen verbouwen dacht ik meteen 'het kan ook prima circulair'. En ik had toevallig een onderzoek gedaan voor de branchevereniging van Nederlandse Architectenbureaus. Zij hadden onderzoek gedaan naar de leeropgave voor architecten ten aanzien van de circulaire economie. En het is dus niet alleen maar tweedehandsmaterialen gebruiken, het is veel meer dan dat. En ik heb geprobeerd vanuit dat perspectief om een soort van totale verbouwing te doen, waarbij je dus van het gas afgaat, want dat is natuurlijk ook CO2-reductie. Ook heb ik een vloerverwarming geplaatst die uitneembaar is, niet in cement ingegoten, maar is demontabel. De binnenwanden en -muren zijn verplaatsbaar gemaakt, zodat je ze nog kunt losschroeven. Afgelopen jaar heb ik er zelf ook eentje verplaatst. We hebben geïsoleerd met vlas en leem, dan kom je dus al in een huis dat dampopen is gebouwd in plaats van dat je in een plastic zak gaat wonen. Dat is niet persé circulair, want dat zijn nieuwe grondstoffen, maar het zijn grondstoffen die in voldoende supply aanwezig zijn en ook weer makkelijk te composteren zijn, dus de kringloop is op lange termijn te sluiten.*

S: Uiteindelijk valt dat dan dus eigenlijk ook onder circulariteit?

X: *Ja, zeker. Je hebt natuurlijk die 10 R'en, naja 81 R'en... heel veel R'en in ieder geval. Dingen niet doen, dus 'refuse' is ook heel belangrijk. Sommige dingen hebben we dus dan ook gewoon niet gedaan. De keuken is gemaakt van elektronische spullen die van marktplaats zijn gehaald. We hebben een inductie kookplaat, die nieuw 1800 euro is, waar we nu 800 euro voor hebben betaald. Ding is uitstekend en werkt perfect. Wat is er aan de hand? Waarom doen mensen het niet allemaal gewoon zo? Maar ja, het is dus wel qua planning en organisatie een opgave. Er zitten nu in ons huis dakbalken uit Nieuwe Kerk aan de IJssel. Er zitten stijlen in de muur afkomstig uit een oud huis, uit 1880 geloof ik, uit Eden. De dakramen komen uit Bergen op Zoom. De dakpannen komen uit Soest. En voor één dag heb ik een vrachtwagen gehuurd en ben ik het allemaal op gaan halen. En dat is fantastisch, mensen vinden het allemaal superleuk om aan je mee te geven en gaan gelijk nog zoeken of ze nog meer spullen hebben om mee te geven. Het was echt een groot avontuur die dag. Het was alleen 39 graden, kan me nog goed herinneren, een van de warmste dagen ooit ... Dus we kregen ook overal ijsjes en drinken en zo, was wel leuk, ik ging met m'n zoon alles ophalen. Maar ja, je moet het dus wel echt timen. Ik had alles via Martplaats geregeld met die mensen en op één dag had ik de route uitgestippeld. Je moet het wel echt gewoon doen, want als je dat een te grote opgave vindt, dan wordt het nog veel ingewikkelder.*

S: Klink heel leuk en ambitieus! Zoals ik nu in dit onderzoek heb ervaren, bent u wel één van de koplopers op particulier gebied, die de woning op zo'n manier heeft verbouwd. Vindt u de aandacht voor circulariteit in de renovatiesector in Nederland voldoende of zou dit thema volgens u meer aandacht mogen krijgen?

X: *Dat we een andere relatie met de natuur moeten krijgen en grondstoffen erin moeten laten zitten, dan wel op een andere manier in de circulatie moeten brengen, dat is evident. Dat geldt niet alleen voor de bouw, maar dat geldt voor alle sectoren. Ik denk dat mensen veel kansen laten liggen, ook pricewise, dat er heel veel kosten kunnen worden bespaard door slimmer in te kopen en dat kan dan bijvoorbeeld echt zijn tweede grondstofstromen. Ik denk wel dat overheden, centraal en decentraal, steeds meer aandacht hiervoor gaan realiseren.*

Een van de voorbeelden die ook altijd wordt genoemd door architecten zijn de grachtenpanden in Amsterdam. Het is steen en hout en een beetje ijzer en het is super toekomstbestendig. Het kan worden gestript aan de binnenkant en dan kan er iets nieuws in, maar het hele casco blijft perfect gehandhaafd. En dan zie je dat daar de renovatieprojecten echt wel op circulariteit gericht zijn. Maar echt voor de particulier... weetje, ik ben antropoloog

hè, dus voordat een begrip landt, moet eerst heel duidelijk zijn wat de aanleiding is voor dat begrip. Als dat geld is, is dat vaak op korte termijn en als het groot maatschappelijk probleem is, ja dan kan het voor de langere termijn wel gaan doordringen. Het hangt daarnaast natuurlijk ook af van de architect en de aannemer. Architecten vinden het nog wel leuk, die worden er creatief van. Die denken: oh leuk, je kan op een andere manier ontwerpen en meer doorkijken naar het toekomstige gebruik van het object of van het huis waarin je woont. Maar de aannemers, die zitten weer vast aan de regulering en wetgeving, aan materialen die niet of wel verkrijgbaar zijn, aan timing en planning. Dus het is voor hen een hele ingewikkelde opgave om de consument ook op die manier te beleven. De consumenten moeten wel zelf de materialen bij elkaar zien te krijgen bij wijze van spreken.

Een stukje hier verderop heb je het Cartesiushof in Utrecht. Dat is hier wel echt een iconisch project, gefinancierd door de Gemeente Utrecht. Die hebben gewoon een hele strook langs het spoor gekregen en dan halen ze bij alle aannemers bouwmaterialen op. En daar is eigenlijk een soort van vrijstaat gebouwd met alleen maar tweedehandsmaterialen. Dat is best wel groot. En het hele werkspoorkwartier zijn ze ook op deze manier nu aan het ombouwen. En dat moet ook allemaal gewoon tijd. Liever gisteren dan morgen natuurlijk.

<https://hofvancartesiushof.nl/over-het-hof/>

We moeten leren een nieuwe relatie te ontwikkelen met moeder aarde, hoe zweverig dat ook klinkt. En die relaties kun je gewoon beschrijven in transacties. Hoeveel grondstoffen neem je eruit en hoeveel grondstoffen doe je terug? En hoe bruikbaar zijn de grondstoffen die je terug doet? Hoeveel entropie zit daar nog in voor de natuur om daar weer nieuw leven uit te creëren? Die relatie zouden we moeten gaan onderkennen en als die onderkent zou worden, wordt alles logisch als je het op een andere manier doet. Hoe we betekenis geven aan elkaar in de wereld is cultuur en onze cultuur is opgebouwd op basis van de industriële revolutie, het verlichtingsdenken 'de mens controleert de wereld en fuck de rest' daar komt het een beetje op neer. Je ziet ook dat dat niet typisch 'mens' is. Je hebt veel culturen waar dat anders is in is georganiseerd. Dus het is niet iets waar we ons rest van ons leven aan vast hoeven te zitten. Educatie is een manier om een nieuwe cultuur op te bouwen, om nieuwe betekenisssystemen te maken. Dus dat is eigenlijk de opdracht. Dat we moeten zorgen dat in het onderwijs niet alleen de principes voor circulariteit en circulair bouwen blijven hangen, maar dat überhaupt de relatie met het levende systeem waar we met z'n allen onderdeel van zijn, dat dat weer een wederkerige relatie wordt. En als dat zo is, dan komt de rest vanzelf. Ja, je zit natuurlijk tegenover een sociaalwetenschapper, maar dat is in ieder geval wat mijn idee is.

S: Met uw verbouwing van uw huis, kwam u toen ook in aanraking met uw gemeente? Zo ja, hoe ervaarde u deze samenwerking?

X: *Ja, dat ging eigenlijk wel soepel. Misschien heb ik de mazzel dat ik in Utrecht woon, waar dat ook een doelstelling is. De wethouder van wonen en bouwen is het toen ook gaan twitteren. Zij vonden het natuurlijk ook gewoon fijn dat een burger dit deed. Het enige waar de gemeente toen vraagtekens bijzette was of het leem wel brandwerend was. Het is gewoon modder, dus het fikt natuurlijk helemaal niet. Maar ik moest wel zorgen dat er iets van een certificaat zichtbaar werd, waardoor ze daar nog een vinkje bij konden zetten. Maar voor de rest vonden ze het wel mooi. Ik heb niet iets anders gedaan dan normaal. Ik heb niet een ronde bal op mijn huis geplaatst die er mogelijk af kan vallen ofzo. Ik heb gewoon met stijlen en balken een verdieping erop gebouwd. Het ziet er precies hetzelfde uit als bij de burens, alleen dat van mij is dampopen en als het heel erg heeft geregend, dan ruik je misschien een beetje een hooiberg, door het vlas, maar voor de rest is het exact hetzelfde. En ik ben van het gas af. En dat is misschien nog wel meer bijzonder, want mensen zeggen altijd van 'ja, oude huizen kunnen niet van het gas af'. Nou, het was echt een eitje.*

Je krijgt leningen van de gemeente om je huis te verduurzamen en dat zijn leningen bijna tegen 1-1.5% rente ongeveer. Daar kan je het niet voor lenen bij een bank en je betaalt het af met de besparing van je energiekosten. Niet perfect één op één, maar je komt een eind. En wat ik heb gedaan is die lening gebruikt voor een totaaloplossing voor het huis, dus ook de opbouw met vlas en leem. Als je damp-open gaat bouwen moet je het wel doorvoeren door het hele huis, anders wordt het een heel raar klimaatstelsel. En daar moest de lening verstrekker van de gemeente wel even twee keer over nadenken. 'Hé, je bent nu volgens mij nieuwe dingen aan het declareren en niet persé de bestaande omgeving aan het verduurzamen...'. Toen moest ik uitleggen dat het huis nu één systeem is geworden en dat je dat dan niet los van elkaar kunt zien. Maar dat is denk ik de enige weerstand die we hebben gehad.

Dus algemeen gezien was de gemeente heel erg stimulerend. Ik had alleen wel gehoopt dat ze het meer hadden vastgepakt zo van 'hé kijk, het kan'. Zij hadden dat best wel meer kunnen promoten in de stad. En zelf was en ben

ik ook best wel bereid om open-huis te houden, zodat mensen kunnen komen kijken en om hen erover te vertellen. Maar ja, daar heb ik geen initiatief vanuit de gemeente bij gezien en ik denk wel dat dat een gemiste kans is.

S: Ja, juist die bewustwording en laten zien wat kan is heel belangrijk denk ik, zie ik ook in Rotterdam.

X: *Ja, als de Gemeente Rotterdam zo'n initiatief bijvoorbeeld wel zou willen, van mij mogen ze langskomen. Dat vind ik echt prima, want ik ben er eigenlijk ook best wel trots op.*

S: Ja, logisch ook. Hoe zou u over het algemeen de rol van de gemeente omschrijven binnen de transitie naar een circulaire bouweconomie?

X: *Dat de gemeente actief richting bewoners, en ook richting de ondernemers in de stad, de ambities etaleert en niet van die hele hoge ambities... 'we willen in 2080 zo en zo zijn'. Maar meer van 'wij willen een stad zijn waar mensen in staat worden gesteld om vorm en inhoud te geven aan duurzaamheid. Dus het gaat echt over het mogelijk maken voor je bewoners. Ik denk dat ze dat echt veel beter kunnen doen, door de expertise die er is bij bewoners, zoals ik, maar ook bij andere partijen die bezig zijn met deze onderwerpen, om die kennisbasis te benutten en te durven sturen op de verbinding van dat soort initiatieven. Organiseer geen bewonersavond, maar organiseer gewoon een workshop en laat mensen met ervaring een beetje klooiën met een groep mensen om hen een beetje te inspireren. Laat zien hoe je die doelstelling wilt bereiken en met welke middelen je die doelstellingen wilt bereiken. Leningen en financieringen zijn natuurlijk fijn, die hebben mij ook enorm geholpen, maar het gaat ook over bijvoorbeeld... 'we gaan dit jaar proberen 100 woningen zo te doen en als gemeente gaan we daar ook in ondersteunen als experiment'. Nou als je dat doet en je maakt er ook nog geld en capaciteit voor vrij, dan staan er zo 100 bewoners op de stoep om dat te gaan proberen. En dan gaat het draaien. Ik vertel het nu als een soort van eenling in mijn eigen buurt 'kijk is wat ik heb gedaan' en het komt in een krantje. Maar als 100 mensen dat gaan doen, ja die bereiken dan weer net zoveel mensen als ik in mijn eentje, dan wordt het een cultuur en krijgt het betekenis 'oh kan dat? Oh wat leuk! Hoe heb je dat gedaan?'.*

S: Ook al reacties gehad van mensen die u hierover heeft gesproken, van 'oh dat wil ik ook wel'?

X: *Nee, niet echt. Dan denken ze toch eerder 'oh dat is Thijs, die doet het gewoon'. Er zijn op zich wel burens die ernaar hebben gevraagd en zo en ik ben ook wel eens benaderd op Linked-In met de vraag hoe ik dat had gedaan. Maar mensen hebben meer zoiets van 'joh, wat een gedoe'.*

S: Inderdaad, dat 'gedoe' heb ik ook vaak voorbij horen komen. Ziet u hier misschien een mogelijkheid voor de gemeente om de particulier op dit gebied te ontzorgen?

X: *Dat denk ik wel. Ik denk dat de gemeente hierbij een soort makel-schakel rol te vullen is. Maar waar ik wel heel erg voorstander van ben, is dat je dat dan niet als grote voorstanders van de daken schreeuwt, maar dat je één aannemer en één architect (of twee of drie) vindt en tien huiseigenaren die dat dan samen een jaar lang gaan doen en dat dat proces dan wordt ondersteund door capabele en competente mensen die weten waar zij het over hebben, die in de schoenen van de burger kunnen staan maar ook in die van de ondernemer en aannemer. Ik denk dat dan de gemeente daar echt een hele goede rol ik kan spelen. Maar zodra het weer te groot wordt, en ook weer over regelingen gaat en mensen zelf hun weg moeten vinden, dan gaat dat niet werken. Dus je zal echt klein moeten beginnen. Pak er eerst drie, dan tien, dan vijftien, dan vijftientig... etc. Als er ruimte is ga je harder, als er geen ruimte is ga je wat zachter, in plaats van de hele tijd zo'n milestone planning. Je moet als gemeente wel durven het anders te doen dan dat je tot nu toe hebt gedaan.*

S: Dus ook wel een faciliterende rol vanuit de gemeente?

X: *Ja zeker en ook wel het mogelijk maken. Iets minder moeilijk doen met bijvoorbeeld vergunningverlening of certificering of zo en zeggen 'joh, dat regelen we dan wel in de achterkant weer weg'. Of zeggen dat de gemeente garant zal staan met of voor bewoners.*

Bij mijn eigenverbouwing, de verdieping erop zeg maar, was denk ik drie keer zo snel klaar als alle andere opbouwen hier in de buurt. Ik denk dat het ongeveer twee weken heeft geduurd. Toen moest de hele binnenkant nog wel: afwerken met leem en vlas etc. Maar het casco ding erop zetten ging echt rap. En het mooie was, het dak was hout, bitumen, schuim, dakleer en asfalt en weet ik het allemaal. Best wel een dik pak. En daar onder lagen zwarte planken, ook al 20 jaar oud. En die heb ik eruit gehaald en die zijn toen de betimmering aan de buitenkant van het huis geworden, als afwerking. Hup er uit en aan de andere kant er weer tegenaan. Als je gaat ontwerpen moet je ook kijken naar hoe je zo min mogelijk transportkilometers kan maken, ook onderdeel van circulariteit, hoe kun je het zo regionaal mogelijk organiseren? Anders had ik het eerst moeten afvoeren en zo.

S: Ook gekeken naar een materialenbank/bouw-hub voor tweedehands bouwmaterialen?

X: *Ja, zeker. In Utrecht, maar ook in Rotterdam, heb je Buurman. Die zitten dus midden op dat Hof van Cartesius. Je hebt zoveel sloopmaterialen bedrijven. En sommige doen alleen de fancy tegeltjes en zo, en dan betaal je nog steeds twee keer zoveel als dat het nieuw is. Die hebben ze dan helemaal schoongemaakt en weet ik het allemaal, dus echt de waarde verhoogd zal ik maar zeggen. Waardebehoud en waarde-creatie is ook echt wel een ding natuurlijk. Ben niet specifiek naar zo'n materialenbank geweest, maar er zijn dus genoeg sloopbedrijven die een hun materialen opslaan en daar vind je de leukste dingen. Ik heb bijvoorbeeld een complete eiken trap gekocht, de trap naar de nieuwe verdieping. Wacht, ik zal hem even laten zien, vind ik leuk. Deze heb ik in zijn geheel meegenomen van zo'n sloopbedrijf. Ik denk dat die trap 200 jaar oud is of zo en nu voor 500 euro weten te scoren. Toch een belangrijk deel van een nieuwe verdieping is de trap. Hij paste, hij had de juiste draai, super oud, circulair en lag anders weg te rotten ergens op zo'n terrein, nou fantastisch!*

S: Van de sloopmaterialen opslagterreinen zouden naar mijn idee ook wat meer bekend mogen worden onder bewoners. Veel weten er volgens mij toch nog niet genoeg van of zijn niet bekend met circulariteit.

X: *Ja, alleen als je het bijvoorbeeld hebt over vintage materialen, dan kennen de meeste het weer wel. Zodra je het over vintage en retro en zo hebt, denk ik dat mensen het wel kennen. Marktplaats.nl is natuurlijk een grote kringloop. Dus het bestaat wel. Wat wel grappig is, de drie bij Utrecht gelegen tweedehands bouwmaterialenzaken (Soest, midden in Utrecht en aan de zijkant van Utrecht) zijn de laatste tien jaar allemaal verdwenen, omdat ze het gewoon niet gebolwerkt kregen. En dat is wel heel interessant. Ik vermoed bijna zelfs dat dat te maken heeft met de enorme vraag naar afvalhout voor biomassacentrales. En resthout voor het maken van plaatmateriaal en weet ik het allemaal. Dat vind ik zo raar, omdat juist dat hele tweedehands en tweede grondstofstroom in opkomst is, dan verdwijnen ineens die grote bouwmaterialen zaken. De gemeente had destijds ook heel erg zijn best kunnen doen om die zaken te behouden. Vroeger ging het niet anders... hoeveel huizen bestaan er wel niet uit tien andere huizen? En dat stukje met deze consumentenmaatschappij (on demand) is helemaal verdwenen, omdat daarmee de snelheid wordt beperkt waarmee je nieuw kan leveren. Dat is als het ware weg gefinancierd.*

S: Ik zou me wel kunnen voorstellen dat een gemeente wel bijvoorbeeld een locatie voor zo'n hub of opslagplaats voor tweedehands materialen beschikbaar stelt en dus hier een faciliterende rol bij inneemt. Misschien dan lokaal voor lokaal bijvoorbeeld.

X: *Daar ben ik hartstikke voor, absoluut. Eigenlijk ook een R, een re-distributiepunt. Dat zou heel goed zijn om dat ook in de stad te hebben. En dat hebben we eigenlijk natuurlijk al. In bijna alle steden zit gewoon een stort waar het hout in een hout bak gaat, steen in een steenbak etc. En als je dat nou net iets beter organiseert, dan haal je die goede dingen er weer uit en dan aan de achterkant zorg je ervoor dat die dan weer verkocht of weggeven kunnen worden. Op dit moment wordt al dat hout, volledige planken en deuren etc., volledig gecrashed door de kraan om het vervolgens naar de biomassacentrales en hout versnipperaars te brengen.*

S: Ik zie dus denk ik wel een mogelijkheid voor gemeenten om bijvoorbeeld samen of naast zo'n stort een locatie beschikbaar te stellen voor die opslag inderdaad.

X: *Ja dat is essentieel en het liefst redelijk fijnmazig. Aan de andere kant is het nadeel van fijnmazigheid, dat je als particulier alsnog langs allemaal verschillende hubs moet om je spullen bij elkaar te hoppen. Op een gegeven moment komt er natuurlijk ook wel concurrentie op al die materialen, waardoor de prijs omhoog zal gaan. Eigenlijk zou je decentraal heel veel inleverpunten moeten hebben en vervolgens één of twee grotere plekken in de stad hebt waar je dan de spullen kunt halen. Maar ja, in een wereld waar de markt de baas is, dan ja dan krijg je natuurlijk weer gezeik met de Gamma's en zo, die zeggen 'ja dat kost ons markt'. Dus dan krijg je een anti-lobby daartegen. Dat is ook nog wel een probleem voor de toekomst, dat de corporate belangen het ook niet toe gaan staan dat alles maar wordt gedecentraliseerd en persoonlijker wordt. We moeten er wel naar toe, eigenlijk moeten we die weerstand breken. Dat is mijn opvatting. En die lobby is wel echt heel sterk, het gaat om werkgelegenheid, om toegankelijkheid, belangen van de aandeelhouders etc. Er zitten zoveel belangen bij het eigenlijk terug gaan naar het verleden, want dat is het eigenlijk voor een deel, er zit gewoon heel veel weerstand op.*

S: Heeft u directe of indirecte knelpunten ervaren in de samenwerking met of tussen betrokken partijen en de gemeente?

X: *Misschien timing. Kijk, ik vond het gewoon hartstikke leuk om te doen. Ik vind het wel gewoon leuk om met al die mensen een beetje te lullen en te ouwehoeren en zo. En om te kijken wat je ervan kan bakken met elkaar. Dus ja, ook met die weerstand, vind ik ook wel gewoon leuk om mee om te gaan. Maar ja die timing. In je huis is alles in beweging, om je huis is alles in beweging. Materialen moeten van allerlei plekken vandaan komen, maar materialen uit je huis moeten ook weer worden afgevoerd. Er moeten natuurlijk ook allemaal verschillende mensen,*

stukadoren, schillers, timmermannen, moeten dit allemaal in de mix met elkaar gaan realiseren. Ik heb toen heel veel zelf gedaan, wat denk ik wel heeft geholpen. Maar de timing van al die dingen biedt wel potentiële knelpunten. Stel je gaat je huis verbouwen en je gaat wachten op het sloopmateriaal van een ander huis, en dat wordt bijvoorbeeld uitgesteld, ja dan zit je zelf ook er meteen mee... Ik heb dat zelf gelukkig niet zo ervaren, omdat ik er heel veel grip op heb gepakt. Maar als je daar niet bewust genoeg van bent en niet vroegtijdig op anticipeert en ook niet zelf flexibel daarin bent, ja dan levert het eigenlijk alle knelpunten op. Timing is alles.

S: Ziet u mogelijkheden voor gemeenten, misschien in combinatie met duurzaamheidsadviseurs, om het ‘gedoe’ rondom een circulaire renovatie van particuliere woningen deels weg te nemen?

X: *Ik zou zelf dan een duurzaamheidsadviseur dan laten verwijzen naar een bewoner zoals ik. En van mij mogen ze daar ook prima voor betalen, vind ik wel leuk om te doen, om mensen bij dat proces te helpen te organiseren. Dus eigenlijk een soort van iemand die dat makelen en schakelen op zich neemt. Een ambtenaar heeft natuurlijk echt een eed afgelegd en die moet altijd in landsbelang te werk gaan. Dus die gaan ook sneller risico's zien en zij kunnen dat risico dan verleggen naar iemand die zich daar wel vrij in voelt. Dus zorg ervoor dat mensen die het leuk vinden, zoals ik, om dat soort mensen te zoeken die dat gaan fixen. Wat wel een risico hierbij kan zijn is dat je een soort marktvernuwing gaat krijgen. Maar ja, als je geen risico's aangaat in een periode van de transitie, dan verandert er sowieso geen ruk. Dus ik denk dat je juist nu moet stimuleren, maar onderweg wel een vinger aan de pols moet houden en op een gegeven moment moet gaan reguleren. Dat is eigenlijk de ademhaling van de overheid: centralisatie, decentralisatie. Laat het eerst maar even vrij en trek het vervolgens weer een beetje bij elkaar.*

Met experimenteergebieden moeten ze sowieso aan de slag gaan. Zodra iets een experiment of lab heet, mag de overheid opeens veel meer. Maar de focus moet zijn: niet lullen, maar poetsen. Zorg dat je één huis hebt, begin er mee en onderweg komt die tweede wel. In plaats van wachten tot je er tien hebt en dan denkt 'oh, er is geen vraag, we doen het toch maar niet'. Alle kleine beetjes helpen.

S: Welke activiteiten zouden gemeenten volgens u moeten ondernemen om de transitie naar een circulaire bouw en renovatie sector te versnellen, gericht op de particuliere woningvoorraad?

X: *(1) Communicatie over ambities vanuit de bewoners, dus van klein naar groot. Dus zeggen 'dit gaan wij doen om de eerste burgers in de stad te helpen, om deze prachtige ambities waar te maken', zonder allemaal grote doelstellingen. (2) Zorg dat je een makelaar-schakelaar hebt met ervaring daarin, die je kan inzetten om mensen te helpen om de juiste keuzes te maken onderweg, bijvoorbeeld zoals ik. (3) Zorg ervoor dat je de ruimte geeft om ook fouten te maken en houd een oogje in het zeil en ga op een gegeven moment, als je weet wat el en niet werkt, reguleren. Dus weer dat verhaal van het ademen van de overheid: centralisatie en decentralisatie.*

S: Dit was de laatste vraag van het interview. Heeft u zelf nog toevoegingen of opmerkingen met betrekking tot de besproken thema's?

X: *Zorg dat in alle lagen van de educatie, van peuter tot aan professional, het bewustzijn, de kennis, skills, waarde en aanzien van circulair denken en doen landen. Dat brengt ons terug in de relatie met de natuur die gebaseerd is op wederkerigheid.*

En weetje, in Nederland wordt innovatie eigenlijk volledig gefinancierd door de overheid. Dus als de overheid niet zegt 'dit zijn onze ambities', dan komt er geen geld vrij en dan blijven de meeste bedrijven doen wat ze deden. En als je doet wat je deed, dan krijg je wat je krijgt. En het is natuurlijk eigenlijk te zot voor woorden dat ondernemers, die het juist moeten hebben van hun creativiteit en ondernemersgeest, mede door al die brancheorganisaties een soort van aan het infuus van de overheid liggen om wel of niet in actie te komen. We moeten allemaal in actie komen en ontdekken dat het een hartstikke mooi proces is. Maar je zal moeten beseffen dat de status quo, het gene waar je aan vast hangt, waar je waarde aanlegt en belangen bij hebt, dat een beetje durft los te laten. In de antropologie noem je dat de liminale fase: het grote ondertussen.

S: Nou, heel erg bedankt voor uw tijd en uw medewerking. Naar verwachting wordt het onderzoek in juli afgerond en openbaar toegankelijk. Daar zal ik u van op de hoogte houden.

X: *Ik zou graag zelf het transcript ook willen, als dat kan. Niet zo zeer om feedback te geven of wat dan ook, maar meer voor mezelf. Soms hoor ik mezelf praten en dan denk ik 'oh dat is eigenlijk best een goede, moet ik onthouden'. Maar dan ben ik zo aan het ouwehoeren tegen jou en dan ben ik weer vergeten wat ik heb gezegd. Maar je hoeft niet te wachten hoor, gewoon lekker mee aan de slag gaan, is meer voor mezelf leuk! Thanks en succes met afstuderen!*

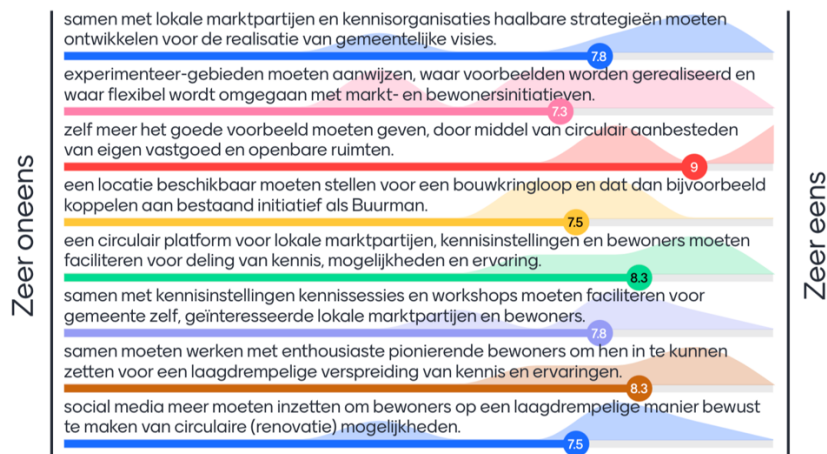
Mentimeter (1/2)

Welke rollen zien jullie zelf voor de gemeente om tot opschaling te komen van circulaire renovatie van particuliere woningen?

Mentimeter (2/2)

De gemeente zou...

REALISEREN – *Hoe kan de samenwerking tussen beleidsmakers en niet-beleidsmakers worden georganiseerd en gestimuleerd door gemeenten om toekomstvisies te concretiseren en te realiseren?*

M: Ik wil eigenlijk een beetje terugvallen op dat hoofdprincipe Duurzaam bij Design, wat wij hebben. Daar ben ik zelf erg voorstander van. Dus dat je goed nadenkt hoe je vooral diegene die het allemaal zouden moeten doen kan ondersteunen dat ze dat ook kunnen en kunnen doen. Dus dat zou het hoofddoel zijn, niet zo zeer dat wij het programma kwijtraken of maken, maar juist bij de anderen vragen wat zij kunnen en nodig hebben en dan die rol spelen.

W: Ik denk dat het ook wel goed is om te beseffen dat de gemeente niet alleen de beleidsmaker is, maar ook niet-beleidsmaker. Wij zijn meerdere kanten als gemeente, wij zijn ook opdrachtgever, dus daar zit wel een beetje overlap in. Dus bij ons ligt er denk ik kans zowel als beleidsmaker en als in het goede voorbeeld geven. Dus je beleid toetsen op je eigen uitvoering en kijken of het wel klopt. En dan ga je dus eigenlijk eerst intern het gesprek samen voeren en kijken of je beleid dus ook wel klopt hoe je het op papier hebt staan. Dus ik denk dat je die samenwerking intern ook wel kan voeren. Externe marktpartijen hebben ook weer ervaring en die kan je daar ook wel weer voor gebruiken. Ik denk als je het zelf niet doet, practice what you preach, het blijft altijd wel een heel pijnlijk punt als ik zie wat we zelf doen, maar dan wel zeg maar in het beleid voorschrijven aan anderen. Dat komt dan niet heel geloofwaardig over dan.

J: Dat zie je eigenlijk bij alles hè, dat zie je ook bij woningonderhoud. In een bepaald project ben je tegen mensen aan het zeggen dat zij hun woning moeten opknappen en dan blijft daar zo'n blokje van de gemeente steeds maar zij staan. Dan denk ik ook van ja...

W: Ja, maar op zich vind ik het ook wel weer te verklaren. Je kan ook zeggen van ja, het is ook niet zo makkelijk. Blijkbaar is het ook niet zo makkelijk, want zelf kunnen we het ook niet heel goed. Maar volgens mij juist daar, als je eerlijk bent in die samenwerking, dat je dan samen een goede oplossing kiest.

M: Maar voor de particuliere woningvoorraad zijn we natuurlijk maar beperkt opdrachtgever. En daar waar de gemeente woningen heeft, is dat eigenlijk ook een noodoplossing, die even is overgenomen uit de noodsituatie en eigenlijk ook weer uit moeten. Maar de gemeente zelf kan natuurlijk in alle onderdelen meer doen.

W: Ja, daar zit natuurlijk wel een verschil in. Maar je kan bijvoorbeeld wel weer meedenken in de oplossingen. Want als je bijvoorbeeld de bibliotheek volgens je beleid uitvoert, daar krijg je wel weer ervaring mee: het toepassen van materialen, hoe makkelijk kom je aan die materialen, hoeveel duurder is het? Allemaal dat soort dingen. Dat kan je natuurlijk wel delen die kennis en ervaring. Misschien niet 1 op1 voor woningen. Er zit heel veel ervaring die we zouden kunnen opdoen.

M: Ja precies, buurthuizen, gymzalen, bibliotheken etc.

W: Dus experimenteergebieden aanwijzen is dan misschien één, maar experimentele gebouwen kan ook. Als we het hebben over ervaringen delen, ik denk dat dat juist ook later voor de particulieren voordelig kan zijn. Welke materialen heb je? Waar heb je behoefte aan? Waar is te kort?

J: Toevallig heb ik vanmiddag een afspraak staan met de beleidsmedewerker van onze afdeling, Bouw en Woningtoezicht. Ik heb namelijk een gesprek gehad met een bewoner en die liep eigenlijk tegen allerlei dingen aan binnen haar VVE. Als voorbeeld, NPRZ (Nationaal Programma Rotterdam Zuid) die wijst eigenlijk alleen maar woning of gebouwen aan op basis van visueel achterstallig onderhoud. En dan denk ik, ja dat is leuk, maar er is ook heel veel niet-visueel achterstallig onderhoud. En bijvoorbeeld heel veel achterstand in het spaarbedrag (MBOP's?) die niet kloppen op basis wat er allemaal aan zit te komen. En bij veel gebouwen is dat echt een big issue. Leidingen, balkons noem maar op. Ik heb hem nu ook gewoon uitgenodigd, van kom maar op. Ga maar eens naar het verhaal van die dame luisteren en laten we het gebouw eens bekijken. Moet er misschien niet iets in het beleid worden aangepast dat we ook VVE gebouwen te selecteren op andere criteria? In plaats van alleen maar zeggen 'het ziet er slecht uit, dus we nemen hem in aanpak'. Dus ik denk ook gewoon luisteren naar het verhaal van bewoners, hoe is de situatie? Welke behoeftes en belemmeringen zijn er? Dat is echt wel heel belangrijk.

S: Juist dat vooronderzoek is van belang, zoals we ook besproken hadden in het interview.

J: Ja zeker inderdaad.

W: Leuk, wie ga je meenemen?

J: ■■■ die staat er ook wel voor open. Je hebt ook wel collega's die er niet altijd voor open staan of zo. Je moet zien dat de mensen die in de klei staan ook een hoop goede ervaringen hebben en ook goede dingen te vertellen hebben.

S: ■■■ wilde je ook nog een reactie geven op deze eerste vraag?

O: Ja, het is inderdaad een heel complexe opgave waarbij heel veel verschillende stakeholders betrokken zijn, zeker bij de renovatie. Ik heb er zelf nog niet heel veel ervaring mee, maar ik denk inderdaad dat wij moeten leren van de goede voorbeelden. Die zijn er ook nog niet veel, dus dat is heel lastig. Het gaat vooral om die samenwerking met marktpartijen om die werking in gang te zetten. Volgens mij weten zij namelijk al heel veel.

S: Ik wil zelf graag ook nog iets toevoegen. Ik sprak een architect en zij woont zelf in Nieuw West en zij vertelde mij over de enthousiaste bewoners in haar buurt en dat iedereen graag duurzaam bezig is, zoals de stenen uit de voortuinen wippen en vervangen door groen etc. Maar toen vertelde ze dat de gemeente juist in dit buurtje, waar iedereen zo goed bezig is, ze in het parkje midden in de wijk gingen veranderen, waarbij er veel meer asfalt in plaats van groen voor terug is gekomen... om even terug te komen op het goede voorbeeld geven. Als bewoner begreep zij dat totaal niet.

J: Ja, er moet bij zoiets heel duidelijk worden gecommuniceerd waarom iets op deze manier is aangepakt. Het kan best zijn dat er misschien een goede reden voor was maar ja... dat zie je bijvoorbeeld ook met bomen. Laat gewoon zien wat het perspectief is en wat de reden is dat je die bomen kapt. Dat het perspectief daarna misschien nog duurzamer is ofzo, ik zeg maar wat. Daar schort het nog wel te vaak aan en dan krijg je inderdaad allemaal vooroordelen die er niet zo snel uit gaan.

S: Ja, precies. Op lange termijn zal er misschien vast wel een gedachte achter liggen, maar voor de bewoners kwam het zo over van 'wat is dit nou?!'

M: Ja, aan de ene kant kan je zeggen, juist bij die particuliere voorraad, daar is de gemeente niet zelf aan zet. Maar juist dan weer wel in de directe omgeving van al die woningen. Je kunt dus ook zeggen, daar waar ingegrepen wordt of waar activiteiten zijn, zou de gemeente altijd aan 'haar' kant, dus in de gebouwde omgeving dingen kunnen doen. Ik ben ook voor een vernieuw ontwikkeling in Omoord. Daar moeten we ontwikkelaars uitvragen, maar het is de bedoeling dat we het daar zelf bouwrijp of woonrijp maken zeg maar. En als we dan hoge eisen stellen aan die ontwikkelaars, moeten wij dat zelf ook op een hoogwaardige manier doen natuurlijk.

J: De school van mijn dochters wordt over een paar jaar gesloopt. Daar komt nieuwbouw, waarbij de ambitie natuurlijk super duurzaam is. Alleen je zou wel in je aanbesteding kunnen kijken van hé, hoe gaan we met dat oude gebouw om? En dat je dat ook duidelijk communiceert. Dus dat je in je aanbesteding zegt van we willen alle producten die uit het gebouw komen ook weer her-ingezet gaan worden. Denk dat je dan ook wel weer een goed voorbeeld geeft.

W: Dit is wel letterlijk wat we in de bibliotheek hebben voorgesteld he. Daar hebben we het materialenpaspoort voorgesteld om dat inderdaad in de voorhal van de bibliotheek op een informatiebord te zetten, van joh dit zijn de materialen die erin zitten en dit gaan we er mee doen, maar ja ... daar merk je ook dat dan niet in de opdracht zit van PMB (projectmanagement bureau). Dus dat dat er heel snel uit gestreept wordt. Dat eerst iedereen heel enthousiast is, totdat het iets meer geld kost en dan wordt het eruit gestreept.

J: Ja, en zo gaan bewoners ook redeneren. Het moet wel lonend zijn.

A: Vaak hebben mensen geen blik op ver weg he. Met die materialenpaspoorten kun je natuurlijk ook zien dat als je nou bio-based materialen gebruikt, in plaats van bijvoorbeeld lastig afbreekbare materialen, die waarden is niet gelijk terug te vinden zeg maar. Die komt eigenlijk pas veel later, bij de sloop, weer aan de orde. En dat perspectief hebben mensen vaak niet. Het wordt misschien pas duurzaam bij het sloopproces en die koppeling kunnen mensen nog niet maken. Op zich logisch, want het zit in een ander tijdspad. Maar daar zou eigenlijk de gemeente

wel een soort van voortrekkersrol in moeten nemen. Dus ook de mensen van PMB, die moeten daar eigenlijk van doordrongen zijn dat die waarde in de toekomst ligt, bij het slopen dus, en misschien niet direct bij de oprichting.

M: Maar bijvoorbeeld de tijd die Wouter erin steekt om zo'n uitgebreid materialenpaspoort te maken, dat vind ik dus wel een typische rol die de overheid kan nemen.

A: Ik denk dat dat ook in de organisatie helemaal doordrongen moet zijn.

W: Maar ook bij ons zitten inderdaad de baten en investeringen bij verschillende afdelingen. Dus een materialenpaspoort van een goed gedocumenteerd gebouw, hebben zowel afdeling vastgoed als de stichting Bibliotheek wat aan. Maar MO (maatschappelijke ontwikkeling) is de opdrachtgever en de betalende partij van de investering van het gebouw. En daar zit de scheiding en het probleem.

M: Ik denk dat wel voor iedere stelling die Suzanne aandraagt, daar gaat het wel altijd om wie de mensen zijn die er mee bezig zijn. En dat die samen moeten werken en gemotiveerd moeten zijn en zo. Ik denk dat voor alle succes altijd je van die enthousiaste goede mensen nodig hebt. En in het geval van de bibliotheek, vond ik dat dus eigenlijk de belangrijkste barrière. Dat niet de goede personen in de projectleiding zijn geselecteerd. Dan komt er dus niks van. Ook niet de gratis dingen, of zelfs de dingen die iets opleveren komen er dan niet van.

W: Maar voor de private woningen vind ik het dan weer heel lastig, want eigenlijk hebben die bewoners er nu helemaal niks aan (aan milieu impact, circulariteit etc.). Gezondheid zou je nog iets over kunnen zeggen. Maar eigenlijk is er nu (nog) geen incentive voor private bewoners. Ik moet zelf ook een hele renovatie van mijn dak doen. Ik denk dat wel aan gezondheid en mijn eigen intrinsieke motivatie om uit te zoeken wat voor soort materialen ik op mijn dak ga doen. Maar voor de rest kost het me eigenlijk alleen maar meer geld, tijd en moeite. Elke aannemer denkt 'waar kom jij nou mee, vlasisolatie; nooit toegestaan, toegepast?' dus die aannemer wordt duurder. Alles maakt het moeilijker.

A: Maar ja, er moet wel iemand ooit beginnen, en dat is het nou juist. Want ik ben nu zelf ook met een verbouwing bezig en ik ben nu niet alleen de directie, maar ook de principaal zeg maar. Dus ik bepaal hoe het gaat en niet die aannemer. Dus ik dwing ook gewoon die aannemer van dat hij het goed doet. Dus hij moet naar mijn poppen dansen en niet andersom. En dat is eigenlijk wat bij de opdrachtgever doordrongen moet worden. Dat als jij je geld uitgeeft, dat jij degene bent die zegt hoe het gaat. Niet dat de aannemer gaat zeggen 'nee, maar zo doen wij het altijd mevrouw'. Ik maak dat zelf ook mee. Dan bel ik naar Raab Karcher en dan krijg ik zo'n toon van 'mevrouw, wij gaan u wel even vertellen hoe we het gaan doen'.

M: Nou, in de stelling van Suzanne gaat het volgens mij toch ook inderdaad om dat begrip naar elkaar en ook dat ieder het beste inbrengt dat er een plus ontstaat. Maar volgens mij drijf ik nu al een beetje af naar het volgende thema faciliteren.

FACILITEREN – *Hoe kan de gemeente een betekenisvolle rol spelen bij het initiëren en faciliteren van lokale circulaire ketensamenwerking om tot opschaling te komen van circulaire renovatie van koopwoningen?*

M: Ik zie voor de particuliere voorraad en dan ook de bio-based materialen en zo, een hele grote kans voor de klus- en kleine ambachtelijke kant. Ook mensen die misschien niet als hoofdvak bij een grote aannemer werken, maar ook best een deel van hun tijd willen besteden aan bouwwerkzaamheden. Die zou je eigenlijk willen toe leiden naar deze manier van verbouwen. Die hebben we nodig. Maar ik heb bijvoorbeeld pas geleden nagevraagd, ook vanwege die subsidieregeling ook, of we die scholingsvouchers die de gemeente heeft, of die ook daarvoor ingezet zouden kunnen worden. Dat je dan architect of iets anders bent, maar dat ook zou willen leren, dat je dan ook zo'n uitgebreide cursus zou kunnen doen voor bijvoorbeeld bepaald isolatiewerk. Maar daar zijn we als gemeente niet op ingericht. We leiden alleen maar mensen naar dit werk toe, die nu werkloos zijn of een uitkering willen of zo. Faciliteren dus.

O: Heel goed idee inderdaad Mieke. Heel interessant, want wij zijn op zoek naar hoe kun je de kleine ondernemingen, de klussers, wat kunnen wij hen bieden zodat zij meer kans zien en krijgen in verduurzaming? En hoe kunnen zij zich dan meer zichtbaar stellen en beter laten profileren? En ik vind ook dat de toepassing van die nieuwe materialen andere expertise vraagt dan de standaard klussers. Dus dat misschien inderdaad daar een kans ligt.

A: Ik denk dat de tijd wel langzaam rijp aan het worden is. Alleen moet je je realiseren dat in de isolatiebranche, dat is een branche die nog heel erg wordt beheerst door de fossiele industrie. Dus de mensen van de peerplaten, dat zijn ook de Nuons zeg maar. De eigenaren van de fossiele isolatiebranche dat zijn tegelijkertijd ook de fossiele marktpartijen die energie leveren.

O: Ik ben het met jou eens, alleen wat nu speelt is dat er een tekort is aan arbeidskracht voor renovatie. Dus dat betekent dat die mensen die jij schetst vooral bezig zijn met nieuwbouw denk ik. En we zijn op zoek naar andere mensen die betekenis kunnen geven aan verduurzaming van de particuliere woningvoorraad. Dus de behoefte om duurzame materialen toe ta passen kan interessant zijn voor een deel van die doelgroep.

M: Dus niet alleen in zee gaan met gecertificeerde bedrijven, maar meer praten over de kwaliteit die je wil realiseren.

A: Nou en volgens mij ook in de praktijk opleiden. Niet te veel praten, maar vooral doen. In mijn eigen verbouwing heb ik iemand ingehuurd die zeg maar de kwaliteit bewaakt voor mij. Want dat is ook lastig als je ook opdrachtgever bent. Ik heb dat aan iemand uitbesteed die mij daarin ondersteund. En die heeft dus ook al die ervaring opgedaan bij verbouwingen bij particulieren, dus hij weet precies waar die het over heeft. Terwijl die aannemer die ik nu inzet, veel dingen nog eng vindt. Hij gaat wel mee met mij, maar hij moet gewoon nog echt even goede instructie krijgen. Als hij die instructie heeft gehad en hij gaat het uitvoeren, gaat hij gewoon aan de slag. Dus het gaat ook om vertrouwen krijgen en dat hij niet een hele grote omscholing nodig heeft. Het gaat erom dat hij praktische instructies krijgt en dat hij gewoon weet dat bouwen met Isovlact niet heel veel anders is dan met glaswol of zo, maar dat het zelfs prettiger is.

W: Voor mij geeft dit ook wel weer aan dat het heel complex is als je iets wil. Nu is er de intrinsieke motivatie, maar voor de rest hebben die private woningeigenaren gewoon een probleem en daarom willen ze verbouwen. Ze willen dat meestal betaalbaar opgelost hebben en verduurzaming is nu vooral gericht voor particulieren, dat ze daarmee de kosten maandelijks omlaag brengen. Maar voor circulaire toepassingen is dat nog niet zo'n drijfveer. Helemaal niet eigenlijk. Dus naast dat de materialen moeilijk bij elkaar te vinden zijn en de gedachte dat je er niet direct iets voor terug krijgt ... misschien zit daar wel de grootste barrière.

A: Dat is niet waar he, dat je er niks voor terug krijgt. Je krijgt er wel iets voor terug, alleen zit dat in andere waarden. Je krijgt er bijvoorbeeld een gezondere woning van. Als je met pur en zo te werk gaat, krijg je allemaal gassen in je woning. Alleen zijn het vaak de meer onzichtbare waardes. In het algemeen krijg je gewoon een gezondere woning met een betere kwaliteit. Alleen die waarde moet je wel kunnen inzien en snappen. Dus ga voorlichten en geef voorbeelden.

W: Ja, maar die zijn dus lastig.

M: Ja, soms zitten er ook nog wel meer voordelen aan. Dat bijvoorbeeld de bio-based materialen makkelijker ingeklemd kunnen worden in verschillende maten van de constructie waar het in moet. Terwijl die gangbare producten ook vaak standaardmaten hebben en dat is dan weer lastiger. Dus voor renovatie is soms het soms juist makkelijker werken.

J: We zien natuurlijk ook dat de gemeente vrij conservatief is, maar al die bouwbedrijven eigenlijk ook. En ik denk dat je daar iets aan moet doen, om dat te doorbreken. Dat is essentieel. Als iedereen maar volgens de standaard wijze zijn werk blijft doen, dan gaat er niks veranderen.

A: Het begint ook eigenlijk bij de architecten he. Die hele beroepslaag is ook al vrij conservatief. Je hebt zeg maar die VIBA-vereniging (Vereniging Integrale Bio-Logische Architectuur), die maakt nu stappen, terwijl die eigenlijk jarenlang als geitenwollen sokken werd weggezet. Je ziet nu eigenlijk dat het gewoon een hele goede speler is, waar heel veel praktische en goede kennis zit over bouwmaterialen en hoe je het kan toepassen. Bijvoorbeeld die opleiding van Home (Henk, collega van de winkel, volgt die nu), daar krijgt hij van die degelijke 'geitenwollen sokken architecten' les. Dat zijn eigenlijk de mensen die je gewoon niet voor de klas moet zetten, want die weten het wel en hebben honderdduizend keer toegepast.

M: Ik ben dus van die school, een van de eerste VIBA leden en heb ook in het bestuur gezeten en zo. Maar ik wilde eigenlijk zeggen, in antwoord op Jerry, er zijn wel aanbieders in die bio-eco of circulaire hoek, maar die hebben dan juist weer vaak dat ze niet genoeg werk hebben. En dat komt mede doordat zij bijvoorbeeld niet genoeg verdienen om lid te zijn voor Woonwijzerwinkel, of dat soort clubs, om zich daar te profileren. Ze zijn ook nog niet altijd gecertificeerd als bouwbedrijf.

A: Dat geloof ik dus niet, dat zij niet genoeg verdienen om bijvoorbeeld lid te zijn van een Woonwijzerwinkel.

M: Het zijn vaak wel echt de kleinere partijen, die met bewuste redenen zijn omgeschakeld.

A: Maar ik ben ook zo'n eenpitter geweest en ik was ook lid van de Woonwijzerwinkel. Zo duur is dat niet.

M: Nou ja, ik ben zelf nagegaan dat bijvoorbeeld kalk-hennep wordt nu geclassificeerd, maar heel veel andere producten ook nog steeds niet, terwijl die ook al wel allang uit de kinderziekten zijn en dat we er eigenlijk al wel veel van weten, vanuit de kennis kant, de bio-eco kant, maar dat die bedrijven nog niet doorzetten om die certificering en dat soort registraties voor elkaar te krijgen. En wij als overheid passeren dan die producten en bedrijven die dat brengen. En als wij dat omschakelen, en dan natuurlijk wel op kwaliteit blijven letten, dan denk ik dat er wel weer nieuwe dingen aangevoerd kunnen worden.

A: Ik denk dat het belangrijkste is ... ik rij nu toevallig het terrein op van de Bouwmaat, ik weet niet of jullie daar wel is komen... De Bouwmaat is een van de grootste leveranciers van de klussers. En die moeten we aanpakken. Hier kan je dus geen bio-based materialen krijgen.

J: Ja precies. En dat bedoelde ik eigenlijk met die conservatieve aannemers. Het gaat niet om die paar kleintjes, we moeten juist die grote gaan opvoeden.

A: Ja, die grotere bouwmarkten. Daar kopen de klussers hun dagelijkse spullen. Die zijn niet doordrongen van bio-based. Niet alle materialen die je nodig hebt zijn via de groen bouwmarkten of eco-winkels en zo te verkrijgen. In Rotterdam is het sowieso lastig zo'n bouwmaterialenhandel te hebben. De Woonwijzerwinkel is geen bouwmaterialenhandel, dat is een tussenhandelaar. Daar moet je ook niet altijd zijn. Dat is een tussenpartij en werkt heel erg vertragend.

M: Ik heb zelf in Den Haag, toen we daar de subsidieregelingen maakten voor dak- en vloerisolatie een jaar of 6/7 geleden, waarbij ook materialen werden ingesloten en uitgesloten, toen hebben we jaren daarna in dezelfde sferen als energiemarkten en ambassadeurs en zo, hebben we ook acties gehad met een aantal bouwmarkten. Jullie weten misschien dat heel veel Gamma's bijvoorbeeld een zijn franchise, dus die bedrijfsleiders kunnen dan zelf ook een stempel drukken. En we hebben daar bijvoorbeeld in meerdere bouwmarkten vanuit de gemeente een soort stickers aangedragen voor 'betere keus'. En zij hebben ook bij bepaalde dagen die zij dan mee organiseerde, een energiebeurs of open dag voor duurzame huizen route, dan gingen zij op die dagen/weken ook de schappen vullen met betere spullen. Zij deden dan op die manier mee. Dat zijn wel goede ideeën.

J: Je ziet het bijvoorbeeld ook bij winkels. Die gaan ook steeds meer plastic weg doen en dergelijke. Als de groten het gaan doen, dan gaan de anderen het wel nadoen denk ik.

A: Ik denk ook vanuit de regelgeving .... Bijvoorbeeld bij de energie-labels van apparaten, daar hebben ze vanuit Europa heel erg op gestuurd. Dat ze dus zogenaamd eco-design, super zuinige, apparaten konden leveren. En dat ze zelfs allemaal overgaan op gelijkstroom, dat gaat er ook gewoon aankomen. Daarmee worden al die energie-labels voor die apparaten nu omgelabeld. Alle apparaten leveranciers in Europa zijn ervan doordrongen dat ze Label A+++ moeten gaan leveren, anders mag het niet. Al die oude rotzooi op de markt moet er op een gegeven moment gewoon uit gefaseerd worden. Dat moet je eigenlijk ook op bouwmarktniveau hebben. Dat je zegt van 'je mag geen purschuim meer leveren, het moet bio-based'. En als je vervolgens aan dat materialenpaspoort voldoet, dan mag je die producten daar en daar verkopen en anders niet. Maar dat kan je niet als eenpitter of als gemeente, dat moet echt op hoger niveau.

M: Neem het voorbeeld van supermarkten. Het snoep schrap is nog steeds groter dan het bio-schrap.

J: Het is natuurlijk ook de vraag of je met bepaalde bio-based producten dezelfde R-waarde kan halen. Met dezelfde dikte etc.

A: Mijn huis is straks bijna nieuwbouw en dat is gewoon een appartementje.

W: Met veel dikkere isolatie waarschijnlijk?

A: Ja, klopt.

W: Maar in principe is de start wel gemaakt met die gezondere materialen, met MPG-berekeningen en LCA-berekeningen. Alleen gaat dat nog heel langzaam.

J: Ik heb ook wel eens verhuurders aan de telefoon gehad en die waren eigenlijk op zoek naar informatie. Ze wilde wel iets met circulariteit. Ze hadden het ook over bijvoorbeeld het plaatsen van een circulaire keuken die na zo veel jaar weer opgehaald zou kunnen worden en zo. Maar ik denk dat de gemeente gewoon iets met die informatie moet doen. Dat er gewoon een website komt waar dat soort informatie gewoon te vinden is. Dat zie je ook met andere onderwerpen. Het staat zo verspreid over het internet, dat je niet op een normale manier informatie kunt vinden. Dus ik denk dat we daarin vanuit de gemeente ook heel erg kunnen faciliteren op verschillende niveaus. Wat kan ik als doe-het-zelfer? Wat kan ik als een aannemer inschakel? Wat kan ik als verhuurder doen aan circulariteit? Ik denk dat daar heel veel in te winnen is.

A: Maar bijvoorbeeld de CO₂-impact van bio-based materialen v.s. al die fossiele materialen, zou je hier dan ook in mee moeten nemen. Doordat ik bepaalde keuzes maak, wil toch eigenlijk ook zien wat voor voetstappen ik nu daarmee heb gemaakt.

M: Gewoon door de GPR-renovatie in te vullen. Voor onderdelen en totaal.

COMMUNICEREN - *Hoe zou de gemeente haar bewoners kunnen bereiken, informeren en enthousiasmeren over circulaire renovatiemogelijkheden van de eigen woning?*

A: Nou, wat het nu lastig maakt is dat als je gaat verbouwen, dan ga je een tijdspad in wat het hele gebeuren onder druk zet. En door de beschikbaarheid aan materialen, maak je soms dan keuzes die je eigenlijk niet wil. Echt helemaal duurzaam verbouwen en dan al aan het verbouwen zijn, dat staat eigenlijk in conflict met elkaar. Je moet eigenlijk meer tijd nemen, die je niet hebt, want je wil toch weer op een bepaald moment klaar zijn met de renovatie. En als dan het materiaal er niet is wat je wil, dan ja... Ikzelf heb bij mijn verbouwing ook een tijdspad en ik loop ook al vertraging op. De reguliere bouwmarkt kan dus niet leveren. Die hebben gewoon geen bio-based materialen op voorraad. Die moeten ze ook overal vandaag gaan halen en dat kost me dan gewoon twee weken. En als je dat niet goed inschat, dan heb je dus geen materialen. En nu gaat het dan over isolatie, maar stel je wil een tweedehands keuken of zo, dan moet je enorm gaan zoeken. Die markt is ook gewoon nog onvoldoende. Er zijn wel platforms als de Oogstkaart en zo, Buurman, maar ook die hebben al die producten niet voldoende op voorraad. De Oogstkaart, in principe kan je daar je tweedehands materialen opzetten. Ik heb daar in het verleden al heel veel spullen vandaan gehaald voor mijn eigen huis. Maar toen met de verbouwing van de Duurzaamheidswinkel, hebben we daar ook geprobeerd plaatmateriaal te halen, maar dan hebben ze maar 1 plaat, terwijl ik er 20 of zo nodig had. Je moet op een andere manier gaan ontwerpen of omgaan met spullen.

M: Een van je stellingen ging ook over een bouwkringloop. Daar zijn er ook verschillende van geweest in mijn leven zeg maar, waar van sommige ook weer niet zijn kunnen doorgaan, omdat het blijkbaar financieel niet helemaal haalbaar was zo iets te runnen of misschien incompleet was. Ik denk dat dat de moeite waard is om lokaal of regionaal te doen, dan sleep je ook niet over heel Nederland met die materialen.

Ook wil ik nog even ingaan op die website. Ik denk niet dat de gemeente heel goed is. Ik vind onze Duurzaam010.nl helemaal niet zo goede informatie bevatten. Ik vind dat slechter geschreven dan heel veel andere specialisten die er helemaal van zijn zeg maar. Alleen wij denken dan, dat als het allemaal op onze website staat, dat dat voor iedereen dan op 1 plek te vinden is of zo. Ik zou vaker doorverwijzen.

J: Daar ben ik het mee eens. Duurzaam010.nl is eigenlijk gewoon een beetje een lichte flop. Daar is helemaal niet gekeken naar de behoefte van bewoners, dus als gebruikers van zo'n website. Daar is heel erg gekeken van 'wij

vinden dit en zetten dit op de website'. Ik denk dat je juist daar veel meer aandacht aan kan geven: een website zodanig maken dat hij echt geschikt is voor de gebruiker en dan vooral een ingangspagina moeten zijn, dat je vervolgens bij de juiste partijen terecht komt.

M: Maar het was een wens van de politiek en ook voor onze eigen communicatie om alles daar te willen hebben. Dat is niet een handig uitgangspunt. En het matcht ook niet met het eerste punt waar Suzanne mee komt. Als je moet gaan samenwerken kan je ook niet gaan denken dat je zelf het beste weet hoe we alles moeten gaan doen. Dat past daar niet bij. Eigenlijk zouden wij dan niet zo'n site moeten ontwerpen, maar samen gaan werken met de mensen die het al doen. En hen de kans geven dat uit te werken.

A: Het Rotterdams Weerwoord is eigenlijk ook op die manier bezig. Daar zijn ook allemaal mensen die met klimaatadaptatie bezig zijn, met die tegels wippen en zo, regenwateropvang. De gemeente heeft daar eigenlijk een hele passieve rol in. Ze doen wel mee, maar de gemeente moet eigenlijk alleen op achtergrond aanwezig zijn. Vooral niet op de voorgrond. En ook geen domme acties doen, dat jij net vertelde over dat asfalt in een park. Dat is echt het meest domme. Ook die bomen die worden gekapt... ik snap daar helemaal niks van als bewoner. Ik heb echt zoiets van 'wat is dit nou weer allemaal, wat doen we met z'n allen, is dat omdat er dan weer een grote toren moeten komen of wat dan ook?' Je kan ook ontwerpen om die bomen heen, beetje creatief. Het wordt allemaal te makkelijk gemaakt.

S: En als er dan zoiets wordt gedaan, moet de achterliggende gedachte en het uiteindelijke doel ook goed worden gecommuniceerd richting de bewoners.

A: Ja, zeker.

J: Maar ook het bij elkaar brengen van vraag en aanbod he. Als je als bewoners op zoek bent naar een aannemer, zou het best wel tof zijn als er een soort van Werkspot achtige website komt, waarbij ik gewoon criteria kan aanvingen: ik wil een aannemer die circulair materiaal gebruikt. En dat die site dan op basis daarvan gewoon bedrijven voor mij zoekt en selecteert. Sowieso, vraag en aanbod blijft altijd een ding. De onafhankelijkheid daarin, zonder commissies en betalingen en zo.

A: Die zijn er al in Rotterdam, daar hoeft de gemeente niks voor te doen.

J: Nee, ik bedoel het anders. Je wilt niet altijd circulair. Je kan het juist stimuleren en iets ontwikkelen waarbij mensen er wel voor kunnen kiezen. Dan zien ze dat en gaan ze er misschien wel over nadenken. Triggere.

A: Weet niet of het zo makkelijk is. Als mensen echt willen dan zijn er van die netwerken: VIBO-vereniging, Holland Houland, Bouprofd, Kern. Er zijn enorm veel netwerken die dit al doen. Ga als gemeente daar vooral niet iets nieuws voor verzinnen. Zorg wel dat die netwerken zichtbaar zijn, breng ze in kaart. Dat is wat we moeten doen.

W: Ik wou net zeggen. Ik ben op zoek en ken ze geen van allen.

J: Laat staan een bewoner die er eigenlijk nog helemaal niet mee bezig is, hoe ga je die bereiken?

A: Dus dat moet je zichtbaar maken, de netwerken zijn er al. Die moeten erkent worden, zoals zo'n VIBO-vereniging.

M: Ik zou liever de website van de gemeente dus vullen met links naar goede voorbeelden, in plaats van dat we alles gaan uitschrijven hoe iets zou moeten. Lange en saaie verhalen die niet goed opgemaakt zijn, in haast zijn geschreven. Daar ga je op vastlopen als je dat leest.

O: Dat moeten wij natuurlijk ook afstemmen met de wethouders die een hele andere kijk op het probleem hebben, waardoor dat het doel soms voorbij kan schieten. Dat heb ik zelf wel gemerkt. Beter faciliteren dan innitiëren. Het laten zien en zo.

S: Dan wil ik hierbij een beetje de discussie gaan afronden aangezien de tijd. Heel hartelijk dank allemaal voor de tijd en input.

